

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена Љ. Станојевић

**РОДНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У САВРЕМЕНИМ
ЦРНОГОРСКИМ МЕДИЈИМА – КРОЗ
КРИТИЧКУ АНАЛИЗУ ТЕЛЕВИЗИЈСКОГ
ДИСКУРСА**

Докторска дисертација

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Jelena Lj. Stanojević

**GENDER IDEOLOGIES IN MODERN
MONTENEGRIAN MEDIA – THROUGH
CRITICAL TELEVISION DISCOURSE
ANALYSIS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Елена Л. Станоевич

**ГЕНДЕРНЫЕ ИДЕОЛОГИИ В
СОВРЕМЕННЫХ ЧЕРНОГОРСКИХ МЕДИА
— ЧЕРЕЗ КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ТЕЛЕВИЗИОННОГО ДИСКУРСА**

Докторская диссертация

Белград, 2026.

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

проф. др Ана Кузмановић Јовановић, редовна професорка, Универзитет у Београду,
Филолошки факултет

Чланови комисије:

Датум одбране: _____

РОДНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У САВРЕМЕНИМ ЦРНОГОРСКИМ МЕДИЈИМА – КРОЗ КРИТИЧКУ АНАЛИЗУ ТЕЛЕВИЗИЈСКОГ ДИСКУРСА

Сажетак

Ова докторска дисертација бави се узрочно-последичном везом између степена родне равноправности у друштву и њене рефлексije у медијима, полазећи од основне хипотезе да се положај жена у савременом црногорском друштву одражава на квалитет и квантитет њихове медијске репрезентације. Имајући у виду значајну улогу медија у обликовању, репродуковању и легитимизацији друштвених вриједности и идеологија, оваква медијска слика постаје дио шире колективне перцепције родних односа.

Као теоријску и нормативну основу за разумијевање ове проблематике, у уводном дијелу рада дат је преглед кључних докумената међународне и националне легислативе који се односе на родну равноправност и родно осјетљиве јавне политике. Анализа указује на постојање значајне дискрепанце између нормативног оквира (*de jure*) и стварног стања у пракси (*de facto*).

Емпиријски дио истраживања обухвата двије комплементарне компоненте. У првом дијелу спроведен је мониторинг медијског дискурса у тридесет емисија, при чему је истраживачки фокус био усмјерен на анализу и деконструкцију више аспеката медијске репрезентације: ко је присутан у вијестима и ко их саопштава, које теме и садржаји се повезују са женама, те на који начин се о њима говори. Други дио истраживања обухватио је анкетирање медијских актера укључених у креирање анализираних медијских садржаја, као и испитивање ставова корисника медија о родној равноправности и медијској репрезентацији жена.

Општи закључак истраживања указује да женска перспектива није потпуно невидљива у црногорским медијима, али да и даље постоје бројни структурни изазови и простор за унапређење родно осјетљивих политика у медијском сектору. Посебно се истиче недостатак јасних институционалних смјерница и интерних политика у медијским кућама које би систематски уређивале питања родне равноправности у медијској пракси. Резултати анкете међу корисницима медија показују релативно уједначене ставове о појединим аспектима родно осјетљивог изражавања и репрезентације, независно од пола, старости и образовања испитаника.

Кључне ријечи: род, родна равноправност, критичка анализа дискурса, медији, медијска писменост

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: критичка социолингвистика, когнитивна социолингвистика, критичка анализа медијског дискурса

УДК број:

GENDER IDEOLOGIES IN MODERN MONTENEGRIAN MEDIA – THROUGH CRITICAL TELEVISION DISCOURSE ANALYSIS

Abstract

This doctoral dissertation deals with the cause-and-effect relationship between the degree of gender equality in society and its reflection in the media, starting from the basic hypothesis that the position of women in contemporary Montenegrin society is reflected in the quality and quantity of their media representation. Considering the significant role of the media in shaping, reproducing and legitimizing social values and ideologies, this media image becomes a part of a broader collective perception of gender relations.

As a theoretical and normative basis for understanding this issue, the introductory part of the paper provides an overview of key documents of international and national legislation relating to gender equality and gender-sensitive public policy. The analysis indicates the existence of a significant discrepancy between the normative framework (*de jure*) and the actual situation in practice (*de facto*).

The empirical part of the research includes two complementary components. In the first part, media discourse monitoring in thirty broadcasts was conducted, with the research focus put on the analysis and deconstruction of several aspects of media representation: who is present in the news and who reports it, which topics and content are associated with women, and how they are discussed. The second part of the research included a survey of media actors involved in the creation of the analyzed media content, as well as examining the attitudes of media users on gender equality and the media representation of women. The general conclusion of the research indicates that the female perspective is not completely invisible in the Montenegrin media, but that there are still numerous structural challenges and areas for improving gender-sensitive policies in the media sector. The lack of clear institutional guidelines and internal policies in media outlets that would systematically regulate issues of gender equality in media practice is particularly noteworthy. The results of the survey among media users show relatively uniform views on certain aspects of gender-sensitive expression and representation, regardless of the gender, age and education of the respondents.

Key words: gender, gender equality, critical discourse analysis, media, media literacy

Scientific area: linguistics

Scientific field: critical sociolinguistics, cognitive sociolinguistics, critical media discourse analysis

UDC number:

САДРЖАЈ

1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	1
1.1. Дефиниције кључних појмова	1
1.1.1. Родне улоге и родни идентитети	1
1.1.2. Концепт дјелатне заједнице	2
1.1.3. Критичке студије дискурса	4
1.1.4. Родно осјетљив језик – преглед истраживања у српском академском контексту	6
1.1.5. Синтеза теоријских полазишта	11
1.2. Кратки преглед развоја односа језика и рода	11
1.3. Међусобна условљеност стања родне равноправности у друштву и језику	13
1.4. Теорија когнитивних културних модела	17
1.5. Родна равноправност у образовању	20
1.6. Разлози за избегавање родно сензитивног језика и препоруке	21
2. РОДНА РАВНОПРАВНОСТ У МЕЂУНАРОДНИМ ДОКУМЕНТИМА	30
3. РОДНА РАВНОПРАВНОСТ И МЕДИЈИ	40
3.1. Родна равноправност и медији у неким међународним документима и публикацијама ...	40
3.2. Индикативни резултати истраживања <i>Глобалног медијског мониторинг пројекта</i>	43
3.3. Улога и значај медијске писмености	47
3.4. Родно сензитиван приступ медијима и језику у јавном дискурсу	49
3.5. (Женски) идентитет у медијским садржајима	53
4. ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ПРАВНИ ОКВИР ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ	55
4.1. Законодавство у служби регулисања питања родне равноправности	55
4.2. План активности за постизање родне равноправности и национална стратегија	61
4.3. Национална законска регулатива из области медија	64
4.3.1. Медијска стратегија Црне Горе	66
5. ЖЕНЕ И МУШКАРЦИ У САВРЕМЕНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ	69
5.1. Активности невладиног и цивилног сектора са циљем побољшања стања родне равноправности у Црној Гори	73
5.1.1. Примјери савременог активизма за унапређење родне равноправности у Црној Гори...	75

5.2. Језичка родна (не)сензитивност у Црној Гори	78
5.2.1. Осврт на родну (не)равноправност у Рјечнику и Правопису	81
5.3. Родна (не)равноправност у савременим црногорским медијима	85
6. ИСТРАЖИВАЊЕ – МОНИТОРИНГ МЕДИЈСКИХ САДРЖАЈА	87
6.1. Одабрани корпус за мониторинг медијских садржаја	87
6.2. Квантитативна и квалитативна анализа медијских садржаја	89
6.2.1. Емисија <i>Срећан дан</i> , ТВ Е	90
6.2.2. Емисија <i>60 минута</i> , ТВ Прва	95
6.2.3. Емисија <i>Наша баштина</i> , РТЦГ	100
6.2.4. Кумулативни резултати квантитативне и квалитативне анализе	104
6.3. Синтеза резултата медијског мониторинга	107
7. ИСТРАЖИВАЊЕ – УПИТНИЦИ ЗА КРЕАТОРЕ/КРЕАТОРКЕ И КОНЗУМЕНТЕ МЕДИЈСКИХ САДРЖАЈА	109
7.1. Анализа одговора упитника за кориснике медијских садржаја	109
7.1.1. Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање <i>Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви сљедећи изрази</i> у односу на пол	110
7.1.2. Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање <i>Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви сљедећи изрази</i> у односу на године старости	112
7.1.3. Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање <i>Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви сљедећи изрази</i> у односу на степен образовања	113
7.2. Анализа одговора упитника за креаторе/креаторке медијских садржаја	114
7.3. Синтеза резултата анкетног истраживања о перцепцији и примјени родно осјетљивог језика у медијима	117
8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	120
9. ОГРАНИЧЕЊА И ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА	123
ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ	124
ПРИЛОЗИ	133

1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

1.1. Дефиниције кључних појмова

За разумијевање концепта родне равноправности, потребно је првенствено објаснити кључне појмове на којима се заснива цијела политика елиминисања неједнакости, односно спровођења принципа равноправности по питању рода. С обзиром на условљеност ових парадигми од временског и просторног оквира и на динамику њихове природе, дефиниције термина и њихова међусобна повезаност подложни су константним модификацијама и адаптацијама.

1.1.1. Родне улоге и родни идентитети

У савременим либералним демократијама, најважнији елемент разумијевања ове тематике јесте диференцијација концепата пола и рода. Према доминантном разумијевању ових концепата у западној академској заједници, пол представља биолошку карактеристику, обиљежје стечено зачећем, по којем се сва људска бића дијеле на мушка и женска. Са друге стране, род је друштвено успостављена улога жена и мушкараца у различитим аспектима живота. Род, дакле, у базичним оквирима, подразумева одређене облике понашања, који се на одређеном географском подручју или у одређеном друштву сматрају адекватним за припаднике/припаднице неког пола и подложни су промјенама (*Свјетска здравствена организација према Значај и улога Скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице*, 2022: 11). Стога можемо констатовати да родни идентитет представља индивидуалну концепцију и отјелотворење рода, који се у савременим либералним друштвима не подудара са традиционалним концептима женског и мушког.

Насупрот овој дихотомији, на пољу остваривања рода у либералним демократским друштвима континуирано долази до бројних промјена, које осим што резултирају све већим бројем облика сексуалности, превасходно теже да пониште постулат бинарности и хетеросексуалности. Управо из овог разлога ћемо истаћи појмове: *родно варијантна особа*, *особа која се родно не одређује*, *родно неконформирајућа особа*, као преводе енглеског назива *non-binary person*, иако активисти проблематизују сваки од њих, при чему као прецизније и адекватније истичу појмове *небинарне*, *ародне* или *родно флуидне особе* (*Језик и родна небинарност | Да се зна | Правна и психолошка подршка ЛГБТ+ особама*, доступно на: <https://dasezna.lgbt>).

Родне улоге представљају скуп очекивања, правила и обавеза које у одређеном друштву има свака особа датог пола. Родна правила се усвајају у процесу социјализације, прије свега у породици, а затим се преносе и одржавају путем образовања, медија, обичаја, религије, културе, умјетности, итд. (*Значај и улога Скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице*, 2022: 12).

Родни идентитет се остварује на три поља (*План активности за постизање родне равноправности 2017–2021, са Програмом спровођења за период 2017–2018*, стр. 3)¹, односно:

¹ *План активности за постизање родне равноправности 2017–2021, са Програмом спровођења за период 2017–2018* развојни је документ којим се спроводи имплементација политике родне равноправности у Црној Гори, трећи од, засад, четири у низу. Усваја га Влада Црне Горе, за период од четири године, а његова примјена подразумева сарадњу на свим нивоима, почевши од Министарства за људска и мањинска права и Скупштине, преко осталих министарстава и органа државне управе, до инстанци јавног и цивилног сектора.

у култури, институцијама и процесу социјализације (European Commission, *One hundred words for equality, A glossary of terms on equality between women and men*, 1998: 26). Можемо констатовати да се, у складу са културом, обичајима и традицијом, у оквиру сваког друштва за припаднике/припаднице оба пола - односно рода - везују очекивани облици понашања, који најчешће произилазе из традиционалних шаблона и обичајног права. Они, дакле, нијесу нужно повезани са биолошким или било којим другим објективним предиспозицијама, већ се углавном односе на стереотипне родне улоге и обрасце. Култура и традиција Балкана су, у том смислу, поље за неисцрпна мултидисциплинарна истраживања и опсервације, иако је и сама Црна Гора као мултикултурална средина погодна за анализу. У зависности од регије, чак и у територијално малој држави као што је она, односи између родова варирају и мијењају се различитом динамиком.

Други ниво, према наведеном документу, односи се на социјализацију, која се примарно реализује у породичном окружењу. Породица се, као основна јединица друштва, сматра првим социјалним окружењем сваке јединке, у оквиру које она изграђује и развија своје примарне ставове, мишљења и увјерења по свим питањима, укључујући и родно. Управо се у том окружењу превасходно креирају родне перспективе, будући да се у интеракцији међу родитељима и осталим члановима уже и шире породице представљају модели које ће дјеца у будућности умногоме репродуковати.

Коначно, трећи ниво реализације родног идентитета односи се на институције, односно родну (не)равноправност која се реализује кроз школовање, здравствену заштиту, запослење и сл. На овом пољу су разлике најевидентније, јер се могу квантитативно сагледати у статистичким подацима насталим након истраживања дјеловања разних институција и појединаца. Евентуалне промјене су најочигледније и најлакше се спроводе управо на овом нивоу, јер су формалне и инициране законима, правилницима и сродним елементима званичне легислативе. Насупрот томе, промјене на нивоу социјалних група или пак културе ријетке су, у нашој средини често одбачене као беспотребне, а њихова имплементација је дуготрајна и углавном недовољно успјешна. Тако су и на примјеру Црне Горе и у систему образовања и институционалним оквирима ове разлике јасне и очигледне.

Родни идентитет је, дакле, лично остварење сваког појединца, односно једнако право на активно учешће у политичком, економском, друштвеном, културном и другим пољима живота, без обзира на род.

С обзиром на то да свако од нас неизбежно гради свој родни идентитет и развија ставове о том концепту кроз сва три наведена нивоа, а неријетко и синхронизовано, у погледу припадности и интеракције са различитим друштвеним групама, сматрамо да је неопходно употпунити дату дискусију објашњењем термина *дјелатне заједнице* (енгл. *community of practice*). Дефинисан је 90-их година прошлог вијека, иако постоји откад и сваки други процес заједничког учења, било да је разлог формирања неке групе или се у оквиру њеног дјеловања симултано остварује. Ријеч је, дакле, о друштвеној групи чије заједничко учешће у некој активности након неког времена доводи до заједничких *пракси* (Eckert & McConnell-Gine, 1999: 185). Са аспекта социолингвистичких истраживања, овај термин је креиран како би био опсежнији од термина социјални идентитет (енгл. *social identity*), говорна заједница (енгл. *speech community*) и друштвена мрежа (енгл. *social network*) (Holmes & Meyerhoff, 1999: 177–182).

1.1.2. Концепт дјелатне заједнице

Дјелатна заједница се односи на групу људи који дијеле бригу или страст према нечему што раде, те уче како да унаприједи своја знања и компетенције с обзиром на динамичну и

редовну интеракцију у оквиру дате заједнице (Wenger, 1998: 1). Како наводи Венгер (Wenger), сваку дјелатну заједницу карактеришу: заједнички домен интересовања, учење и међусобна интеракција, те заједничка пракса. Дјелатне заједнице постоје под разним именима и у разним облицима, па могу бити формалне или неформалне, готово невидљиве, локалне или пак глобалне, а њихови чланови се могу састајати уживо или онлајн. Будући да се под овим термином могу подразумијевати породица, школа, посао, хобији, јасно је да свако од нас припада већем броју дјелатних заједница. Са друге стране, овај концепт је пронашао примјену у бизнису, разним организацијама, владиним структурама, професионалним удружењима, развојним пројектима, свакодневном животу, а одликује га концепт знања које се креира, дијели и обнавља у оквиру једне заједнице или између више њих (Wenger, 1998: 4–6).

Са аспекта социолингвистике, концепт дјелатне заједнице заправо пружа идеалан оквир за бројне анализе, које укључују: однос друштва и језика, нарочито у погледу учешћа појединца у групи чије циљеве дијели; усвајање социолингвистичких компетенција; начин на који се једна особа позиционира у односу на друге чланове дате заједнице; изучавање језичке промјене (Holmes & Meyerhoff, 1999: 182).

Венгер, Мекдермот и Снајдер (Wenger, McDermott & Snyder) дефинисали су 2002. године седам принципа развоја дјелатне заједнице. Наведени принципи прате развој сваке заједнице, било оне која је намјерно креирана, било оне која се спонтано створила, а истовремено су то елементи који су међусобно условљени. Ови принципи подразумијевају сљедеће:

- Дизајнирање дјелатне заједнице, чији ће главни елемент бити развој који почива на динамичној природи дјелатних заједница. Наиме, елементи креирања дјелатне заједнице зависе од степена развоја заједнице, окружења, кохезије међу члановима и заједничких знања;
- Отварање дијалога између унутрашњих и спољашњих перспектива. Овај принцип се односи на сарадњу чланова заједнице, нарочито оних кључних, са другим особама или заједницама;
- Остварење различитих нивоа учешћа. Аутори објашњавају како свака заједница, без обзира на начин њеног стварања, има три нивоа партиципације. Кључни људи су они који су најактивнији у заједници, покрећу теме, усмјеравају рад заједнице и представљају лидере. Друга група, најчешће малобројна, представља чланове који су активни учесници и редовно присуствују састанцима, али без иницијативе и интензитета активности лидерске групе. Сви остали учесници су периферни, те немају активно учешће због недостатка времена или идеја. Ипак, истиче се идеја о континуираној могућности промјене нивоа којима особа припада у оквиру дате заједнице;
- Креирање простора и за јавну и за приватну комуникацију. Осим комуникације која се одвија на свакодневном нивоу, чланови сваке дјелатне заједнице могу организовати и јавне догађаје, којима поред учесника може присуствовати и шира јавност;
- Фокус на вриједност и циљеве заједнице, који су варијабилне природе и обично се мијењају симултано са развојем саме заједнице. Осим оних проминентних, битне су и активности приликом којих се на свакодневном нивоу размјењују мишљења, закључци, подаци и приступи;
- Комбинација елемената познатог и узбуђења. Док су са једне стране потребне стабилност и зона комфора, које дају осјећај угодности, са друге стране, свакој заједници је потребан дашак свјежине у виду авантуре, изазова и промјена;
- Успостављање ритма заједнице. У оквиру овог принципа, термин ритам подразумијева организовање редовних састанака, конференција, активности на веб-сајту, неформалних ручкова, и сл. Ритам, дакле, треба да буде умјерен, како би сви учесници

имали осјећај ангажованости и напретка, али без прекомјерног оптерећења (Wenger, McDermott & Snyder, 2002: 3–9).

Припадност одређеним дјелатним заједницама, сходно томе, има значајан утицај на употребу језика сваког појединца, као и на начин на који долази до појединих промјена у језичким навикама. Стога сматрамо да је питање евентуалних примјена у сагледавању и третману родних идеологија у језику различитих дјелатних заједница тема која отвара широк дијапазон питања, од којих ћемо тек на нека одговорити у оквиру нашег истраживања.

Унутар дјелатних заједница и друштва уопште, генерално сагледавајући, дискриминација, односно сексизам, појављује се у више различитих облика, који се могу груписати у слједеће категорије: очигледни, прикривени и суптилни сексизам (Benokraitis & Feagin 1999 према Swim, Mallet & Stangor, 2004: 117). Очигледни сексизам, као што и само име сугерише, представља еклатантно неједнак третман жена у односу на мушкарце, док је прикривени сексизам такође намјерни неједнаки третман жена, али који је, иако препознат, намјерно скривен. Насупрот наведенима, суптилни сексизам не примјећује много људи, будући да се најчешће сматра нормативом, па се стога не чини необичним. Најбољи примјер је управо сексистички језик, с обзиром на то да се њиме оснажују стереотипи и продужава негативна пракса, те као такав представља једну од есенцијалних тема обрађених у овом раду.

Из свега наведеног можемо закључити да дискриминација на основу рода подразумијева свако поступање којим се прави разлика између мушкараца и жена, искључиво због њихове припадности различитим половима. Ово за посљедицу има неоправдано стављање лица једног пола у супериорни положај у односу на лице другог пола, што се у Црној Гори углавном односи на супериорност мушкараца над женама. Дискриминација на основу пола се може реализовати на посредан или непосредан начин, те се стога у расположивој литератури говори о посредној и непосредној дискриминацији. Посредна дискриминација по основу пола постоји када пропис, акт, критеријум или радња- у истим или сличним околностима- доводи у неповољнији положај лице једног пола у односу на лице другог пола. О непосредној дискриминацији по основу пола говоримо када се лице третира или може бити третирано неповољније у односу на лице другог пола- у истој или сличној ситуацији- искључиво по основу пола (*Закон о родној равноправности Црне Горе*, члан 7).

Елиминисање сваког облика дискриминације и неједнакости спроводи се са циљем једнаке заступљености, моћи и учешћа свих људи у приватном и јавном животу. Такав процес се мора започети свјесношћу свих чланова друштва да је равноправност нужни циљ развоја и еманципације цјелокупног друштва, те стицања економске независности. То се првенствено постиже хармонизацијом породичног и пословног живота за припаднике/припаднице оба рода, те изједначавањем у погледу образовања, запослења, заступљености у политичком и јавном животу. Међутим, имајући у виду да је најчешће ријеч о дискриминацији жена, може се тврдити да се иницијалне радње ка изједначавању спроводе у смислу признавања и имплементације права жена као основних људских права. У Црној Гори се у лаичкој јавности остваривање права жена неријетко сматра само тековином модернизације друштва и претјераним инсистирањем на једнакости са парадигмом мушког пола/рода.

1.1.3. Критичке студије дискурса

У оквиру теоријског утемељења овог истраживања, неопходно је прецизно дефинисати појам критичких студија дискурса, с посебним освртом на медијски дискурс. Критичка анализа дискурса, како је формулише Ферклаф (Fairclough, 1989), полази од претпоставке да је језик неодвојив од друштвених односа, те да лингвистичка анализа омогућава разоткривање скривених механизма моћи и идеологије у друштвеним интеракцијама. За разлику од сродних

дисциплина, које често изоловано приступају језику, критичка анализа дискурса инсистира на његовој укоријењености у историјским, друштвеним и политичким контекстима.

У том смислу, традиционална лингвистика занемарује питања моћи и идеологије, док социалингвистика недовољно објашњава механизме успостављања и одржавања друштвених хијерархија. Прагматика се фокусира на индивидуалне комуникацијске стратегије, а когнитивна психологија не узима у довољној мјери у обзир друштвене и дискурзивне ресурсе учесника. Насупрот томе, критичке студије дискурса интегришу ове аспекте, посматрајући дискурс као друштвену праксу која истовремено обликује и одражава друштвене односе.

Критичке студије дискурса обухватају теоријске и методолошке приступе усмјерене на анализу друштвених неједнакости и злоупотребе моћи које се конструишу, репродукују или оспоравају путем дискурса (Мандић и Кузмановић Јовановић, 2023). У оквиру овог приступа, појам дискурса није јединствено дефинисан, већ се разумије кроз више комплементарних перспектива. Формалистичка парадигма дискурс посматра као језичку јединицу изнад нивоа реченице, док функционалистички приступ наглашава његову улогу у друштвеној интеракцији. Коначно, критичка перспектива дискурс дефинише као систем исказа који посредује значења, вредности и идеологије.

Различите научне традиције додатно усложњавају разумијевање овог појма. У англосаксонском контексту, дискурс се најчешће односи на језик у употреби, док се у континенталној Европи прави разлика између усменог дискурса и писаног текста. Ипак, савремени приступи углавном прихватају интегративно становиште, према којем дискурс обухвата све облике језичке праксе, неизбежно обојене идеологијом и друштвеним позицијама говорника.

Полазећи од претпоставке о међусобној условљености језика и друштва, критичка анализа дискурса истиче да доминантне друштвене групе имају значајан утицај на начине употребе семиотичких ресурса, чиме се одржавају или преиспитују постојећи друштвени пореци. Језик се, у том контексту, концептуализује као облик друштвене праксе са двоструком функцијом: он истовремено одражава друштвене структуре и активно учествује у њиховој репродукцији.

Повезаност језика и моћи посебно је наглашена у дјелу *Language and Power* (1989), гдје Norman Fairclough указује на недовољну свијест о улози језика у конституисању друштвених односа моћи. Слично томе, Кузмановић Јовановић (2013) дефинише дискурс као начин представљања и интерпретације стварности, заснован на специфичним знањима и идеолошким позицијама, што додатно потврђује нераскидиву везу између језика, знања и моћи.

Истраживања показују да друштвене елите, захваљујући свом положају, имају привилегован приступ механизмима језичке производње и регулације. Њихови ставови и интереси често се институционализују кроз образовне системе, административне праксе и језичке политике, чиме се индивидуалне идеологије трансформишу у доминантне друштвене норме (van Dijk, 1993; Филиповић, 2018). У том смислу, језичко понашање представља важан инструмент одржавања или трансформације идеолошких образаца.

Дискурс се, дакле, у најширем смислу, може дефинисати као динамичан комуникацијски процес који укључује производњу, интерпретацију и циркулацију значења у конкретним друштвеним контекстима (Радибратовић, 2020). Овај процес подразумева интеракцију између учесника, као и могућност сталне реинтерпретације и репродукције

дискурса. Анализа дискурса, стога, обухвата више нивоа — од фонолошког и граматичког, до прагматичког, жанровског и идеолошког (Кузмановић Јовановић, 2013).

У контексту медијског дискурса, издвајају се аналитички, социолингвистички и интердисциплинарни приступи (Cotter, 2015). Ови приступи омогућавају свеобухватно сагледавање односа између текста, процеса његове продукције и публике. Медијски текстови не представљају само одраз стварности, већ активне чиниоце у њеном обликовању, будући да кодирају и преносе вриједности, норме и идеологије. Истовремено, процеси производње текста, укључујући институционалне праксе и професионалне норме, значајно утичу на структуру и значење медијског дискурса. Улога публике додатно добија на значају у дигиталном окружењу, гдје корисници активно учествују у креирању и трансформацији дискурса.

Развој критичке анализе медијског дискурса у великој мјери дугује радовима Нормана Ферклафа (Norman Fairclough), Роџера Фаулера (Roger Fowler), Теуна ван Дајка (Teun A. van Dijk), Рут Водак (Ruth Wodak), који су указали на сложене везе између језичких структура, друштвених пракси и идеолошких оквира.

Полазећи од наведених теоријских поставки, критичка анализа дискурса представља изузетно релевантан оквир за проучавање родних дискурса у медијима. Будући да овај приступ разоткрива начине на које се друштвене неједнакости репродукују путем језика, он омогућава и идентификацију суптилних механизма дискриминације и искључивања заснованих на роду. У том контексту, употреба родно осјетљивог језика може се посматрати као практична импликација критичке анализе дискурса: она не подразумева само лингвистичку корекцију, већ и свјесно преиспитивање и трансформацију доминантних дискурзивних образаца. На тај начин, родно осјетљив језик постаје средство деконструкције хегемоничке идеологије и доприноси изградњи инклузивнијег медијског простора.

1.1.4. Родно осјетљив језик – преглед истраживања у српском академском контексту

На крају теоријских полазишта, посебну пажњу морамо посветити родно осјетљивом језику (у даљем тексту: РОЈ) и лингвистичким дебатама у стручној и широј јавности, кроз примјере истраживања у српском академском контексту.

Како истичу ауторке Мандић и Ћериман, РОЈ и језичка конструкција родног идентитета у Југославији и Србији доспијевају у фокус академских радова и истраживања нарочито од 1960-их година прошлог вијека, а концепт РОЈ се изучава из перспективе: *историјске лингвистике, морфологије, лексикографије, прагмалингвистике, психолингвистике, социолингвистике, критичке и феминистичке социолингвистике, те анализе дискурса* (Мандић и Ћериман, 2025: 166).

Уопштено говорећи, РОЈ се тумачи и дефинише двојако, са аспекта традиционалне и феминистичке лингвистике, према којој језик има неоспорну функцију у креирању друштвених односа и улога. Феминистичка лингвистика² је супротставила двије идеологије и њима одговарајуће културне моделе: патријархалну-стандарднојезичку и феминистичку (Cameron, 2003 и Филиповић, 2009 према Мандић и Ћериман, 2025: 169). Када је ријеч о социјалним фемининативима, који су увијек дио лингвистичких дебата на ову тему, ауторке истичу да су они дио историје српског језика, са аспекта историјске лингвистике, критичке

² Ауторке Мандић и Ћериман истичу ауторке чија истраживања припадају овом правцу, а међу којима су: Свенка Савић, Јелена Филиповић, Ана Кузмановић Јовановић, Светлана Томић, Валентина Бошковић Марковић, Марјана Стевановић.

социолингвистике и феминистичке лингвистике. Са друге стране, критичари и опоненти ове интердисциплинарне научне дисциплине заступају став да је мушки род генерички и неутралан, а женске облике сматрају *језичким инжењерингом и политизацијом језичког питања*³ (Мандић и Ћериман, 2025: 169).

Мандић и Ћериман указују на то да је питање родно осјетљивог језика (РОЈ) доспјело у жижу ширег друштвеног интересовања, нарочито након усвајања *Закона о родној равноправности Србије*. Од тог тренутка, ова тема превазилази оквири академске заједнице и постаје предмет интензивних јавних расправа, што је паралелно подстакло и развој бројних научних истраживања. У том контексту, ауторке издвајају неколико релевантних теоријских и емпиријских увида.

Прије свега, Изабела Бељић (Бељић, 2024 према Мандић и Ћериман, 2025: 172) тумачи отпор према језичким промјенама као облик моралне панике, односно друштвено конструисане узнемирености која настаје услед изненадног усмеравања пажње на одређени феномен. Насупрот томе, Марија Мандић (Мандић, 2023 према Мандић и Ћериман, 2025: 172) наглашава да јавне дебате о РОЈ-у указују на потребу за систематским емпиријским истраживањима, како у домену језичке структуре, тако и у анализи савремене употребе језика, укључујући појаву неологизама.

С друге стране, Светлана Томић (Томић, 2021 према Мандић и Ћериман, 2025: 170) указује на недостатак свеобухватних истраживања која би обухватила различите изворе, историјску перспективу и развој нормативних пракси, као и на ограничену спремност супротстављених страна да уваже резултате и аргументе других истраживача. У сличном тону, Бобан Арсенијевић (Арсенијевић, 2018 према Мандић и Ћериман, 2025: 171) доводи у питање научни карактер супротстављених позиција, интерпретирајући расправе о РОЈ-у прије свега као идеолошки сукоб који код говорника може изазвати осјећај несигурности и конфузије.

Умјеренији приступ заступа Ранко Бугарски (Бугарски, 2021 према Мандић и Ћериман, 2025: 171–172), који сматра да постојећи законски оквир треба додатно прецизирати и допунити, али истовремено изражава резерву према нормативном наметању паралелних облика и морфолошких рјешења за обиљежавање рода. Коначно, Тања Петровић (Петровић, 2022 према Мандић и Ћериман, 2025: 172) предлаже превазилажење бинарне подјеле у расправама, указујући на значај историјског континуитета и заједничких исходишта дебата о родно осетљивом језику у Србији и некадашњој Југославији.

Сумирајући наведене ставове, може се закључити да расправе о родно осјетљивом језику обухватају широк спектар теоријских, идеолошких и методолошких позиција, што додатно потврђује сложеност односа између језика, друштва и родних политика у савременом контексту.

Рад Бошковић Марковић такође анализира питање (дис)баланса родно осјетљивог језика у правној и реалној парадигми кроз примјер *Закона о родној равноправности Србије*⁴ из 2021. и бројне дебате и критике које се односе на његову примјену. Како она наглашава, у склопу овог Закона родно осјетљив језик се дефинише као *језик којим се промовише равноправност жена и мушкараца и средство којим се утиче на свест оних који се тим језиком служе у правцу остваривања равноправности, укључујући промене мишљења, ставова и понашања у оквиру језика којим се служе у личном и професионалном животу* (Закон о родној равноправности, Службени гласник, 2021 у Бошковић Марковић, 2025: 13).

³ Мандић и Ћериман наводе да овом правцу, поред осталих, припадају: Ивица Крамарић, Јованка Радић, Смиљка Стојановић, Предраг Пипер, Софија Милорадовић и др.

⁴ Цјелокупни текст Закона о родној равноправности Србије доступан је на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/52/3/reg>

Осим што Закон прописује обавезну употребу родно осјетљивог језика у јавној управи и државним институцијама, образовању и јавном информисању, у њему су прецизно дефинисане казнене мјере (тј. новчане казне) у случају кршења ових одредби. Са друге стране, како наводи ауторка, не постоје званични документи који потврђују спровођење ових одредби Закона.

Битно је истаћи и то да је поменути Закон наишао на негодовање великог дијела српске академске заједнице, прије свега Матице српске, Српске академије наука и умјетности и Српске православне цркве (Бошковић Марковић, 2025: 14). Исто мишљење је присутно и код шире заједнице, имајући на уму знатан број емисија и дебата које критички или негативно коментаришу нове аспекте датог Закона и РОЈ уопште, а ауторка је издвојила читав низ медијских наслова који рефлектују овакву перспективу. Међу њима издвајамо сљедеће:

- *Чистачица може, а деканка не може?* (Ало новине, 2. 6. 2021),
- *Родно осетљив језик и казне: Ко може да бира између 'судије' и 'суткиње'* (НУНС Прес, 17. 6. 2024),
- *Женски монах или монахиња: Патријарх и Матица Српска опет против родно осетљивог језика* (Време, 16. 1. 2024),
- *Од 1. јуна: ОБАВЕЗНО: ВОДИЧКИЊА, ФИЛОЛОШКИЊА, АДВОКАТИЦА...* (Полимље, лист за политичка и друштвена питања, 29. 3. 2024),
- *СПЦ и Матица српска: Родно осетљив језик у супротности са стандардним језиком и уставан* (РТС, 25. 1. 2024) (Бошковић Марковић, 2024: 15).

Бошковић Марковић закључује да ове и сличне наслове карактерише стварање поларизације друштва и намјера да се родно осјетљив језик представи као вид нарушавања српског језика. Активности које су опонирале спровођењу датог Закона и употреби РОЈ-а су минуциозно обрадиле и ауторке Мандић и Ћериман, а као посебно занимљив аспект навешћемо сегменте *Саопштења Матице Српске и Одбора за стандардизацију српског језика*⁵ и поменути Зборник под називом *Положај српског језика: изазови, проблеми, решења*⁶ са око 40 радова аутора/ауторки. Саопштења се темеље на идентификацији српског народа и српског језика, што резултира претпоставком да све језичке промјене имају за циљ уништење српске традиције и идентитета. У овом Саопштењу се родна равноправност означава као вјештачки поступак изједначавања мушког и женског пола, што се може сматрати својеврсном пријетњом за институције брака и породице (Мандић и Ћериман, 2025: 191–195).

Са циљем испитивања односа између медијског дискурса и ставова публике о употреби родно осјетљивог језика (РОЈ), Бошковић Марковић спровела је емпиријско истраживање усмјерено на анализу медијског третмана овог питања након усвајања *Закона о родној равноправности Србије*. Резултати истраживања указују на вишеслојан и амбивалентан утицај медија на обликовање јавног мњења.

Најприје, релативно ограничен проценат испитаника (27%) препознаје медије као значајан фактор у промовисању родно осјетљивог језика након доношења закона. Истовремено, дио испитаника указује на негативне ефекте медијског извјештавања, посебно у случајевима када се у јавном простору фаворизују експертски ставови који оспоравају овај концепт. Таква медијска репрезентација, према перцепцији испитаника, може довести до стварања презасићености темом, па чак и до развијања одбојности према употреби родно

⁵ Цјелокупни текст Саопштења могуће је прочитати на: <https://standard.rs/2021/07/27/saopstenje-matice-srpske-i-odbora-za-standardizaciju-srpskog-jezika/>

⁶ Зборник Матице српске (2021). Зборник Матице српске *Положај српског језика у савременом друштву: Изазови, проблеми, решења*, ур. Драган Станић и Срето Тасић, Нови Сад

осјетљивог језика, при чему се у појединим одговорима наводи и могућност контраекта медијског дјеловања.

Када је ријеч о утицају медијског дискурса на шире разумијевање родне равноправности, резултати указују на његову ограниченост: свега 5,3% испитаника наводи да су интерпретација и употреба РОЈ-а у медијима утицале на њихову перцепцију овог концепта, док готово половина испитаника (48,7%) не уочава такав утицај.

Сумирано, налази истраживања указују да медији имају уочљив, али не и пресудан утицај на ставове публике у вези са употребом родно осјетљивог језика, док је њихов утицај на формирање ставова о самом концепту родне равноправности знатно ограниченији (Бошковић Марковић, 2025: 16–22).

Монографија ауторке Радибратовић *Одобрена у Србији: жена, мајка, министар(ка), Ултимативни водич за жене (и мушкарце) у 21. веку* фокусира се на неравноправан третман жена у Србији базиран на традиционалном културном моделу и, ослањајући се на критичку анализу, тежи да деконструише идеологије у дискурсу. Критичка анализа медијског дискурса или садржаја неизоставно имплицира интердисциплинарни приступ, који укључује ангажман постулата социолингвистике, прагматике, родних, медијских и културолошких студија, те социолошких и антрополошких истраживања (Радибратовић, 2024: 19). Аналогно са наведеном анализом ставова о социјалним фемининативима других ауторки, Радибратовић сликовито овјашњава како су именице за одређена занимања општеприхваћена (нпр. *учитељица, наставница*), док су нека друга и даље типично изражена у мушком граматичком роду, а женски облици изазивају осјећај нелагоде или негодовање и код мушкараца и жена. Овакво стање пред нас ставља нужност одлуке – да ли треба некритички репродуковати и перпетуирати родно неосјетљив језик или треба радити на деконструкцији неравноправних пракси у лингвистичким и ванлингвистичким сферама (Радибратовић, 2024: 10).

Избор премијерке Србије, први пут у историји ове државе, уз бројне примјере позитивне праксе из националног законодавства, Радибратовић истиче као евидентан прогрес коме се супротставља континуирана потреба да се жена смјести/врати у породични контекст, чак и у дискурсу савремених, дигиталних медија. Говорећи о дијахронијском прегледу родне дихотомије у медијском дискурсу, Радибратовић наводи да је информативни простор одувјек додијељен мушкој парадигми, док жене најчешће узимају учешће у темама које се тичу породице, друштва, здравља и сл. Овакав шаблон само је премјештен у нове, онлајн оквире, потпомогнут елементима фамилијарности и политичке коректности, иако су слобода говора и доступност информација имали потенцијал да грађањски руше ову биномију (Радибратовић, 2024: 164). Дакле, промјене у друштвеном поретку *per se* су тек полазна тачка и морају бити комплементарне прихватању и разумијевању друштвене неједнакости, како би се остварио отклон од инваријантности родно несензитивног језика.

Радибратовић наглашава и значај теорија *новог биологизма*, које су изданак конзервативних студија 20. вијека усмјерених ка повратку на бинарно, а које се ослањају на научна достигнућа анулирајући друштвени утицај. Основна претпоставка овог правца је да су родне улоге јасне, дефинисане и приписане у односу на биолошки пол, те да нијесу подложне промјенама. Ријеч је, дакле, о стереотипним улогама које се трансформишу у иновирани облик у складу са новим научним доказима о природи оба пола. Овакво становиште дискредитује достигнућа у борби за родну равноправност, а у корист традиционалних модела и патријархалних образаца.

Рад М. Стевановић *Родно осетљив језик у медијској пракси у Србији* се фокусира на истраживање ставова лектора и лекторки о употреби РОЈ у штампаним медијима у Србији. Ауторка полази од становишта да лектори/лекторке имају могућност усмјеравања језичке

политике у медијима, будући да могу употребити или изоставити РОЈ у складу са сопственим ставовима, и тако директно утицати на степен родне сензитивности медијског дискурса који је доступан широј заједници.

Резултати истраживања показују да су лектори/лекторке прихватљивим означили именице које су, према њиховом мишљењу, дуго у употреби, звуче природно, разумљиве су (нпр. именице *професорка*, *ауторка*, *председница*). Насупрот њима, именице које су неприхватљиве завриједиле су такав статус на основу тога што звуче неприродно или вјештачки, насилно су пребачене у женски род, не пријају уху (нпр. *судиница*). Другим ријечима, употреба именица у женском роду зависи искључиво од личног језичког осјећаја лектора/лекторки и њиховог генералног става о РОЈ и родној равноправности (Стевановић, 2019: 58–61).

Анализа резултата такође указује на чињеницу да лектори у одређеним ситуацијама умјесто РОЈ бирају кршење правила конгруенције (по облику), односно језичких норми и препорука из приручника које користе њихове медијске куће. Коначно, ауторка је забиљежила недовољан степен знања о међусобној повезаности језика и рода, због чега предлаже да се у наставне планове и програме институција високог образовања укључи феминистичка лингвистика, а са циљем подробнијег образовања будућих новинара, лектора и преводиоца. Осим наведеног, Стевановић сматра да би требало израдити нови документ којим се детаљно регулише употреба РОЈ-а у медијском извјештавању, а који би се ослањао на релевантна истраживања и експертско мишљење.

Према наводима М. Стевановић и С. Савић, за посебан значај развоја РОЈ-а у Србији заслужна је Свенка Савић са сарадницима, која истраживање овог питања проширује на сферу психолингвистике и успоставља теоријски и методолошки приступ анализе дискурса и садржаја. Ова истраживања су показала да сексистичка употреба језика произилази из традиционалних, патријархалних културних модела и стога не представља природну регулацију језика. Критички приступ језичкој политици и планирању, као и процесу стандардизације језика, заузео је велики број научника (међу којима су: Јелена Филиповић, Маргарета Башарагин, Светлана Томић, Валентина Бошковић Марковић), а које свој научни фокус стављају на род у језичкој употреби у разним контекстима, али и ставове говорника према концепту РОЈ-а (Стевановић, 2025: поглавље 3 *Истраживања о роду и језику у Србији и региону*). Неусаглашеност српских и хрватских лингвиста за резултат има различите језичке норме у српском и хрватском језику, нарочито када је ријеч о именицама у женском роду. Коначно, ауторке апострофирају да је стандардизација РОЈ-а у Србија вршена уз потпуно одсуство научног дијалога феминистичких и традиционалних лингвиста и лингвисткиња, те да се српска језичка политика заснива на национализму и чувању језичког идентитета путем очувања српског језика и ћириличног писма.

Овако схваћени налази о рецепцији родно осјетљивог језика у медијском простору представљају важну спону између теоријских разматрања датих у овом одјелку и аналитичког оквира развијеног у одјелку 1.2. Док се у претходном одјелку разматрају концептуалне и друштвено-политичке контроверзе у вези са увођењем и нормативизацијом родно осјетљивог језика, резултати емпијских истраживања указују на конкретне ефекте тих дискурзивних сукоба у медијској пракси и перцепцији публике. Управо тај прелаз са нормативно-теоријског на емпијско-аналитички ниво оправдава примјену критичке анализе дискурса у овом истраживању, будући да она омогућава систематско испитивање начина на који се идеолошке позиције, вриједносни судови и друштвене тензије материјализују у медијским текстовима и обликују јавни дискурс о родној равноправности.

1.1.5. Синтеза теоријских полазишта

Ово уводно поглавље поставља теоријске и појмовне основе за анализу родне равноправности и медијског дискурса. Полазећи од разграничења *пола* као биолошке категорије и *рода* као друштвено конструисаног система улога и очекивања, указује се на динамичну и промјењиву природу родних идентитета у савременим друштвима. Посебна пажња посвећена је процесима социјализације, културним обрасцима и институционалним оквирима као кључним пољима у којима се родни идентитет формира и испољава.

У том контексту, концепт дјелатних заједница препознат је као значајан аналитички оквир за разумијевање односа између језика, друштва и индивидуалних пракси, посебно у погледу усвајања и репродукције родних норми. Додатно, разматрани су различити облици родно засноване дискриминације и сексизма, с нагласком на суптилне и често нормализоване језичке праксе које доприносе одржавању неједнакости.

У завршном дијелу поглавља представљени су основни постулати критичких студија језика и дискурса, са посебним освртом на медијски дискурс као простор конструисања и репродукције друштвених односа моћи. На тај начин успостављен је интердисциплинарни теоријски оквир који омогућава даље истраживање начина на које језик у медијима учествује у обликовању и одржавању родних идеологија.

1.2. Кратки преглед развоја односа језика и рода

Питање односа језика и рода је постало актуелно током 60-их и 70-их година претходног вијека у Сједињеним Америчким Државама као последица дјеловања бројних политичких женских покрета, мада је недуго потом добило готово глобални карактер.

Полазна тачка сваког промишљања на ову тему јесте констатација да је језик основно средство комуникације међу људима, путем којег се исказујемо и остварујемо на општем, социолошком и психолошком плану. Узевши то у обзир, језик никако не можемо посматрати као изолован феномен, будући да на њега непрестано утичу друштвени чиниоци, контекст, интеракција и бројне друге психосоцијалне варијабле (Филиповић, 2011: 409). Осим тога, путем језика се *трансгенерацијски и интрагенерацијски преносе ставови, вредности, идеологије и културни модели једне говорне заједнице* (Филиповић, 2011: 417), па је он алат којим се стварају, подржавају или мијењају идеологије. Стога се и однос језика и рода мора посматрати и анализирати интердисциплинарно.

Идеологије односа језика и рода се разликују у односу на вријеме и простор у оквиру којих се развијају, будући да зависе од културе и периода за који се везују, при чему се истичу социјалне карактеристике као што су класа и етницитет (Cameron, 2003: 452). Универзална је идеја да су мушкарци и жене различити, а самим тим и њихови конверзацијски обрасци.

Као што наводи ауторка Филиповић (2009: 128–131), у развоју односа језика и рода истичу се три теорије. Прва, позната под називом *теорија доминације*, заправо одражава стање родних идеологија које су дио традиционалних, наслијеђених образаца андроцентричних друштава. Дату теорију карактерише надмоћ *мушког језика*, будући да су мушкарци (били) заступљенији у академским круговима, а њихов говор се сматрао надмоћнијим и немаркираним. Другим ријечима, мушкарци доминацију над женама остварују путем постизања доминације у разговору: дуже и више говоре, прекидају жене или не настављају разговор на теме које оне започињу (Филиповић, 2009: 129) .

Слиједи *теорија различитости*, такође позната под називом *модел двије културе*, а према којој се истичу неједнакости у језичкој пракси мушкараца и жена. Будући да дјевојчице и дјечаци одрастају у неједнаким социолошким оквирима, такво стање се пресликава на разлике у начину комуникације и стратегијама које употребљавају, те на различита очекивања која имају од разговора.

Трећа по реду је *теорија перформативности*, која инсистира на идеји да се језички идентитет, као и сваки други, не добија рођењем, већ се развија током цијелог живота. Према овој теорији, развој идентитета је неодвојив од његове вербалне репрезентације, у складу са доминантним идеологијама и културним моделима (Филиповић, 2009: 131).

Уопштено говорећи, перспектива компарације мушког и женског говора знатно се мијењала. За разлику од 1970-их и 1980-их, када је језик мушкараца представљао стандард на који би се требало угледати, крајем XX вијека долази до потпуног преокрета, те се жене сматрају супериорнијима у употреби језика. Камерон нам то представља кроз примјере четири различита текста, која су настала у Уједињеном Краљевству током 90-их година прошлог вијека (Cameron, 2003: 454–456). Први је оглас у британском часопису из 1994. године, у којем се истичу различитости мушког и женског телефонског разговора, при чему се предлаже мушкарцима да, по угледу на разговоре жена, и њихови телефонски разговори буду дуги, лежерни и природни. Други примјер је интервју за радно мјесту у *кол-центру* из 1997. године, у којем менаџер истиче да углавном запошљавају жене, јер су боље и природније у разговорима и неопходној интеракцији, те не дјелује да то раде на силу (односно, не закључује се да им је то посао) и имају виши праг толеранције. Сљедећи је приручник о комуникацији британског Телекома, који је крајем 1990-их штампан и дистрибуиран у више од два милиона копија. У њему се потврђује колико је комуникација битна у откривању сопствене личности, путем вербализације мисли, осјећања и сјећања, те се истиче колико су жене у томе успјешније. У закључку се наводи и како оне живе дуже, па да ова повезаност можда није коинциденција. Четврти примјер је документ *Дјечаци и енглески језик*, који се заснива на сугестијама које ће помоћи дјечацима да буду успјешнији у учењу енглеског језика, будући да је забиљежен битан јаз у постигнућу у односу на дјевојчице. Умјесто праксе прекидања, свађања и жустрог исказивања свог мишљења, дјечацима се предлаже да, попут дјевојчица, пажљивије слушају, надовезују се на туђе исказе, те да развијају вјештину слушања са саосјећањем, која је најбитнија за успјех групне дискусије. Сви наведени примјери су прије свега везани за развој језика, односно свијести о његовој комплексности и вјештинама које подразумева владање њиме, а ова надмоћ женског говора је у корелацији са особинама које су типично женске: интерперсоналне вјештине, развој личних и блиских односа и осјећања. Да ли је и у којој мјери ово дискриминаторно по оба пола, такође је питање за вишеструку, мултидисциплинарни дискусију. Како Камерон закључује, родне идеологије су изњедриле и концепт *добре особе* (енг. *good person*), као новог идеала у домену комуникације, која посједује све пожељне карактеристике оба пола (Cameron, 2003: 462).

Овај поларитет мушке и женске парадигме у погледу језика не односи се само на употребу језика и полазиште према којем се мушки говор сматра стандардом, већ и на разлике које су видљиве у погледу регулације језика (Pauwels, 2003: 550). Мушкарци су знатно заступљенији у процесима израде рјечника, нормативних граматика, у оснивању нормативних језичких институција, као и у активностима планирања језика. Са друге стране, женама је углавном повјерена имплементација датих норматива, будући да оне као мајке и учитељице имају највећи утицај на језик млађих. Овакав ауторитет мушкараца је пољуљан женским активизмом, који се прије свега огледа у публикацијама са тематиком избјегавања сексизма у језику или пак креирању сопствених норми. Нажалост, током 1970-их и 1980-их, када је дошло до оснаживања жена у овом смислу, оне су оспорене тако што им се приписује недовољно знања или експертизе за креирање језичких норми (Pauwels, 2003: 551). Упркос томе, женски

лингвистички активизам је довео до значајног напретка у домену умањења сексизма уопште. На првом мјесту, свијест о језичкој неједнакости је знатно унапријеђена у бројним друштвима енглеског говорног подручја, али и широм Европе (Pauwels, 2003: 561).

Битно је, дакле, истаћи да се језик и род морају посматрати у друштвима, контекстима, културама и временским оквирима када доминирају алтернативне претпоставке, а да притом питање рода не произилази из пола и (хетеро)сексуалности, нити се оно сматра односом, већ активношћу. При анализи рода такође треба имати на уму када, како, зашто и коме је ово питање уопште релевантно (McElhinny, 2003: 36).

Родна неравноправност је, према томе, у свом темељу неједнак третман по основу пола, мада се може сматрати и еуфемизмом за дискриминацију жена (Јарић и Радовић, 2010: 136). У *Рјечнику родне равноправности, 102 појма родне равноправности за 102 године освајања женских људских права* ауторке нуде детаљна појашњења свих термина који се односе на овај облик равноправности, како би се првенствено отклонио неједнак третман у лингвистичком смислу, а онда и дефинисали сви остали домени који се подразумевају под овом парадигмом. Као што се приликом учења неког новог језика употребљава рјечник, сматрамо да је и овај рјечник основна и нужна (мада не и једина) алатка при сагледавању опсежности и важности датог питања.

Како наводе ауторке, родни идентитет се односи на социјалну и личну перцепцију припадања или неприпадања свом биолошком полу. Тај концепт је уско повезан са стереотипима, који заправо представљају некритичко сагледавање и прихватање мишљења и ставова по питању рода. Дакле, осим традиционалне подјеле на мушко и женско и облике сексуалности који се за њих везују, свака особа има право и на избор сексуалности, чија је посљедица цијели дијапазон сексуалних опредјељења. Најчешће наилазимо на акроним ЛГБТИ+, који подразумева лезбијке, гејеве, бисексуалне особе, трансродне, транссексуалне и интерсексуалне особе, те особе које још увијек бирају своју сексуалност. Важно је напоменути да наведени списак није коначан, будући да му се у данашње вријеме додају и скорије дефинисани облици сексуалности, као што су нпр. омнисексуалност, пансексуалност итд. Осим сексуалног опредјељења, родни идентитет је подложен цјелокупном родном режиму, који одређује друштвена и политичка права и обавезе појединца, који проистичу из његове/њене родне улоге. Када је у питању легислатива, неопходно је осврнути се на појмове родне демократије и демократског дефицита, који се не односе на пуку бројчану заступљеност жена у судској, извршној или законодавној власти, већ на суштинску освијешћеност по питању родних идеологија. На ове домene се надовезује и родно буџетирање, које открива да ли и у којој мјери расподјела буџетских средстава подједнако задовољава све припаднике дате популације. Принцип родне равноправности је, свакако, неопходно првенствено примјењивати на овим, највишим љествицама друштвене моћи, па се говори о родно освијешћеним политикама, односно поштовању принципа родне равноправности приликом планирања, формулисања и имплементације свих закона, мјера и прописа (Јарић и Радовић, 2010: 146).

1.3. Међусобна условљеност стања родне равноправности у друштву и језику

Као што смо већ навели, језик се не може посматрати независно од времена, простора и прилика у којима се комуникација путем њега остварује, већ његова дефиниција укључује бројне лингвистичке и ванлингвистичке факторе. Управо због тога постоји велики број аспеката анализе овог феномена, јер је свака реална употреба језика неодвојива првенствено од друштвеног и политичког контекста. Он се, стога, истовремено мора сматрати показатељем

досадашњег развоја друштва, али и претечом могућих будућих друштвених промјена (Савић, ет ал. 2009: 7).

Језик се, у том смислу, мора сматрати својеврсним огледалом друштва или заједнице, а родна перспектива у језику кључним одразом родних разлика у датом друштву. Прецизније говорећи, начин на који су женске и мушке перспективе третиране у језику управо је пропорционалан *вредновању и позиционирању жена и мушкараца на хијерархији друштвене моћи, могућности приступа позицији моћи и њихове „видљивости“, односно сфере утицаја када једном на ту позицију дођу* (Филиповић, 2009б: 110). Како Филиповић објашњава, овакво становиште произилази из чињенице да анализе критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса за основу узимају претпоставку да се друштвени односи пресликавају на језичке, односно да су природа односа, друштвене хијерархије и сугерисаног понашања у директној вези са начином на који су они представљени у језику.

С обзиром на бројност и комплексност фактора који утичу на родну равноправност, јасно је колико је тешко одредити степен (не)развијености ове појаве. Инглехарт и Норис (Inglehart & Noris) предложили су 2003. године скалу за мјерење родне равноправности (Гвоздановић према Васић, 2010: 225), при чему су као кључне означили три сљедеће групе индикатора:

- Економски индикатори, који подразумевају проценат жена које зарађују, па се могу сматрати економски активним, проценат жена које се налазе на руководећим функцијама, проценат жена професионалаца;
- Социјални индикатори, који обухватају проценат жена које користе контрацепцију, проценат породиља млађих од 20 година, социјално зависних жена, жена са завршеном основном школом, жена са средњом школом, проценат писмених жена, индекс социјалног развоја по роду;
- Политички индикатори, који се односе на годину када су жене добиле право гласа, проценат жена у скупштини и број мјера за родну равноправност.

Степен неравноправности у језику, односно родне дискриминације у дискурсу неке друштвене заједнице, никако не треба анализирати као искључиво језичко, већ истовремено и као друштвено и политичко питање. Тако Савић (2004: 5) наводи да језички израз зависи од: заједничког знања саговорника, контекста: политичког/друштвеног/текстуалног, аутора текста, читалаца, уредника, лектора, коректора, организације текста, те *инвентара језичких израза у датом језику*. Стога, осим посредних и непосредних учесника у комуникацији, битан је и утицај контекста у којем се дата комуникација остварује, предзнања или информисаности свих учесника и дијапазона израза којима дати језик располаже. Питање родне равноправности у друштву и у језику је, закључујемо, директно пропорционално богатству језика у погледу његове лексике. Конкретније говорећи, постојање и употреба именица у женском роду умјесто доминантних облика у мушком роду, поред тога што утиче на изобиље у погледу лексике, истовремено директно побољшава стање родне равноправности.

Одређене студије су показале да особе које можемо сматрати модерним сексистима заправо и нису свјесне да употребљавају сексистички језик нити имају способност да га детектују (Swim, Mallett & Stang, 2004: 126). Наиме, они имају нижи степен сензибилитета према сексистичком језику, па стога и одређене примјере сексизма не препознају као такве. Међутим, када им је приликом датог испитивања инструктор нагласио шта се све подразумева под сексистичким језиком, резултати су били знатно бољи. У односу на 22% случајева које су самостално детектовали, уз помоћ инструкција је тај проценат износио 58%. Другим ријечима, упркос објашњењу које се може сматрати својеврсним обликом помоћи,

испитаници су успјели да препознају мање од двије трећине примјера сексистичке употребе језика. Стога, овакви резултати и даље не могу бити оцијењени као задовољавајући.

Дате студије су такође показале да је употреба несексистичког језика намјера, за разлику од сексистичког, који је обично посљедица навика у комуникацији. Примјетно је да чак и особе чија су сексистичка увјерења минорна, ипак несвјесно употребљавају сексистички језик, нарочито у писаном облику.

Однос језика и парадигме женског одвија се у два смјера, баш као и маргинализација жена: начин како се о женама говори и начин на који оне говоре, будући да језик користи нас колико ми користимо њега (Lakoff, 1973: 45–80). Када је ријеч о говору жена, он је најчешће подложен двострукој критици. Седамдесетих година двадесетог вијека, према ауторки Лејкоф, уколико дјевојчица није говорила као дама, неријетко је била одбачена, јер јој се приписивао недостатак манира и женствености. Са друге стране, уколико се изражавала као дама, то је несумњиво значило да није дорасла разговорима на озбиљне теме. Према томе, како ауторка закључује, говор жена је одређивао да ли су оне недовољно жене или пак недовољно особе уопште (Lakoff, 1973: 48). При анализи говора о женама, Лејкоф истиче разлику између ријечи *lady* и *woman*, при чему се *lady* (баш као дама код нас) појављује у колоквијалном смислу, али не и у озбиљном контексту. На исти начин је представљена и диференцијација ријечи *master* и *mistress* у енглеском језику, гдје *master* подразумева надмоћ над неким, док његов женски пар- *mistress*- означава једино моћ у сексуалном смислу.⁷

Родна равноправност се, у складу са европским концептом, посматра као интегрални дио друштвене правде, социјалне инклузије и друштвене солидарности (Колин и Чичкарић, 2010:16). Исто тако, учешће жена на политичкој сцени и њихова заступљеност на положајима доношења одлука кључни је показатељ отворености, развијености и степена демократије сваког друштва. Уважавање ставова и мишљења жена требало би да буде устаљена пракса, којом се женама додјељује заслужено мјесто у процесу одлучивања, умјесто пуког бројчаног повећања жена у политичким круговима.

Ауторке Колин и Чичкарић су 2010. године у књизи под називом *Економска и политичка партиципација жена у Србији у контексту европских интеграција* детаљно обрадиле питање заступљености жена у јавном животу на примјеру Србије. Као кључне факторе који утичу на ово питање истичу разматрање постигнућа и негативног аспекта постсоцијалистичког развоја друштава у транзицији, укључујући постиндустријске трендове и промјене у развијеним демократским земљама. Наиме, основно питање при анализи положаја жена у друштвено-економском систему јесте да ли је транзиција донијела бенефите женама и суштински унаприједила њихов положај или су оне ипак губитнице у том процесу, које стога трпе нагле промјене.

Имајући наведено на уму, најзначајније би било сагледати економску активност жена, степен њихове запослености, подјелу занимања на основу рода, квалитет посла, те родне разлике у накнадама и зарадама (Колин и Чичкарић, 2010: 43–54). У оквиру ове проблематике, ауторке су истакле посебне категорије које подразумевају сиромаштво жена и положај угрожених жена, односно дуготрајно незапослене жене, жене из мањинских група и жене са села.

Као један од фундаменталних разлога неједнакости представљају родну подјелу рада, будући да се традиционална инфериорност жена наставља у новим, демократским друштвеним условима. Таква родна субординација подразумева да жене ријетко имају

⁷ Превод енглеске ријечи *mister* је господин, док *mistress* означава господарицу, газдарицу, али и љубавницу.

престижне послове, који са собом носе добру материјалну накнаду, друштвену моћ и углед. Оваква слика се, наравно, везује за повезаност жене са сфером породице, имајући у виду да због обавеза које имају у њој, најчешће и саме бирају лакше и мање одговорне послове. Такво стање за посљедицу има креирање феномена који је 70-их година прошлог вијека дефинисан као *феминизација сиромаштва*⁸, имајући на уму да се упркос свим напорима са циљем еманципације жена и унапређења стања равноправности, сиромаштво сматра женском категоријом. Заправо, најсиромашније су оне породице у којима је жена носилац домаћинства или породице са непотпуном структуром, односно самохраним мајкама.

Као што Марин истиче, сваки појединац треба да буде свјестан принципа равноправности приликом сваког (раз)говора, било да је у питању јавни говор или неформални разговор у оквиру свакодневне, необавезне комуникације. Имајући у виду стереотипе који се везују и за мушкарце и за жене, Марин је 2018. године дефинисао следећих десет принципа за остваривање родно сензитивне комуникације:

- Суштински сагледати родну перспективу и мјесто жена кроз конкретна питања, умјесто декларативних, статистичких података. Приликом анализе ове теме, Марин предлаже да на уму имамо родне разлике у закону и у пракси, улоге жена и стереотипе, права жена и њихово оснаживање;
- Умјесто једнаке, омогућити правичну видљивост мушкараца и жена (енгл. *fair visibility*). Квантитативна једнакост је понекад сасвим безначајна, уколико је не прати квалитативна. Деконструкција стереотипа, истиче аутор, засигурно се неће десити уколико жене и мушкарци буду подједнако заступљени на илустрацијама, ако су при томе мушкарци приказани у пословним одијелима уз компјутер, а жене као медицинске сестре или учитељице. Жене би, дакле, требало представити и на позицијама доношења одлука, односно особе оба пола у улогама које се типично не везују за њих;⁹
- Не умањивати заслуге жена. Ова препорука се односи на разбијање класичне дихотомије, по којој су мушкарци дио боље плаћених индустрија, а жене су углавном задужене за (неплаћени) рад код куће или имају слабије плаћене послове са скраћеним радним временом;
- Не оснаживати постојеће родне стереотипе, што се првенствено односи на професије и занимања. Приликом илустровања, као базично правило треба усвојити да се боје користе супротно стереотипима (по којима су, нпр, розе и црвена *женске*, а плава и зелена *мушке боје*);
- Фокусирати се на разлике конкретних особа, узевши у обзир да нити сви мушкарци имају исте привилегије, нити се све жене суочавају са истим проблемима, већ се неједнакости везују за њихове индивидуалне потребе и искуства у различитим дјелатним заједницама или околностима. На неједнаки третман утичу и социо-економски услови, етницитет, раса, религија, старост, сексуална оријентација, итд. (Марин, 2018: 36);
- Користити родно сензитивни језик. Аутор препоручује да се избегавају именице и замјенице генеричког карактера, те да се користе облици који се подједнако односе и на мушки и женски граматички род (*humankind* умјесто *mankind*, *police officer* умјесто *policeman* или *policewoman*);

⁸ Овај термин је дефинисала Дајана Пирс, која тврди да је род врло битан фактор за анализу сиромаштва, без обзира на расу и етницитет: Pearce, D. 1978. The Feminization of Poverty: Women, Work, and Welfare. Urban and Social Change Review.

⁹ Овако ригидна дихотомија у илустрацијама која поткрепљује стереотипне подјеле на основу пола у великој мјери је превазиђена у западним либералним друштвима. Неки од радова који се баве датом тематиком јесу *Родне идеологије у уџбеницима шпанског као страног језика: стереотипи или феминизација?*, ауторке Ана Кузмановић Јовановић и *Language Textbooks in the Era of Neoliberalism*, чији је аутор Бори (Pau Bori).

- Не истицати жртву жена у доменима гдје оне имају инфериорни положај или су објект радње која се над њима врши, као што су разни облици насиља, улога издржаваног лица, улога рањивих бића и сл. Умјесто тога, треба се фокусирати на њихову снагу и напредак који постижу у датој, незавидној ситуацији;
- Не патронизирати жене, односно имати на уму да су бројне потешкоће с којима се суочавају производ културног, социјалног и економског стања, а не само њиховог пола/рода;
- Истицати чињенице умјесто сопственог мишљења и анегдота. Ово је, свакако, универзално правило, али га је потребно посебно нагласити када су у питању ове актуелне теме, које се тичу сваког појединца;
- Бити отворен за нова знања по питању једнакости, која добијамо из разних извора и на разне начине (Марин, 2018: 66).

Упркос чињеници да се аутор углавном фокусирао на равноправност мушкараца и жена, подједнако заступајући обје стране, треба додати да се овим принципима може дати још шири дијапазон употребе, који би обухватао особе свих маргинализованих група. Међу питањима која завређују академску пажњу, а још увијек нијесу довољно истражена, истаћи ћемо борбу против класне дискриминације. Овај облик дискриминације, познат и под називом класизам, одликује се неравноправним економским потенцијалом и расподјелом моћи, те друштвеним статусом.

Коначно, питање једнакости се може сматрати једним од кључних индикатора развоја сваког друштва. Скоро сваки проблем са којим се суочава савремени свијет (насиље, дрога, ментална обољења, гојазност и др.) чешће се појављује у друштвима са нижим степеном једнакости (Pickett & Wilkinson, 2009: 2).

1.4. Теорија когнитивних културних модела

Имајући у виду да се у овом раду апострофира корелација родне равноправности у језику и култури једног (у овом случају црногорског) народа, неопходно је објаснити важну улогу културних модела који се, углавном са мањим измјенама, преносе трансгенерацијски. Они најчешће представљају сет научених правила и процедура и дефинишу се као когнитивне схеме карактеристичне за неку друштвену групу, која их доживљава као неупитну истину о свијету (D'Anrade, 1987: 112), а често и не зна да их објасни или критички анализира. Стога су културни модели својеврсна перспектива сагледавања друштва и свијета који нас окружује, и представљају скуп мишљења, осјећања и могућих понашања, који свака јединка акумулира током живота, а нарочито у периоду дјетињства. Овакав ментални програм Хофседе назива софтвером ума (енгл. *software of the mind*), док се култура може сматрати адекватнијом савременом супституцијом овог термина (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010: 5). Другим ријечима, култура је научени софтверски програм, који детерминише начин на који сагледавамо и процјењујемо себе и друге чланове друштвене групе којој припадамо, као и све облике понашања унутар и ван ње.

Овакво становиште је комплементарно са тезом да је језик неодвојив од људског мишљења/менталног програма, те да промјене у језику зависе од знања чланова одређене друштвене заједнице који се њиме користе. Такво знање се у когнитивној антропологији и когнитивној лингвистици назива културним моделом (Филиповић, 2009: 110), иако аутори однос језика и културе дефинишу на различите начине. Како објашњава ауторка Филиповић, когнитивна лингвистика инсистира на когнитивном карактеру културних модела, односно на свим информацијама и знањима неопходним за успјешну вербалну и невербалну комуникацију у оквиру дате друштвене и језичке заједнице. Когнитивна антропологија се

фокусира на заједничко знање припадника једне заједнице које се односи на дати културни модел, чиме се, у циљу функционисања заједнице, елиминишу индивидуална знања и потребе. Уопштено говорећи, уочљив је двојак став о питању односа културног знања и језика, те се дискурс може посматрати као језичка манифестација владајуће идеологије или се учесници у дискурзивној пракси могу дефинисати као креатори идеологија и културних модела (Riley, 2006 према Филиповић, 2009: 114–115). Сагласни смо са ауторком да су ова два наизглед супротна приступа заправо комплементарна, те да заједно треба да сачине интегрисани приступ, који подразумева и директивну карактеристику културних модела, а који нам осим објашњења и разумевања сугеришу и пожељне видове понашања, ставове и реакције.

За анализу родних питања у оквиру културних модела осврнућемо се на публикацију *Српско село*¹⁰, која даје прилично објективну слику друштвених односа у српском селу. Будући да је до распада Југославије дошло касније, сматрамо да је *српско село* само метафора за све руралне средине тадашње државе и изван територије Србије. Морамо узети у обзир да се сва проматрања и закључци односе на анализу живота у Орашцу прије више од пола вијека, али да, између осталог, пружају детаљан увид у тадашњу организацију друштва и породице, као и у третман различитих полова. Приликом дескрипције животног циклуса, исказано је како су се у Орашцу углавном вредновала мушка дјеца, јер су настављала традицију и породичну лозу, те да је био несрећан онај ко је имао само ћерке, што је надаље могао бити разлог и оправдање за његову пријеку нарав (Халперн, 2006: 162). Након завршетка основне школе, дјеца су углавном била ангажована у пољопривредним пословима свог домаћинства, мада су дјечаци одлазили са очевима на пијацу и тако учили основе трговине, а дјевојчице су училе да кувају, мијесе, пеку (Халперн, 2006: 170). Овим се потврђује тадашња пракса на простору бивше Југославије да се мушкарац везује за јавну сферу живота, а жена за кућне послове и домаћинство уопште.

Како аутор наводи, традиционални културни модел, чија је основна карактеристика патријархат, јесте доживио промјене, али *мушка супремација у српском домаћинству није, међутим, доведена у питање, и поред тога што су жене оствариле већи степен једнакости и што су данашња домаћинства мања него што су некад била* (Халперн, 2006: 42). Смањење јаза међу половима је постигнуто вишеструким промјенама, укључујући првенствено економске, али парадигма мушког у тамошњим приликама није суштински изгубила примат. Занимљив је и детаљ да се тадашњи новитети у исхрани у Орашцу, преузети из градских средина, са подсмјехом називају *женском храном*, те да садрже шећер који сви сматрају изузетно штетним (Халперн, 2006: 133). Усудићемо се да претпоставимо да су, макар у руралним срединама, са сличним ставом прихватане све промјене које су жене доносиле, односиле се оне на њих саме, на породицу или на ширу друштвену заједницу.

Родна дихотомија, како је претходно изложено, по којој се приватна сфера везује за жене, а јавна за мушкарце није само одлика српских села из половине прошлог вијека. Лов и борба за опстанак, као примарни задаци мушкараца, у модерним друштвима добили су нову, економску димензију, те се од њих очекује да буду снажни и поуздани, док се од жена захтијева да буду њежне и да брину о дому и људима. Стога је стање родних улога у породици, нарочито у односу мајке и оца, ментални софтвер који ће дијете/дјеца доживотно имати и примјењивати (Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 138), а који ће се вјероватно наставити у школи и дружењу са другом дјецом.

¹⁰ *Српско село, друштвене и културне промјене у сеоској заједници (1952–1987)* систематично је дјело које је тадашњи постдипломац Џоел Мартин Халперн написао на основу свог боравка у селу Орашац, а српско издање је објављено тек 2006. године и обогаћено је, између осталог, интервјуом с аутором.

Наведени поларитет представља уједно и основ за подјелу друштава на *мушка* (енгл. *masculine*) и *женска* (енгл. *feminine*), при чему аутори дефинишу да се друштво, односно култура, сматрају *мушким* уколико су мушкарци усредсређени на постизање материјалног успјеха, а жене су скромне, њежне и брину о квалитету живота. Уколико се у неком друштву емоционалне родне улоге преклапају, па и мушкарци брину о квалитету живота и њежни су, такво друштво се сврстава у групу *женских* (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010: 140). Најнижи индекс маскулинитета (позиције од 72 до 76) забиљежен је у Шведској, Норвешкој, Летонији, Холандији и Данској. Када су у питању земље окружења, Србија се налази на 50. мјесту, Румунија на 52. Бугарска на 55. мјесту, а Хрватска на 56, док Словенија заузима 71. од укупно 76 мјеста (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010: 143).

Врло сликовит преглед културних модела у Црној Гори налазимо у публикацији *Култура, обичаји и језик националних заједница у Црној Гори*, у којој Ражнатовић у оквиру свог ауторског рада *Плодови крша* апострофира парадигме чојства и јунаштва као круцијалне карактеристике црногорског, ратничког друштва. Осим у улози ратника, задатак сваког мушкарца је био да се оствари у улози оца и да има мушке наследице, док се избор супруге умјесто на њеним личним квалитетима заснивао на процјени цијеле породице, превасходно њених мушких чланова (Ражнатовић, 2021: 16). Како истиче Ражнатовић, осим што су сматране *туђом вечером*, жене би и саме доприносиле својој инфериорности, што се огледа у изјавама попут *Сачувај боже само мушке главе*, иако су истовремено уживале и одређена права у широј друштвеној заједници.

На ова запажања можемо надовезати увиде забиљежене у *Историјским записима*, односно тексту *Имовинско-правни положај црногорске жене у браку*, а према којем се у Црној Гори тога времена (у XIX и на почетку XX вијека) свака жена може удати, нарочито уколико је крупна и снажна, будући да је то био својеврсни предуслов за рађање здравог потомства потребног за сточарство и пољопривреду, а истовремено и показатељ њене снаге неопходне за обављање физичких послова. Посебно ћемо истаћи да Стојановић наводи како ће се свака жена удати *без обзира на њену љепоту* (Стојановић, 1975: 108), те можемо закључити да се њен интелект, емоције и жеље нити спомињу нити узимају у обзир. Другим ријечима, усудићемо се да закључимо, како се за жену тога времена улазак у брачну заједницу остварује или према процјени мушких чланова њене породице или на основу њене физичке снаге. Она се као личност *per se* уопште не види, већ је само објекат у тим прорачунима, који су заправо њен животни пут. Такође се сматра да је у брачној заједници муж апсолутни власник цјелокупне покретне и непокретне имовине, док жена нема право власништва ни располагања без сагласности супруга (Стојановић, 1975: 109). Морамо узети у обзир да су дати записи објављени прије педесет година, што јесте дуг период, али је истовремено и слика реалности коју многи савременици памте (и, нажалост, репродукују у одређеној мјери). Коначно, како аутор истиче, најригиднији примјер јесте законодавство са почетка 20. вијека, у којем се жени која краде од свог супруга (при чему се дедукцијом лако може закључити шта је уопште могла да украде) одређује затворска казна приликом првог и другог прекршаја, док се приликом трећег она санкционише физичком казном и забрањује јој се поновно ступање у брак, док се супругу оно дозвољава (*Зборник судских закона(...)* за краљевину Црну Гору, Цетиње, 1912. према Стојановић, 1975: 109).

Неравноправност у црногорском браку и друштву уопште анализирали су и страни путописци, а нека од запажања обједињена су у раду *Један поглед на положај жене у Црној Гори у XIX и почетком XX вијека* (Тепавчевић, 2018: 237–247), у којем је жена приказана као жртва породице и друштва, али истовремено и као снажна карика кад год то околности захтијевају. Један од најупечатљивијих приказа неравноправности односи се на реакције приликом рођења дјетета. Наиме, уколико се роди дјевојчица, цјелокупна породица је тужна и несрећна, док је мушко дијете дочекано са радошћу (Булоњ, 2002 и Ердџановић 1997 према

Тепавчевић, 2018: 239). Дјевојчице су имале мушку фризуру све до своје седме године (Ровињски 1993 према Тепавчевић, 2018:239), а касније током цијелог живота биле везане за породицу и домаћинство, али и бринуле о угледу својих мужева, притом им не дозвољавајући да раде послове који се сматрају женским. Заузврат су мужеви имали ексклузивно право да туку своје супруге. У случају развода брака, дјеца су остајала код оца, сва имовина је сматрана његовом, а женама је било забрањено појављивање на јавним мјестима (Медаковић, 1860 и Рајковић, 1998 према Тепавчевић, 2018: 244).

Женама је, како наводи аутор, тек седамдесетих година 19. вијека дозвољено да се школују, а већ тада је основношколско образовање имало статус обавезног за дјечаке (Тепавчевић, 2018: 243). Питању родне равноправности у образовању биће посвећено сљедеће поглавље.

1.5. Родна равноправност у образовању

Уколико потврдимо да је породица иницијално поље за креирање ставова и мишљења, образовање се неминовно намеће као сљедећа инстанца у том процесу. Имајући у виду вријеме које дјеца проведу у васпитно-образовним установама, али и значај утицаја наставног кадра и вршњачког окружења на креирање и мијењање мишљења, јасно је колику важност би требало посветити питању једнакости у тој сфери. У публикацији *Родно васпитање и образовање: (Не)могући дијалог* дефинише се сет могућих извора родних неједнакости у образовном систему (Териман и Милутиновић Бојанић, 2016: 34–35), а који се могу груписати на сљедећи начин:

- биолошке неједнакости, које се односе на претпоставку да пол детерминише степен успјешности у школи;
- различити ставови дјевојчица и дјечака према одређеним областима (за примјер можемо узети идеју да су дјевојчице предодређене за читање, а дјечаци за математику);
- родни стереотипи околине, према којима се области интересовања и ангажовања дијеле на мушке и женске;
- баријере за избор занимања, које произлазе из стереотипних родних подјела;
- недостатак узора који се супротстављају постојећим стереотипима, како у погледу личности које учествују у образовном процесу, тако и у погледу наставних материјала;
- импликације скривених курикулума за развој родног идентитета;
- родна неосјетљивост и неосвијешћеност наставног кадра.

Стога, када је ријеч о наставним плановима и програмима који су родно сензитивни, битно је осврнути се на рад Михаеле Мироу из 2011. године, у којем ауторка нуди смјернице за унапређење родног аспекта у високом образовању (*Guidelines for Promoting Gender-Inclusive Curriculum in Higher Education*). Потреба имплементације родно сензитивних планова и програма има политичку, етичку, епистемиолошку и социолошку димензију, јер се путем образовања директно утиче на формирање ставова сваког младог појединца, што је основни и најбитнији корак. Даље се такав став, у идеалним условима, преноси на ширу академску заједницу, а самим тим и на институције, што укључује све националне актере.

Мироу истиче цијели спектар разлога за сексистички и патријархални приступ жени и родним улогама уопште, због којих јој се традиционално додјељује инфериорни статус. На првом мјесту, ауторка истиче читав низ физиолошких специфичности које се везују само за женски род, а које укључују: трудноћу, абортус, порођај, менструацију, менопаузу (Miroiu,

2011: 229–246). Сваки од наведених елемената би се могао додатно и детаљно анализирати, са аспекта способности самосталног доношења одлука и посљедица, социјалне искључености, запослења итд. Слиједи повезаност жене са природом, која се огледа у њеној осјећајности, емоционалности, емпатији. Ауторка истиче и несамосталност жене, која је углавном материјално зависна од мушких чланова породице, што је недвосмислено доводи у подређени положај. Коначно, жена се много чешће од мушкарца може наћи у улози жртве и може бити изабљивана, нарочито у смислу сексуалне експлоатације, па је стога потенцијална жртва насиља, сексуалног злостављања, порнографије и проституције. Сваки од наведених облика неправедних третмана жене праћен је адекватним мизогиним, сексистичким или патријархалним интерпретацијама, али и својим одразом у области високог образовања (Miroiu, 2011: 232–234).

Када говоримо о образовању, јасно је да је управо оно домен у коме се овом питању мора посветити посебна пажња не само на глобалном, већ и на националном нивоу, с обзиром на то да се у образовно-васпитним институцијама осим пуких чињеница уче и репродукују друштвене норме, вриједности и култура. Нажалост, тренутно је ово питање више одраз личног става одређених актера у образовању него заједнички циљ. С обзиром на то, јасно је да ће наставник/наставница који/која је дио неке иницијативе, удружења или је макар родно освијешћен/освијешћена такав свој став имплицитно преносити на своје ученике, за разлику од колега и колегиница који ово питање сматрају небитним, беспотребним или чак имају негативан став према родној равноправности. Коначно, како Мироу истиче, у овом процесу је такође битно имати мјеру, да се од недостатка осјећања и пажње према женском питању не би пошло у другу крајност (Miroiu, 2011: 229–246).

Мироу сматра да је кључно рјешење увођење студија рода на факултетима, било путем интеграције у већ постојеће планове и програме, било самостално. Осим рода, питања расе, сексуалности, етничитета, класе, религије умјесто апстрактних идеја требало би да путем образовања постану конкретна искуства. Дакле, генерално говорећи, имплементација ових начела била би од вишеструке користи по сваког појединца. Радило би се на развоју већег степена емпатије, контекстуалног разумијевања, социјалне правде и демократичности (Miroiu, 2011: 238). На ширем плану, дебате које укључују овакве теме чине предавања живљима и конкретнијима, а цјелокупни процес образовања постаје компетентнији и ближи европским или глобалним трендовима.

Ипак, након неколико деценија од увођења и интензивног промовисања родно осјетљивих политика у образовању и другим сферама друштвеног живота — најприје у западним земљама центра, а потом и у земљама полупериферије¹¹, међу којима је и Црна Гора — јавља се потреба за њиховим критичким сагледавањем и свеобухватном анализом ефеката које су ове политике произвеле у пракси.

1.6. Разлози за избјегавање родно сензитивног језика и препоруке

У *Приручнику за употребу родно осјетљивог језика*, чије су ауторке Цветинчанин Кнежевић и Лалатовић, посебно поглавље је посвећено идеји да се језик развија неодвојиво од актуелне политике (Цветинчанин Кнежевић и Лалатовић, 2019: 33–44). Ауторке истичу да су самим тим стандардизација и стандардни језик управо *производ договора друштвених и*

¹¹ За концепте *центра*, *периферије* и *полупериферије* вид. Wallerstein, 1974 (Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press.)

државних институција, па су граматичка правила према којима се прави дистинкција између правилних и неправилних облика, релативна и промјенљива. Она су проистекла из увјерења лингвиста и лингвисткиња да одређени облици треба да буду званични, упркос постојању варијанти типичних за одређене територије или друштвене групе.

Израз језичка политика и планирање, како објашњавају ауторке, представља синергију употребе језика и поступака путем којих већ стандардизовани језик постаје општеприхваћен. Примјери језичке политике и планирања се стога могу пронаћи у свакодневном животу, а ауторке наводе употребу термина *дјевојачко презиме* мајке које се налазило на изводима из матичне књиге рођених, који је замијењен термином *презиме прије закључења брака* за оба родитеља. На овом примјеру се може сагледати велики отклон од стереотипног погледа на жену, прожетог дискриминаторним увјерењима да само жена мијења презиме приликом ступања у брак, да постаје жена тек када постане нечија супруга, да само жене одређене старосне доби (односно дјевојке) ступају у брак, итд.

У овом приручнику наилазимо на занимљив примјер добре праксе Љубљанског факултета умјетности, који је почетком 2018. године донио одлуку да у својим званичним документима током наредне три године женски граматички род буде у употреби као неутралан, односно да се под њиме подразумијева и мушки род (Цветинчанин Кнежевић и Лалатовић, 2019: 40).

Приручник нам нуди и кратак преглед најчешћих заблуда које се везују за родно сензитивни језик, а које се углавном темеље на неравноправном погледу на жену и несинхронизованом развоју језика у односу на развој свијета који он описује (Цветинчанин Кнежевић и Лалатовић, 2019: 45–58). Управо у томе почива прва наведена заблуда, према којој родно осјетљиви језик није у духу српског/црногорског језика¹², што се сукоби са потребом да се језик и његова комуникативна функција мијењају заједно са свијетом и друштвом у којем се он развија. Најсликовитији примјери укључују: мобилни телефон, компјутер, семафор, антибиотик и сл.

Сљедећа заблуда се односи на став да родно осјетљива употреба језика нарушава његову структуру. Ауторке истичу како нови облици или сасвим нове ријечи, које прате развој човјечанства на разним пољима, заправо обогаћују језик, а као најбољи примјер наводе област медицине, односно истичу Елизабет Блеквел и Драгу Љочић. Наиме, оне су прве успјеле да добију звање љекарки. У вријеме прије њих постојали су само (мушки) љекари и та професија је била ексклузивно мушка, док су жене једино могле бити бабице (Цветинчанин Кнежевић и Лалатовић, 2019: 49). Слично наведеном, родно сензитиван језик се често сматра неприродним, а као примјер је наведен израз *туристичка водичица*. Као контрааргумент ауторке истичу јасноћу и концизност преноса дате информације као најбитнију функцију комуникације, али и чињеницу да употребом родно осјетљивих израза за занимање жена ми заправо неке мушке професије чинимо видљивим и охрабрујемо дјевојчице да их изаберу (и обрнуто, додаћемо).

На претходну заблуду се надовезује она која је врло учестала у свакодневном говору, а односи се на примједбу како родно сензитивне ријечи не звуче пријатно и природно. Овакав језички мит ауторке вјешто деконструишу примјерима ријечи *пјесникиња* и *војникиња*, које се,

¹² У члану 13 Устава Црне Горе дефинише се да је *службени језик у Црној Гори црногорски језик. Ћирилично и латинично писмо су равноправни*. Са друге стране, резултати Пописа становништва, домаћинства и станова из 2023. године показују да је 43,18% лица изјавило да им је српски језик матерњи, док је то црногорски за 34,52% испитаних, босански језик за 6,97%, албански за 5,25%, руски за 2,36%, а српско-хрватски за 2,08% лица). Детаљнија анализа података везаних за Попис доступна је на: (<https://www.monstat.org/cg/novosti.php?id=4328>).

осим по неједнаком нивоу милозвучности, заправо разликују по степену друштвене моћи и престижа који се везују за дата занимања.

Изговори или оправдања за родну неједнакост у језику бројни су и имају различите коријене. Неки од њих јесу везани за сами језик, док неки други имају социолингвистички карактер. Као што смо у претходним параграфима навели, најчешће чујемо да су облици у женском роду неприродни или беспотребни, да су одраз помодарства и да суштински не помажу стању равноправности. Питање навике је једно од битнијих, с обзиром на то да се одређене ријечи готово увијек користе у једном граматичком роду, као што су бројни послови и улоге такође традиционално повезани са одређеним полом.

Према тврдњама Сванке Савић врло чест изговор за избјегавање женских облика јесте економичност језика, те се они ријетко употребљавају у медијима, нарочито у насловима и најавама. Са друге стране, и кад постоје, неријетко су то изрази у мушком роду којима се додаје ријеч *жена* (нпр. *жена-министар*). Дакле, уколико је жена на функцији моћи и притом испуњава очекивања подразумијевана датом позицијом, њој се додјељује мушки род, док се у супротном истиче њена припадност женском роду и приписују јој се кривица, немар, неуспјех и сл. (Савић, 2004: 15).

Као што смо навели, један од основних примјера дискриминације жена јесте везивање парадигме женског за мушку у презименима, будући да суфикс одређује да ли је жена о којој је ријеч кћерка или супруга мушкарца чије презиме носи. Такође, ову дискриминацију потврђују скраћенице за занимања и титуле, изрази који се користе за одређени брачни пар (*господин Ђукановић и супруга*) и погрдни називи за неудате женске особе или оне које су у ванбрачној заједници. За све наведене облике ауторка Савић предлаже једноставно рјешење: овакве сексистичке облике у женском роду треба у потпуности изоставити или употребљавати неутралан облик за оба рода.

Аргументи којима се оправдава сексизам у језику, односно генеричка употреба мушког рода, могу бити груписани у сљедеће категорије:

- разлике у културама,
- аргументи према којима се језик сматра тривијалним питањем,
- слобода говора,
- сексистички језик се не доживљава као дискриминаторни,
- повезаност ријечи и етимологије,
- поштовање става власти према том питању,
- језичке промјене су тешке, непрактичне, беспотребне,
- нарушиће се историјска аутентичност и литерарни радови (Blaubergs, 1980: 135–147).

Насупрот бројним дјелима која заговарају нужност употребе родно сензитивног језика, како због промјене лингвистичких навика, тако и са циљем измјене ставова који се односе на родну равноправност уопште, у оквиру публикације *Он је рекла* налази се и ауторски рад Влада Ђукановића под називом *Неколико реалних проблема који се јављају у вези с употребом родно сензуалног српског језика* (Ђукановић, 2006: 65–71). Упркос чињеници да су закључци исказани у овом раду донесени прије 20 година, сматрамо да су ови проблеми и данас актуелни у одређеној мјери, а међу њима аутор истиче творбену нефлексибилност. Стога се, умјесто употребе свих ресурса које српски језик нуди, радије прибјегава позајмљивању ријечи из страних језика. Ђукановић је као сликовите примјере истакао ријечи *стикерка* и *таксисткиња*, кроз ситуације у којима су дате жене из различитих побуда одбијале да своје занимање назову именицама у женском граматичком роду. За ријеч *стикерка* аутор

везује анегдоту према којој је запослена у Радио Београду (прије више од 30 година у односу на садашњи тренутак) сматрала да назив њеног занимања у женском граматичком роду има погрдно конотацију, те је преферирала да јој се обраћају у мушком роду. Дата именица је настала додавањем творбеног суфикса –ка на мушки облик, при чему се мора истаћи да дати суфикс нема никакво погрдно значење, чему свједочи велики број именица чији је дио (*болничарка, манекенка, фризерка, библиотекарка, држављанка*, итд.) (Ђукановић, 2006: 68). У другом случају је жена која је управљала такси возилом тврдила да је облик *таксисткиња* граматички неисправан, што се, осим њеној неосвијешћености, донекле може приписати и неадекватној динамици којом промјене у језику у свакодневној употреби прате промјене у друштву и животу. Корелативан став о роду и језику је исказ новинарке која, изричући своју националну припадност, каже *Ја нисам Српкиња, ја сам Србин!* (Мијушковић, 2006: 110).

На сличан начин се коментарисала употреба ријечи *посланица* у Скупштини Србије, будући да се у 4. тому *Речника Матице српске*, који је објављен 1971. године, међу значењима дате ријечи, заиста не налази дефиниција према којој се ријеч *посланица* односи и на представницу народа у законодавном тијелу. Како закључује Ђукановић, то што се одређена ријеч не налази у Речнику, не анулира постојање датог ентитета у стварном животу (ни потребу да се она именује на ваљан начин, додаћемо). У прилог тој тези аутор наводи извјестан број ријечи (*замрзивач, компјутер* итд.) које се не налазе у датом рјечнику, иако предмети које означавају свакако постоје и дио су свакодневног живота (Ђукановић, 2006: 70).

Сексизам у језику и друштву се, у најбазичнијим размјерама, елиминише првенствено оснаживањем сензибилитета, путем објашњења зашто се одређена убјеђења и понашања могу сматрати сексистичким, те скретањем пажње на све облике сексистичке праксе. Из наведеног произилази метод повећања мотивације да не учествујемо у било којем облику сексистичке праксе, односно дискриминативног понашања (Swim, Mallett & Stang, 2004: 127).

Упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашање један је од докумената која на директан и конкретан начин дају опште смјернице за елиминацију дискриминације оличене у мизогинији, ејблбодизму и хомофобији. Он се, дакле, заснива на препорукама за недискриминативни језик и понашање у односу на жене, особе са инвалидитетом и све нехетеросексуалне особе, тј. ЛГБТ популацију.

У погледу недискриминаторног третмана жена и родне равноправности у домену језика, основно правило се односи на досљедну употребу женског граматичког рода, као и на стандардизацију сигнатура запослених, чиме женски род постаје видљив у званичним дописима, визиткартама, натписима на канцеларијама и сл. Надаље, у свим облицима комуникације треба у потпуности елиминисати употребу ријечи *госпођица* и било које ирелевантно истицање брачног стања жене.

Недискриминативни говор и понашање према особама са инвалидитетом односи се на обезбјеђивање физичке приступачности свим институцијама и управама, те на избјегавање свих облика понашања који укључују сажалење или омаловажавање. У погледу језика, инвалидитет треба сматрати стањем, а не болешћу, па стога не треба употребљавати изразе који се базирају на дијагнози и појмове попут: *инвалиди, хендикепирани, особе са посебним потребама и сл.*

Када је ријеч о ЛГБТ особама, неадекватним се сматра било који третман који деградира људе због њиховог сексуалног опредјељења, што подразумева *практике изолације, увреда, дискриминације, подсмјеха или бојкота* (*Упутства за стандардизован*

недискриминативни говор и понашање, 2010: 2), али и употреба увредљивих и деградирајућих израза и коментара.

Коријене неједнаког третмана најчешће налазимо у породици и васпитно-образовним институцијама, у оквиру којих свака јединка пролази кроз прве облике социјализације и асимилације. Стога би управо у тим доменима требало радити на промјени ставова и рушењу владајућих стереотипа, на којима почивају различити облици сексистичке праксе. У публикацији *Родно васпитање и образовање: (не)могућ дијалог* нуде се бројне препоруке, које су настале као закључци спроведене студије (Ћериман и Милутиновић Бојанић, 2016: 57–58), а које се уреднице дефинисале и груписале како слиједи:

- Родну (не)равноправност не треба посматрати као неједнак третман особа у односу на пол, већ као парадигму која се односи на родни идентитет;
- Родитеље и све актере васпитно-образовног процеса упознати са свим могућим посљедицама неједнаког третмана по основу рода;
- Представити негативне посљедице дискриминације на основу рода и упоредити их са позитивним очекивањима која би уследила након елиминације родне дискриминације за појединачне друштвене групе;
- У процес спровођења принципа родне равноправности укључити ученике/це, родитеље, наставни кадар и све организације које се баве дјецом и младима у окружењу;
- Пројекте заснивати на приступу *одозго надоље*, али их реализовати *одоздо нагоре*, превасходно кроз промјену идејне базе, ставова и стереотипа;
- У раду са дјецом и младима имплементирати позитивне узор е истог биолошког пола;
- Радити на деконструкцији стереотипа који се везују за избор занимања, те охрабрити дјечаке да постану васпитачи и учитељи;
- Дјечаца омогућити идентификацију са позитивним одраслим узором;
- Омогућити едукацију чланова породице, која истиче значај родне равноправности и нуди примјере примјењиве на свакодневном нивоу.

Овакво становиште указује на битност укључености свих припадника и припадница неке дјелатне заједнице, у овом случају васпитно-образовних институција, као што је иначе случај са свим друштвеним промјенама.

Након што се стекну основни услови у нормативно-правном смислу на националном нивоу, постоји читав низ специфичних препорука које се односе на високо образовање (Ћериман и Милутиновић Бојанић, 2016: 241–242). Оне укључују следећа начела:

- Закон о образовању треба да садржи експлицитне одредбе које се односе на родну равноправност, несексистичко образовање и несексистички језик, те једнаке могућности;
- Министарство образовања треба да подржи и финансира обуке наставника, како би њихова педагошка пракса била усмјерена на борбу против дискриминације, а истовремено подржавала концепт родне равноправности;
- Специјалисти и експерти из области родне равноправности требало би да буду активни учесници образовног процеса, који ће помоћи институционализацији родне димензије, а истовремено образовати родно сензитивне наставнике/наставнице;
- Приликом акредитовања и рангирања факултета, агенције и институције за процјену квалитета морају имплементирати критеријуме родне равноправности и инклузије;
- Приликом додјеле стипендија за истраживаче, примјењује се критеријум родне равноправности и инклузије, а евентуални ефекти истраживања на стање родне

равноправности треба да буду битан фактор у оцјени апликација и евалуацији будућих резултата истраживања.

Када је о образовању ријеч, битан фактор су свакако наставни материјали, те у расположивој литератури веома значајно мјесто заузима анализа родног аспекта у уџбеницима. Као што Блумберг истиче, активности које укључују уџбенике заузимају око 80% времена проведеног у учионици (према Sadker & Zittleman), 80% до 95%, а на основу једне канадске студије 70% до 90%, мада сматрамо да је дати проценат знатно редукован за скоро 20 година од објаве тог рада), а то може утицати на слабија постигнућа дјевојчица, нарочито у школама у сиромашнијим земљама (Blumberg, 2007: 6).

Коментаришући стање у Француској на примјеру положаја припадница исламске вјероисповијести, којима се забрањује ношење хиџаба, Ивековић истиче колико и како су жене политички инструмент за преношење неких других порука, осим оних које се директно и конкретно односе на њих (Ивековић према Васић, 2010: 151). Како ауторка истиче: „*Жене, затим, не само да нису искључене, него су, напротив, укључене као подређене на свим нивоима. На сцену се ставља привидна симетрија полова, али се у реалности одржава асиметрија. Њихова је подређена инклузија и сама оруђе у виду аналогije с једне стране, али је, с друге стране, такође и структурно у конструкцији других неједнакости.*“ (Ивековић према Васић, 2010: 154). Таква неједнакост, осим што представља неједнак третман свих припадника и припадница једног друштва, синхронизовано дјелује и као средство за исказивање моћи и власти. Ауторка такође наглашава како смо свјedoци константне *феминизације* социјално слабије стране друштва, а ова теза би могла представљати основну хипотезу неког будућег академског истраживања.

Према резултатима једног истраживања из 2005. године (Daly, 2005: 433 – 450), увођење родног аспекта (енгл. *gender mainstreaming*) један је од најмодернијих приступа родној равноправности, нарочито имајући у виду битност коју су овом питању посветиле међународне организације као што су Европска унија, Савјет Европе и Уједињене нације. Срж овог рада је двогодишње истраживање о утицајима интеграције питања рода у политици, нарочито сферама друштвене политике. Дати пројекат је познат под акронимом EQUAPOL и обухватао је осам земаља: Белгију, Шпанију, Француску, Грчку, Шведску, Ирску, Уједињено Краљевство и Литванију (Daly, 2005: 434).

Упркос значајним разликама међу земљама обухваћеним овим истраживањем, уочљив је тренд расподеле питања рода на бројне јединице, одјељења и одсјеке. Овакав шаблон је у Енглеској и Ирској примијењен путем ревизије законодавства које се тиче овог питања, са циљем расподеле одговорности на сва јавна тијела. Дата децентрализација одговорности је у другим земљама спроведена путем трансверзалног акционог плана. Наиме, у Белгији, Француској, Грчкој, Литванији и Шпанији примарна стратегија јесте да сва министарства имају сопствене циљеве у погледу побољшања степена родне равноправности. У трећем сценарију, који је примијенила Шведска, очекује се да све јавне, приватне и волонтерске организације буду укључене у овај процес. Као што и сама ауторка наводи, сва три принципа би требало симултано примјењивати.

Увођење родне перспективе, осим што се сматра иновацијом *per se*, доводи до бројних промјена, првенствено на нивоу дискурса и реторике. Осим тога, значајан напредак јесте постојање кадра који служи као техничка помоћ институцијама, односно обучава доносиоце одлука техникама и вјештинама увођења родног аспекта. Стварају се нове базе података и подручја новог истраживања, а истовремено се оснажују жене да учествују у креирању политике (Daly, 2005: 442–443). Са друге стране, према резултатима датог истраживања овакве промјене су најчешће дјелимичне и лимитиране.

Како би се побољшало стање политичке и економске независности жена, Колин и Чичкарић сугеришу потпуну реконструкцију социјалних и политичких програма, који би за циљ имали прекидање ланца неповољних друштвених, породичних и индивидуалних услова, а који воде ка неједнакости и социјалној изолацији. Оне истичу како Европски социјални модел подразумијева да равномјеран економски развој заправо и није могућ без адекватног ангажовања женских људских ресурса и без подстицаја да се оне у највећој могућој мјери укључе у тржиште економије (Колин и Чичкарић, 2010: 32).

У Приказу основних принципа родне инклузије и интеграције начела родне равноправности у Европи истиче се битност родне деполаризације управо у економском и политичком домену. Као што уреднице Ћериман и Милутиновић Бојанић наводе, родни поларитет у овим доменима је знатно израженији од неједнакости у образовању, исказано бројчано и статистички. Међутим, оне закључују тезом да *путеви који воде постизању једнаких права и могућности на пољу политике и економије воде управо кроз образовне системе и приступе* (Ћериман и Милутиновић Бојанић, 2016: 27). Дакле, упркос бројкама које говоре о смањењу неравноправности у школству и здравству, можемо сматрати да је управо образовни систем поље на којем се неизоставно репродукују културни обрасци, што за посљедицу има недовољну заступљеност жена у политици и економији. Из тог разлога у овом раду посебну пажњу посвећујемо утицају које образовање, независно од облика и степена, има на родне идеологије уопште.

Приликом дискусије на тему побољшања степена родне равноправности, као и код свих врста промјена, првенствено можемо говорити о два смјера у којима се оне могу спровести, одозго надоље (енгл. *top-down*) или одоздо нагоре (енгл. *bottom-up*). Дакле, промјене родних карактеристика језика и стања равноправности могу се спровести од стране институција које се баве језичким политикама и планирањем, а које ће бити имплементирани у јавном и приватном говору (*одозго надоље*) или путем конкретних језичких пракси које ће постати устаљене и коначно дио стандардизованог језика (*одоздо нагоре*) (Филиповић, 2009б: 114–115).

Будући да је ово једно од најактуелнијих језичких питања већ неко вријеме, можемо констатовати да расположива литература обилује препорукама и предлозима за побољшање стања родне равноправности у језику. У најосновнијим оквирима, ауторка Савић (2004: 20) истиче како је избјегавање родне дискриминације основни принцип кодификације језичког израза, који се остварује симетријом, а која подразумијева једнаку видљивост оба рода, и неутрализацијом, тј. употребом неутралних језичких израза.

Један од најбољих примјера овакве праксе може бити употреба именице *особа* или глаголских именица (нпр. *руковођење је повјерено*). У другом случају, треба истаћи облике и у мушком и женском роду које раздвајамо косом цртом, при чему можемо употребљавати оба облика у цјелости (*директор/директорка*) или уз наглашавање суфикса (*директор/ка*). Такође, жене треба ословљавати њиховим именом и презименом умјесто истицања њиховог брачног статуса или пак релације коју имају са неким мушкарцем (оцем, супругом).

С обзиром на то да језик има категорију граматичког рода за одређене врсте ријечи (именице, замјенице, придјиви, неки бројеви), оне би морале имати ознаку рода. Овакво становиште је у савршеној подударности и са логиком и са језиком, мада смо свјedoци да у стварној употреби језика нема апсолутну примјену. Истаћи ћемо такође и предлоге које је Свенка Савић (Савић, 2009: 13–26) дефинисала прије скоро двије деценије, а који су и данас релевантни и апликативни. Основно правило конгруенције би се сматрало и кључним рјешењем, које би помогло изједначавању по питању рода у нашем језику. Требало би, дакле, превасходно примјењивати правило да се субјекат и предикат морају слагати у лицу, роду и

броју. Ово се, додаћемо, првенствено односи на јавни дискурс, а нарочито битним можемо сматрати начин на који се ословљавају жене на позицијама моћи, будући да су управо такви примјери углавном валидни показатељи степена (не)равноправности у језику.

Доследна употреба женског рода је такође од круцијалног значаја, нарочито када је ријеч о називима занимања и титула. Као што смо већ навели, женски облици су континуирано у употреби за одређена занимања и титуле, најчешће оне које су мање плаћене и цијењене у друштву, док се немали број занимања увијек изражава у мушком граматичком роду. Битно је истаћи да промјене језичких навика захтијевају веома много времена и труда, па посебну пажњу треба посветити формирају нових. Као што Савић наводи, појава новог занимања на тржишту рада изискује и креирање нове лексеме која га означава, те би у том случају требало истовремено осмислити ријечи у оба рода, или, у другом сценарију, са појавом новог занимања за одређени пол, неопходно је смислити и ријеч која га означава. Сходно томе, уколико жена постане тјелохранитељ, треба је називати *тјелохранитељком* (Савић, 2009: 15–16). Додаћемо да исто правило треба да важи и уколико се мушкарац одлучи да његово занимање буде неко од оних која традиционално *припадају* женама, при чему је и именица која га одређује у женском роду.

Осим тога, када је ријеч о занимањима и титулама, препорука је да се умјесто скраћених користе пуни називи. Овим се фокус ставља истовремено и на остварење дате јединке, а њен пол и родни идентитет не остају учаурени и сакривени у скраћеницама.

Уколико се, из било којег разлога, не користе паралелне форме у оба рода, онда се препоручује употреба неутралних облика, као што су: *особа*, *лице*, и сл. Ово рјешење утиче и на економичност и практичност језичког израза, иако неизбјежно сакрива пол и/или родни идентитет дате особе (Савић, 2009: 17). Осим наведеног, нужно би било идентификовати сваку особу у пару, односно учинити да обје особе буду подједнако видљиве и важне. Ово се, свакако, првенствено односи на брачне парове и на конструкције као што су већ споменути примјер *господин Ђукановић и супруга*, односно *госпођа Меденица и њен муж* и сл.

Савић препоручује да се креативно употребљавају различите форме, укључујући поменуте паралелне, а да се онда, у даљем тексту, свјесно одабере једна. Овакав поступак заиста утиче на угодније искуство рецептивних језичких вјештина, будући да би се понављање двоструких облика током цијелог текста приликом читања или слушања могло окарактерисати као беспотребно.

Битан фактор јесте и одабир израза који припада језичком инвентару неке особе или друштвене заједнице, што је углавном посљедица језичких навика и интуиције сваког појединца. Међутим, једнако важан је и процес одвикавања од устаљених језичких шаблона, нарочито у ситуацијама када језичке навике и њихове промјене увелико заостају за реалношћу (Савић, 2009: 16).

На претходну препоруку се надовезује одвикавање од свих израза и облика језичког понашања, који на било који начин омаловажавају одређене појединце, друштвене групе или неке њихове особености. Најбољи примјер су вицеви, који осим одређених појединаца (плавуше, полицајци), некад деградирају и цјелокупне нације (*лијени Црногорци*, *неинтелигентни Босанци*). Истакнути примјер је ЛГБТ заједница, чији се припадници у свакодневном говору углавном називају погрдним именима. Насупрот говору мржње, значајно мјесто и улогу у савременој, неолибералној идеологији заузима постулат политички коректног говора, који подразумева избегавање свих облика вербалне и невербалне комуникације који могу повриједити или понизити друштвене групе за које се везују предрасуде, непоштовање

или дискриминација на основу расе, етничитета, пола, сексуалне оријентације или физичких недостатака (Хамилтон, 2015 према Барбарих, Бошњак и Галић, 2024: 15).

Опоненти овог језичког и друштвеног феномена инсистирају на чињеници да се политичка коректност може вишеструко оспорити, нарочито у погледу анулирања академских права, те права на слободу говора и мишљења. Супротстављање политичкој коректности и осталим језичким промјенама које су политички инструисане и којима се мијењају културне вриједности, не подразумијева само негативан став према феноменима као што су феминизам, мултикултурализам¹³ и сл., већ одражава знатно дубљу димензију здраворазумског поимања језика уопште (Cameron, 1995: 122).

Сљедећа препорука односи се на језичку вјештину превођења, односно на неопходност примјене правила родно сензитивног језика приликом превођења текста са било којег језика на наш. Дакле, без обзира на правила изворног језика, на коме је текст написан, преведени текст треба у потпуности да буде у складу са нашим језиком, а акценат треба ставити на поштовање свих правила родно осјетљивог језика (Савић, 2009: 20–21).

Коначно, мада не и најмање битно, ове и све друге препоруке би требало да се примијене у свим облицима комуникације, формалне и неформалне, како би постале пракса што широј популацији и свим њеним припадницима. Иако се јавни дискурс може сматрати битнијим у погледу утицаја које може имати на све његове учеснике или конзументе, једнаку пажњу треба посветити и свакодневној комуникацији са циљем континуираног развоја родне сензитивности, како сопствене тако и саговорникове.

Како истиче ауторка Савић, када женски облик постане норма, лимитиране су могућности манипулације двоструким облицима, који су недвосмислено одраз дискриминације у друштву (Савић, 2004: 14). Први корак ка остваривању тог циља треба да предузму креатори медија, који морају промијенити став према било ком облику дискриминације, укључујући и ону која се остварује путем јавног језичког израза.

Рад на промјени друштвене, а самим тим и језичке праксе, неминовно имплицира подизање нивоа метајезичке критичке свијести, што се примарно односи на напуштање убјеђења да је мушки род именица немаркиран, нормативан и да укључује сва људска бића. Употреба женског морфолошког рода довела би до измјене постојећих језичких образаца, што би надаље подразумијевало деконструкцију традиционалног културног модела према којем је жена недовољно видљива или сасвим невидљива. На тај начин би се језик развијао изоловано од предрасуда језичких планера које се репродукују на штету интуитивног осјећаја говорника о повезаности употребе језика и друштва (Филиповић, 2018: 206).

¹³ За преглед основних идеја и аргумената који се тичу овог концепта и мултикултурализма уопште видјети рад М. Месића *Контроверције око политичке коректности*, у којем образлаже контрастне ставове политичарске левнице и деснице у САД-у. Међу осталим радовима који се баве питањем политичке коректности издвајамо: Moller, D. 2016 *Dilemmas of Political Correctness*, Journal of Practical Ethics, vol. 4, br. 1, стр. 1-22; Scruton, R. 2007. *Political Correctness (PC)*, The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought, Palgrave MacMillan, Hampshire; New York; Dzenis, S. - Faria, F.N. 2010. *Political Correctness: the Twofold Protection of Liberalism*, Philosophia, стр. 95–14.

2. РОДНА РАВНОПРАВНОСТ У МЕЂУНАРОДНИМ ДОКУМЕНТИМА

Темељно полазиште за ово и слична питања увијек је *Универзална декларација о људским правима* (1948), у којој се недвосмислено дефинишу људска права и слобода, а коју је Генерална скупштина Уједињених нација прогласила прије скоро осам деценија. У том документу се истиче да су слобода, правда и мир у свијету условљени признавањем достојанства које добијамо рођењем, те поштовањем једнаких права свих припадника и припадница људске врсте. Дакле, сви се рађамо слободни и једнаки у погледу права и достојанства, без икаквих разлика на основу *расе, боје, пола, језика, вјероисповијести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног поријекла, имовине, рођења или других околности* (члан 2).

Ослањајући се на дату декларацију, Савјет Европе је давне 1950. године прогласио *Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода*. Забрана дискриминације је посебно апострофирана у члану 14 *Права и слобода*, који минуциозно наводи како се забрањује неједнак третман по било којем основу, што укључује: пол, расу, националност, рођење, језик, вјероисповијест, поријекло, имовно стање. У оквиру овог документа наилазимо и на Протокол број 7 уз *Конвенцију о заштити људских права и основних слобода*, чији члан број 5 дефинише једнакост супружника током брака или његовог раскида. У том смислу, оба супружника имају једнака приватна и правна права у односу према дјечи и једно према другом.

На ову декларацију се надовезује *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* (енгл. *International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR*, 1966), чији члан 26 јемчи једнакост у погледу законске заштите свих лица, односно једнаку и дјелотворну заштиту од сваког облика дискриминације, при чему се посебан акценат ставља на неједнак третман на основу *расе, боје, пола, језика, вјероисповијести, те политичког и другог мишљења, националног и друштвеног поријекла, имовине, рођења или неког другог основа*.

У члану 3 *Међународног пакта Уједињених нација о економским, социјалним и културним правима* (енгл. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – ICESCR*, 1966) истиче се да се државе обавезују да свим особама, без обзира на пол/род, омогуће уживање свих права загарантованих овим пактом. Члан 7 овог пакта, који се односи на услове рада, истиче да се женама морају гарантовати једнаки услови рада и једнака материјална накнада као њиховим колегама мушкарцима који обављају исти посао. Тачка 2 члана 10, који се тиче заштите и помоћи породици као најважнијој ћелији сваког друштва, апострофира положај запослених мајки, које у периоду прије и послје рођења дјеце треба да уживају право на плаћено одсуство или одсуство уз одговарајућа давања из социјалног осигурања.

Конвенција УН о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW, 1979), стара четири и по деценије, у одређеним аспектима и данас чека на своју потпуну имплементацију. У првом дијелу се дефинише појам дискриминације жена, али и начин како се и женама и мушкарцима гарантује могућност уживања основних људских права и слобода. Стога се овом конвенцијом државе обавезују на имплементацију принципа равноправности мушкараца и жена у свом законодавном систему, али и ородњавање, прилагођавање или пак укидање постојећих закона, прописа, обичаја и било које дискриминаторне праксе.

Државе се такође обавезују на предузимање свих мјера којима се женама, у истој мјери као мушкарцима, омогућава уживање основних људских права и слобода, али и просперитет

у погледу свих права која се односе на њихов равноправни ангажман и могућности у оквиру политичке, културне и економске сфере. Осим тога, државе треба да креирају и спроводе све мјере које ће утицати на промјену друштвених и културних образаца који почивају на неравноправностима и, можда још битније, да се у оквиру породичног васпитања инсистира на једнакости улога родитеља у одгајању дјеце и материнству као друштвеној функцији (члан 5).

Равноправно учешће жена у јавном и политичком животу регулисано је чланом 7, којим се прописује да државе треба да омогуће женама да бирају и буду биране на свим изборима и референдумима, да узимају активно учешће како у креирању и имплементацији владиних политика, тако и у невладиним организацијама и удружењима, те да заузимају руководеће позиције у оквиру истих.

Једнакости у погледу образовања су дефинисане у члану 10, а базирају се на једнаким могућностима у погледу учења, развоја каријере и професионалног усмјеравања. Са циљем отклањања свих дискриминаторских примјера, потребно је ревидирати и прилагођавати наставне програме, методе и материјале. Осим у домену формалног образовања, једнаке могућности женама и мушкарцима треба обезбиједити у погледу цјеложивотног образовања, спорта и физичког васпитања.

На нужност испуњења постулата једнакости у погледу образовања надовезује се равноправност у запошљавању (члан 11). Прије свега, у овом документу се наводи да сва лица имају једнако право на рад, једнаке критеријуме при запослењу, унапређењу, преквалификацији, стручном оспособљавању, те право на једнаку материјалну накнаду и бенефиције. Коначно, овим правима се додају права на плаћено одсуство, социјалну и здравствену заштиту, нарочито у околностима које краткорочно или дугорочно онемогућавају рад. Посебна пажња је посвећена правима жена на рад у случају склапања брака или остваривања мајчинства, што подразумијева право на плаћено одсуство и сигурност радног мјеста за вријеме трајања трудничког и породилског одсуства. У погледу подршке и помоћи запосленим родитељима потребно је формирати и развијати друштвене службе и мреже установа за бригу о дјечи.

У датој декларацији се детаљно говори о правима жена које живе у сеоским подручјима, а које су неријетко жртве вишеструке и унакрсне дискриминације. Стога жене треба да имају равноправну улогу у развоју села, једнаку здравствену заштиту са акцентом на довољну информисаност о планирању породице и репродуктивном здрављу, те право на све облике формалног и неформалног образовања, адекватно право на запослење, samozапослење и учешће у свим активностима дате мјесне заједнице. У погледу економског оснаживања жена, истиче се право жена на *доступност пољопривредних кредита и зајмова, олакшица за продају производа, одговарајуће технологије и једнаког третмана у земљишној и аграрној реформи, као и програма за поновно насељавање* (члан 14, тачка г).

Посебан члан (број 16) ове декларације бави се правима жена у погледу породичних и брачних односа. У њему се инсистира на једнакости права на склапање брака и права у браку, уз обавезно дефинисање минималне старосне доби за ступање у брак, право на слободан избор партнера, једнака права и обавезе у односу на дјецу. Коначно, истиче се једнако право на имовину, у смислу стицања, управљања или отуђивања.

Генерална скупштина УН је 1993. године прогласила *Декларацију о елиминацији насиља према женама*, према којој је насиље једна од есенцијалних баријера на путу остваривања основних људских права и стварања друштва које карактеришу слобода, једнакост и интегритет свих његових припадника и припадница. У оквиру овог документа се

истиче да насиље према женама јесте манифестација историјски неједнаких односа моћи између полова, што за резултат има *доминацију над и дискриминацију према женама од стране мушкараца и спречавање њиховог пуног развитака*. Насиље према женама обухвата свако понашање, како у јавном тако и у приватном домену, које за резултат има или може имати физичку, психичку или сексуалну штету или патњу жена.

За потребе нашег истраживања нарочито је битан члан 4, по којем се инсистира да се ниједан облик насиља не смије правдати устаљеним праксама или убјеђењима која произилазе из обичаја, традиције или религије. Осим јачања цјелокупног законодавно-правног система, наглашава се да је од посебног значаја образовање у оквиру којег треба мијењати све дискриминаторне друштвене и културне моделе понашања. Коначно, незамјењиву улогу имају женски покрети и невладине организације, које треба подржавати и оснажити на локалном и националном нивоу, као и омогућити њихову сарадњу са сродним тијелима на регионалном и глобалном нивоу.

На Четвртој свјетској конференцији о женама креирана су *Пекињска декларација и Платформа за акцију* (1995), према којима су циљеви остваривања једнакости неодојиви од мира и општег развоја цијелог човјечанства. У овој декларацији се истиче право на слободу мисли, савјести, вјероисповијести и увјерења, које се детерминише *моралним, етичким, духовним и интелектуалним потребама жена и мушкараца, појединачно или у заједници са другима, тиме им гарантујући могућност остварења њихових пуних потенцијала у друштву и обликовања њихових живота у складу са њиховим властитим аспирацијама*. Постизање једнакости је заједнички задатак и мушкараца и жена, те се може остварити једино путем партнерства са мушкарцима и њиховим активним залагањем.

У овом документу се дискутује о још једном аспекту равноправности, који је, нажалост, и тренутно актуелан, а односи се на оружане сукобе, који за последицу неизоставно имају велики број миграната, избјеглица и расељених лица, односно утицај датих збивања и категорија на општи друштвени поредак. У таквим условима долази до бројних кршења људских права, која укључују драстичне примјере, као што су убиства, силовања, присилне трудноће, али и присилни прекиди трудноће. Насупрот томе, у овој декларацији се истиче и примјер убрзаног економског развоја, који, иако доноси вишеструке бенефите за цјелокупно друштво, неријетко доводи до стварања или продубљивања постојеће маргинализације одређених слојева друштва. Чак и у земљама које биљеже рапидан економски раст и развој, жене, нарочито оне које живе на селу, најчешће буду губитнице у том процесу.

У овој конвенцији се истиче чињеница да се жене суочавају са неједнаким третманом од самог зачећа. Наиме, пренатални тестови за откривање пола неријетко значе прекид трудноће уколико је плод женског пола, а и кад се роди, женско дијете често нема једнак приступ храни, заштити, образовању, те постаје жртва различитих облика сексуалне експлоатације, педофилије и других облика насиља.

Истакнут је и континуирани развој технике, у погледу компјутерске и сателитске технологије, кабловске телевизије, али и друштвених мрежа, које пружају веће могућности у погледу доступности информација женама и њихове укључености у области комуникације и медија. Медији несумњиво имају огроман потенцијал за креирање равноправније и уравнотеженије слике и мушкараца и жена, уз обавезно поштовање вриједности и достојанства сваке особе. Нажалост, супротно потенцијалним оптимистичним предикцијама у вези са положајем жена, констатовано је да се медији користе за репродукцију стереотипних улога жене у потрошачке и комерцијалне сврхе.

Коначно, посебна пажња је посвећена повезаности жена са категоријом сиромаштва, које осим пуког недостатка средстава и производних ресурса, подразумева и глад, неухрањеност, бескућништво, лоше здравље, немогућност образовања, висок степен морбидитета и морталитета услед болести, те дискриминацију и друштвену искљученост. Сиромаштво се такође везује и за недовољно учешће у процесу доношења одлука које се тичу грађанског, друштвеног и културног живота (Пекиншка декларација и Платформа за акцију (1995: 29). Иако сиромаштво деградира све припаднике и припаднице једног друштва, сматра се да више погађа жене, нарочито ако се узме у обзир да је цијели њихов продуктивни потенцијал углавном употријебљен само на нивоу породице и домаћинства. Препоруке и стратешки циљеви за борбу против феминизације сиромаштва у овом документу обухватају низ акција које треба да предузму националне владе, мултилатералне и регионалне развојне институције и организације, те националне и регионалне невладине организације и женске групе.

Резолуција Савјета безбједности Уједињених нација 1325 (2000) још један је суштински битан документ, који кроз 18 тачака наглашава четири области које треба унаприједити са циљем равноправне видљивости и елиминације дискриминације:

- Оснажење улоге и учешћа жена у процесима доношења одлука на свим нивоима и у процесима спрјечавања, вођења и рјешавања сукоба;
- Улога родне перспективе и обука о заштити, правима и потребама жена у процесу изградње мира;
- Заштита потреба и права жена и дјевојака свих сукобљених страна;
- Увођење родне перспективе у извјештаје УН, односно спровођење студије о утицају оружаних сукоба на жене и дјевојке, о улози жена у изградњи мира, те учешћу жена у мировним процесима, мисијама, разрјешењу конфликта.

Исте године, на прагу новог миленијума, Уједињене нације су прогласиле и *Миленијумску декларацију*, као својеврсну реafirмацију основних принципа једнакости, достојанства и праведности на нивоу цијеле планете. Као кључни елементи за развој и за међународне односе у 21. вијеку, у оквиру овог документа истакнуте су сљедеће вриједности: слобода, једнакост, солидарност, поштовање природе, толеранција, заједничка одговорност. Врло концизна дефиниција једнакости у овој декларацији апострофира једнакост појединаца и нација у погледу развоја, али и једнака права мушкараца и жена. У циљу промовисања и остварења једнакости, наводи се како је нужно умањивати јаз у образовању, а као кључни индикатори се употребљавају сљедећи:

- однос дјевојчица и дјечака на свим нивоима образовања;
- однос писмених жена и мушкараца старости између 15 и 24 године;
- проценат жена које примају финансијску надокнаду за рад у непољопривредном сектору;
- проценат жена у државном парламенту.

Ово питање се преплиће са осталим постулатима истакнутим у Декларацији, а који подразумевају: мир, безбједност, разоружање, одрживи развој, искорјењивање сиромаштва, заштиту животне средине, уживање људских права и демократије, заштиту угрожених (жртава природних непогода, оружаних сукоба, и сл.), те задовољење специфичних потреба људи у Африци.

Конвенција о борби против трговине људима Савјета Европе из 2005. године детаљно се бави анализом и препорукама за рјешење овог ескалирајућег проблема, који је углавном

неодвојив од организованог криминала, уз напомену да жене представљају већину признатих жртава (страна 23). Елементи за борбу против трговине људским бићима прије свега укључују усклађивање националног законодавства, његову ефикасну и правичну примјену. Конкретније, говори се о превенцији овог феномена, заштити основних људских права, достојанства и интегритета, уз истовремено адекватно кривично гоњење починиоца. Предмет ове конвенције су сви облици трговине људима и подразумевају националну и транснационалну трговину људима, било да јесте или није повезана са организованим криминалом, али и трговину људима са циљем експлоатације. Осим детаљно описаних мјера, нуде се и механизми за праћење нивоа ефикасности примјене свих тачака Конвенције. Коначно, у члану 36 децидирано се истиче да *Конвенција својим одбрѣдбама у први план истиче равноправност полова*.

Још један документ од изузетне важности, на који се често позивају и стручна и шира јавност, јесте *Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, која је 2011. године проглашена у Истанбулу. У члану 1, којим се дефинишу циљеви конвенције, заправо можемо наћи све есенцијалне поруке које се тичу борбе против родно заснованог насиља. Он се базира на једнакости мушкараца и жена, те оснаживању жена, а све са циљем заштите жена од свих облика насиља, укључујући процесе спречавања, процесуирања и елиминисања насиља над женама, са посебним акцентом на насиље у породици. Реализација овог циља неизоставно подразумева регионалну и међународну сарадњу, али и оснаживање и ефикаснију сарадњу националних механизма у борби против насиља над женама и у јавном и у приватном домену. Осим Владе, невладиних организација и цивилног сектора, неопходно је нагласити да се од држава чланица очекује да одреде или формирају званична координациона тијела задужена за политике и мјере које се тичу овог питања.

Поглавље III се односи на превенцију, која је од круцијалног значаја за ово и сва сродна питања, а укључује: подизање свијести, образовање, развој програма за превенцију насиља, обуку експерата за рад са жртвама и починиоцима насиља, те учешће приватног сектора и средстава јавног информисања. Поред постојећих механизма, у борби за елиминацију насиља над женама битну улогу играју и сигурне куће, чији задатак је пружање безбједног смјештаја и помоћи, те СОС телефони, који су бесплатни и доступни на националном нивоу 24 сата дневно.

Посебна пажња у овом документу је посвећена процесу пријављивања насиља, те подршци жртвама насиља и дјечи која су свједоци насиља. То се односи на кризне центре који пружају подршку и адекватне љекарске прегледе, односно психосоцијално савјетовање дјеце, с акцентом на поштовање свих дјечјих права и њихових најбољих интереса у датом случају. Такође, дефинишу се психичко, физичко и сексуално насиље, силовање, прогањање, сексуално узнемиравање, те категорије принудног брака, принудног абортуса и стерилизације.

Коначно, врло битним сматрамо члан 42, којим се дефинише да тзв. *част* не може бити изговор или оправдање ни за један облик насиља. Другим ријечима, обичаји, традиција и култура или кршење њихових устаљених пракси не могу се и не смију сматрати поводом или оправдањем за насиље.

У погледу борбе против неравноправности, истичемо још један документ Савјета Европе: *Препорука ЦМ/Реџ чланица о спречавању и борби против сексизма* (2019), који је, како се наводи, видљив на индивидуалном, институционалном и структурном нивоу. Истиче се да је сексизам нераскидив од родних стереотипа и предрасуда, који погађају и мушкарце и жене, а који конструишу норме и очекивана понашања мушкараца, чији су резултат неријетко сексистички облици радњи и понашања према женама.

Дата препорука се састоји од општих средстава и мјера, које подразумевају: законодавство, важеће политике и мјере подизања свијести, и посебних, које укључују слjedeће области: језик и комуникацију, интернет, друштвене медије и онлајн сексистички говор мржње, оглашавање и остале комуникационе производе и услуге, сексизам на радном мјесту, јавни сектор и сектор правде, образовне институције, културу и спорт, те приватну сферу.

Алати за спречавање и борбу против сексизма, у погледу општих мјера, подразумевају законодавне, извршне, административне, буџетске и регулаторне инструменте, који су потпомогнути одговарајућим плановима, политикама и програмима (*Препорука ЦМ/Реџ чланица о спречавању и борби против сексизма*, 2019: 12). Приликом конструисања и примјене алата у борби против сексизма мора се имати на уму диференцијација на несвјесне, ненамјерне предрасуде и намјерне облике сексистичког понашања.

Мјере за подизање свијести можемо сматрати кључним за потребе овог рада, нарочито имајући у виду да је то битан сегмент, како у борби против намјерног сексизма, тако и оног којег ни сами нисмо свјесни. Једна од њих се односи на брзе и јавне реакције лидера и лидерки у одређеном друштву или на одређеном географском простору, односно свих особа које имају утицаја на формирање јавног мишљења у случају било којег облика сексизма. Слједећи сет мјера се односи на афирмацију истраживања, иницијатива и кампања о сексизму, које треба иницирати, подржати и финансирати, а резултате презентовати јавности. Такође, врло битан елемент јесте едукација о родној равноправности, како у склопу формалног образовања, тако и у погледу обука у оквиру концепта о цјеложивотном учењу. Још једна мјера, која је од суштинске важности, тиче се елиминације сексизма у илустрацијама, језику и садржају када је ријеч о наставним плановима, програмима, материјалима, али и свим садржајима којима су изложени дјечаци и дјевојчице, укључујући онлајн сферу. Коначно, треба поспјешити сарадњу између експерата и широке јавности, како би се што темељније радило на освјешћивању друштва.

Циљеви *Извјештаја Свјетске конференције о женама* (енгл. *Report of the World Conference to Review and Appraise the Achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace*), која је давне 1985. године одржана у Најробију, и данас су актуелни и изискују потпун ангажман свих грађана и грађанки у областима једнакости, развоја и мира. Неусклађеност између промјена у законодавству и његове реалне имплементације представља тек једну од бројних препрека које стоје на путу постизању једнакости, а међу осталима су препознате и слједеће:

- неповољан положај жене као посљедица недовољно развијених друштава услед империјализма, колонијализма, неоколонијализма, апартхејда, расизма и ромских односа;
- неједнакост произилази из друштвених, политичких, културних и економских образаца које дата заједница приписује половима;
- жене имају неједнак приступ структурама моћи, које се тичу развоја друштва и успостављања мира;
- приликом израде и доношења било којег законског акта треба елиминисати све облике дискриминације и обезбиједити потпуно поштовање права жена на једнакост;
- у одређеним друштвима постоји одбојност према промјени дискриминаторних образаца и ставова (*Извјештај Свјетске конференције о женама*, 1985: 16–18).

Мјере којима се на националном нивоу могу деконструисати дискриминаторне праксе полазе од конституционалних и правних, које представљају тек темељ за процес постизања

равноправности, а обухватају једнако учешће у свим сферама друштва, односно једнака права на ангажман у законодавној, судској и извршној власти, али и на позицијама доношења одлука.

У овом документу се, осим питања постизања једнакости, посебан акценат ставља на интеграцију жена у процес развоја, који је у корелацији са степеном присутности жена у разним облицима и нивоима одлучивања и руководства, а поља на којима је неопходно радити укључују: образовање, здравље, запослење, индустрију, науку, технологију, комуникације, итд.

Посебно поглавље се бави улогом жена у успостављању и одржавању мира и безбједности на националном и међународном нивоу, док је фокус стављен на групе жена које трпе вишеструку дискриминацију на основу неке личне особености или комбинације више њих (сиромашне жене у урбаним подручјима, старије жене, дјевојчице, жене које су жртве насиља, проституције или трафикинга, самохране мајке, жене са физичким и психичким потешкоћама, итд.). Евидентно је да се проблеми ових група жена знатно разликују и да варирају у зависности од државе, друштва или пак дјелатних заједница у оквиру њега, због чега је немогуће изрећи унифицирану стратегију или сет мјера. Најснажнији ефекат, како се наводи у Извјештају, могу имати далекосежне промјене, које се ослањају на прерасподјелу средстава и моћи у домену доношења одлука, односно на елиминацију неједнакости и неравноправног третмана. Уз посебан осврт на жене које се налазе у подручјима оружаних сукоба, међународних интервенција и нарушеног мира, истакнуте су потешкоће жена и дјеце у Палестини, којима су првенствено одузети суверенитет, имовина и топлина дома, а који се у борби за живот суочавају са разним облицима насиља и дискриминације у образовању, запослењу и здравственој заштити (*Извјештај Свјетске конференције о женама*, 1985: 62–70).

Савјет Европе у документу *Једнакост између жена и мушкараца* (енгл. *Equality Between Women and Men*) из 2009. године још једном истиче да родна равноправност значи једнаку видљивост, оснаживање, одговорност и учешће оба пола у свим сферама приватног и јавног живота. Основна проматрања се базирају на ставовима Комитета министара формулисаних у *Декларацији о једнакости жена и мушкараца* (енгл. *Declaration on Equality of Women and Men*) из 1988. године, према којима се родна равноправност дефинише као интегрални дио основних људских права, али и критеријум за постизање демократије. Као најзначајнији механизми за постизање равноправности оцијењени су:

- увођење родне перспективе у све политичке процесе, како би се задовољила права и потребе и жена и мушкараца;
- превенција насиља над женама и борба са датим феноменом;
- једнака заступљеност жена и мушкараца у процесима одлучивања, у политичком и јавном животу уопште;
- улога жена и мушкараца у превенцији конфликта, њиховом разрјешавању и постконфликтној демократизацији.

Годину касније, на 7. Конференцији министара одговорних за једнакост између жена и мушкараца *Савјета Европе* (енгл. *7 th Council of Europe Conference of Ministers Responsible for Equality Between Women and Men*) проглашена је Резолуција о премоштавању јаза између *de iure* и *de facto* једнакости, са циљем постизања истинске родне равноправности. Према датој резолуцији, неопходно је да се владе, парламенти, институције, национални механизми за борбу против неједнакости превасходно придржавају принципа равноправности у наредним областима: законодавству, политици, укључујући једнако учешће жена и мушкараца у политичком животу, усклађености приватног и пословног живота, превенцији родно заснованог насиља, борби против вишеструке дискриминације над женама и дјевојчицама, те сузбијању стереотипа, нарочито у медијима и образовању.

Поред наведеног, предлаже се да Генерални секретаријат активно промовише уједначено учешће жена и мушкараца у свим тијелима СЕ, да примијени принцип родне перспективе у свим својим програмима и активностима, укључујући родно буџетирање и да сваке године сачини извјештај о постигнутом на овом пољу у институцијама и тијелима СЕ.

Равноправност у међународним документима је својеврсни зборник резолуција, директива и декларација које се баве овим питањем, а које је 2013. године објавило Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, односно Одјељење за послове родне равноправности. Дата документа обрађују могућности за унапређење положаја жена и остваривања једнакости у најразличитијим областима, па ћемо се укратко осврнути на оне које сматрамо битним за потребе нашег рада.

Директива Савјета 79/7/ЕЕЦ, од 19. децембра 1978. о прогресивној имплементацији принципа једнаког третмана за мушкарце и жене по питањима социјалног осигурања дефинише једнак третман за сва лица која припадају радној популацији, а која су спријечена да обављају свој посао услед болести, инвалидитета, старости, несреће на раду или нежељеног прекида радног ангажмана. У погледу остваривања једнаких права, дата директива истиче непостојање било којег облика дискриминације на основу пола, посебно у вези са брачним или породичним статусом, а нарочито у погледу обима шема и услова њиховом приступу; обавезе да се издваја допринос и износ доприноса; обрачуна давања укључујући повећања која следе у погледу супружника и за издржавана лица и услове који одређују трајање и задржавање права на помоћ (Директива Савјета 79/7/ЕЕЦ, 1978: 20).

Од великог значаја је и *Директива Савјета 92/85/ЕЕЦ од 19. октобра 1992. о увођењу мјера за подстицање побољшања сигурности и здравља на послу запослених трудница и породиља или дојиља (десета појединачна Директива у оквиру значења члана 16 (1) Директиве 89/391/ЕЕЦ)*. Према наводима ове директиве послодавац је дужан да процијени ризик по сигурност и здравље трудница, породиља и дојиља у случају изложености одређеним агенсима, процесима и условима рада, те да предузме одговарајуће мјере у складу са тим. Ова декларација такође дефинише права жена приликом породилског одсуства, антенаталних прегледа, те забрану отпуштања од почетка трудничког до истека породилског одсуства.

На њу се надовезује *Директива Савјета 2000/78/ЕЗ од 27. новембра 2000. о успостављању оквира за једнак третман на подручју запошљавања и одабира звања*. Основна интенција ове директиве јесте да омогући једнак третман, односно да приликом запошљавања или одабира звања, како у јавном, тако и у приватном сектору, спријечи дискриминацију која се базира на вјери или увјерењу, инвалидитету, старосној доби или сексуалном одређењу. Осим директне дискриминације, у овој директиви се истиче и да се навођење на дискриминацију сматра својеврсним обликом дискриминације, док се дискриминацијом сматрају неједнаки услови за приступ запошљавању, samozapoшљавању или занимањима, неједнаки изборни критеријуми и услови за пријем у радни однос, неједнак приступ свим врстама и нивоима професионалне оријентације, стручне обуке, даљег стручног усавршавања и преквалификације, укључујући искуство у практичном раду, те неједнакости приликом отказа или финансијске накнаде за урађени посао (Директива Савјета 2000/78/ЕЗ, 2000: 50–53).

Резолуција Савјета од 27. марта 1995. године о уравнотеженом учешћу мушкараца и жена у одлучивању истиче како је остваривање једнаких права на овом пољу један од предуслова за будућност Европе, будући да равноправност подразумијева подједнаку заступљеност мушкараца и жена у процесима одлучивања и преузимања одговорности у политичкој, економској и културној сфери. За остваривање овог циља неопходно би било креирати стратегије, које би се примјењивале на глобалном нивоу, али и извјештаје који би на

основу нумеричких података указивали на фактичко стање заступљености жена. Осим тога, неопходно је оснажити и подржати активности невладиног сектора, научна истраживања и кампање, који ће поред мониторинга тренутног стања имати активну улогу у креирању нових идеја и концепата.

Резолуција Савјета од 20. маја 1999. о женама и науци се, дакле, бави питањем довољне заступљености жена на пољу научног и техничког истраживања, што се такође односи и на подстицање истраживања која за циљ имају разумијевање концепта родне равноправности кроз политику једнаких могућности. Дефинисана су два конкретна циља, која се односе на стимулацију дискусија и размјену искуства на овом пољу између држава чланица, односно промоција укључености жена у истраживањима.

Резолуција Савјета и министара рада и социјалне политике о уравнотеженом учешћу жена и мушкараца у породичном и радном животу из 2000. године наводи колико је просперитет цијелог друштва условљен балансом између пословног и приватног живота сваког појединца. Ова резолуција подједнако истиче неправноности са којима се суочавају жене у погледу радног ангажмана у приватном и јавном сектору, и мушкарци у погледу партиципације у породичном животу. Постизање ове једнакости, уз равноправност у процесу одлучивања сматра се кључним предусловом за остваривање родне равноправности уопште.

У погледу ове резолуције, све државе се охрабрују да првенствено истакну важност родне равноправности у оквиру програма својих влада, те да развију глобалне и интегрисане стратегије које имају за циљ да доведу до те равноправности. У складу са тим, препоручују се: право на породилско одсуство за очеве, које неће нарушавати уживање радних права, једнаке могућности за остваривање права која се односе на бригу о дјечи и другим издржаваним лицима, унапређење структура за бригу о дјечи, специфична заштита породицама са једним родитељем, усаглашавање школског и радног времена, развијање образовних програма који указују на потребу уравнотежености пословног и приватног живота мушкараца и жена. Осим тога, битан сегмент представљају извјештаји који бројчано показују постигнуто на овом пољу, али и подршка за научно истраживање, укљученост невладиних организација и кампања (*Резолуција Савјета и министара рада и социјалне политике о уравнотеженом учешћу жена и мушкараца у породичном и радном животу*, 2000: 121–122).

Резолуција Европског парламента о положају жена у руралним подручјима ЕУ из 2008. године почива на идеји да се политика руралног развоја ЕУ заснива на *унапређењу квалитета живота у руралним подручјима и промовисању диверсификације економских активности* (стр. 126). Како би рурална подручја постала привлачнија, неопходно је креирати услове за интегрални раст и одрживи развој, који би пратили адекватни услови у погледу здравствених и социјалних услуга, подједнако бенефитарних за све жене. Уопштено говорећи, жене у руралним подручјима најчешће обављају послове који нису признати нити плаћени, суочавају се са недовољном подршком у институционалном смислу, али и недостатком капацитета за бригу о дјечи, старима, и сл. Оне се такође суочавају са недовољним приступом информацијама, с обзиром на препреке у приступу информационим и комуникационим технологијама.

Имајући у виду све горенаведено, предлаже се првенствено стимулација већег степена образовања жена, како формалног тако и неформалног, али и побољшање положаја samozапослених жена, нарочито у периоду трудничког и породилског одсуства. Још једна од основних препорука јесте пружање разних јавних услуга, укључујући здравствене, културне, спортске, али и оне које пружају савремене технологије. Битан сегмент је и подршка женском предузетништву, са акцентом на удруживање и усмјеравање, уз пројекте и савјетодавне услуге за побољшање квалитета бизниса у руралним подручјима. Са друге стране, женама је

неопходно пружити финансијску и идеолошку подршку за неплаћени рад, који углавном извршавају на добровољној основи, али и бољи приступ могућностима за активно запослење и плаћени рад. Нажалост, осим са овим евидентним препрекама и изазовима, који се односе на мањак институција и инфраструктуре, жене у руралним подручјима се суочавају са наслијеђеним теретом инфериорности, који укључује и снажне табуе по питању потенцијалног сексуалног насиља којег су жртве.

Хашка министарска декларација о европским смјерницама за ефикасне мјере у спречавању и борби против трговине женама у сврхе сексуалног искоришћавања из 1997. године подразумијева европску и међународну сарадњу, укључујући Интерпол. У овој декларацији се налазе и акције које се предузимају на националном нивоу у области превенције, истраге, гоњења, одговарајуће помоћи и подршке. Мјере којима се осигурава квалитетније сузбијање трговине женама укључују: посебну бригу о специјалној ситуацији жена које су жртве насиља и њиховим потребама, нарочито од стране државних службеника; компетентне службенике и службенице едуковане за рад са *комплексностима и осјетљивошћу жртве које се јављају код ове врсте криминалитета* (стр. 184); размјену података на међународном нивоу; те одузимање инструмената и прихода добијених овим путем, уз затварање објеката који се употребљавају са том сврхом.

Конвенција о политичким правима жена из давне 1953. првенствено гарантује да жене имају једнако право гласа као и мушкарци, без икакве дискриминације, али и да буду биране у сва јавно изабрана тијела, да буду на јавним дужностима и врше јавне функције, установљене националним законодавством. Истаћи ћемо да у *Одлуци о ратификацији конвенције о политичким правима жена* (Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори и други споразуми, бр. 7/54) налазимо на формулацију *принцип једнакости права људи и жена* што – иако је посљедица неадекватног превода са енглеског језика (*men and women*), истовремено указује на тадашње поимање жене.

3. РОДНА РАВНОПРАВНОСТ И МЕДИЈИ

Једно од важних дјела на тему родно сензитивног језика у српској академској средини јесте *Жена скривена језиком медија: кодекс несексистичке употребе језика* из 2004. године. У њему је Свенка Савић објаснила шта све утиче на језички израз, које су његове сексистичке конотације, али и дала бројне препоруке којима се избјегава родна неравноправност језика. Као што је ауторка у самом уводу нагласила, сексизам се генерално дефинише као полна дискриминација у некој друштвеној заједници и сугерише да је основни задатак стручњака за језик да препознају облике вербалног сексизма, опишу их и понуде адекватне препоруке за елиминацију датог облика дискриминације (Савић, 2004: 1).

Савић такође наводи да сексизам првенствено треба елиминисати у домену стандардизованог језика и језичког изрази, будући да се они пресликавају на језичке изразе у образовању, јавним дјелатностима, администрацији и, коначно, у масовним медијима. Као један од основних проблема и као тема психолингвистичких дискусија истиче се питање сексизма у примјерима изрази у којима се женски облик *подразумијева* под мушким, односно односа онога што мислимо (женски род) и онога што говоримо (мушки род). Уколико као материјал за анализу имамо само оно изговорено, у овим случају у медијском дискурсу, врло је компликовано и дискутабилно бавити се тиме кога је дата особа имала на уму, у погледу пола и рода.

3.1. Родна равноправност и медији у неким међународним документима и публикацијама

Почетна хипотеза у документу *Препорука Комитета министара државама чланицама о родној равноправности и медијима* (енгл. *Recommendation of the Committee of Ministers to member States on Gender Equality and Media*) већ је више пута поменута тврдња да је родна равноправност нужни и незамјенљив предуслов за остварење општих људских права и демократије. Истиче се да равноправност подразумијева једнаку видљивост, оснаживање, одговорност и учешће жена и мушкараца у свим пољима јавног живота, укључујући медије. Будући да медији имају кључну улогу у формирању и обликовању идеја, ставова, мишљења и понашања, плурализам и разноликост медија су неопходни за стварање и очување демократије неког друштва, које одликују јавне дебате, политички плурализам и прихватање различитости.

Неравноправности у друштву се пресликавају на неједнакости у медијима, које се односе и на квалитет и на квантитет заступљености жена у погледу садржаја, ријетке употребе жена у улози експерата, али и на недовољан приказ мишљења и ставова жена. Другим ријечима, неједнакост се остварује на четири нивоа, у погледу: учешћа жена, приступа медијима, садржаја медија и начина на који се говори о женама или родној равноправности. У складу са овим препорукама, свака држава треба првенствено да осигура постојање правног оквира за очување људског достојанства и спречавање сваког вида дискриминације, уз поштовање принципа родне равноправности у медијској пракси и доношењу одлука, односно оснаживање иницијатива и кампања које за циљ имају укидање родних стереотипа у медијима. Медијске куће треба охрабрити да развијају саморегулаторне мјере, интерне кодове понашања и системе супервизије, који ће заједно креирати атмосферу једнакости у погледу равноправног приступа медијима и равноправној заступљености у пословима у оквиру медија, једнаку заступљеност у менаџменту и свим позицијама у оквиру тијела која су предодређена за

доношење одлука, што ће укључивати нестереотипне улоге, слике и видљивост свих (стр. 2–3).

У овом документу се такође наводе конкретне мјере, кроз стратегије и политике којима се постиже родна равноправност у медијима. Прије свега, медијске куће треба да осигурају постојање регулаторно-правне основе за успостављање равноправности, али и да у склопу својих извјештаја посебну пажњу посвете нивоу реалне имплементације политике родне равноправности. С тим у вези је нужно развити и имплементирати националне индикаторе за родну равноправност, који се заснивају на међународним индикаторима и примјерима добре праксе. На исти начин, неопходно је ширу јавност упознати са постигнућима у циљу остварења родне равноправности у медијима, а истовремено је упознати са начином поступања са приговорима и жалбама које се односе на све примјере дискриминаторне праксе у медијима. Са циљем борбе против родне неравноправности треба константно креирати нове механизме, али и омогућити размјену мишљења са конзументима медија и међу њима самима. Транспарентност се, у погледу ове препоруке, постиже и подстицањем истраживања на ову тему и уз обавезно објављивање резултата, али и побољшањем степена медијске писмености млађих генерација.

Седам година касније, односно 2020. године, Савјет Европе је објавио публикацију *Родна равноправност и медији*, као аналитички извјештај базиран на подацима из 2019. који се односе на ефикасност примјене ставки из *Препорука*. Дати извјештај је сачињен на основу одговора на упитник који су попуниле 33 државе чланице, 17 националних регулаторних тијела, четири саморегулаторна тијела и три медијске организације. Од укупног броја држава чланица, седам је укључило посебне законске одредбе у опште законе који се тичу медија, 17 је уврстило питање медија у одредбе родне равноправности, док је њих 10 усвојило специфичне захтјеве који се односе на недискриминацију, односно поштовање људског дигнитета и родну равноправност. Подаци показују да је већина националних регулаторних тијела признала недовољан напредак у погледу родне равноправности, те да су једино Белгија, Француска, Сјеверна Македонија и Шведска истакле и доказале достизање напредног нивоа (стр. 16). Осим тога, национално регулаторно тијело у Шведској је било једино које на годишњем нивоу израђује анализе које обрађују питање родног баланса, док је Сјеверна Македонија била једина држава која организује обуке свог кадра на ову тему. Саморегулаторна тијела која су обухваћена овим истраживањем такође указују на незнатан број размотрених притужби, што може имплицирати или неспремност конзумента медија да поднесу приговор или њихову неоснованост.

Посебна пажња у овој публикацији је посвећена мјерама за унапређење степена родне равноправности у медијима (стр. 33–36). Уз конкретне примјере позитивне праксе у одређеним државама, оне обухватају програме и пројекте за побољшање родне равноправности у медијским садржајима, односно иницијативе које се везују за родну равноправност у огласима.

У Унесковој публикацији *Родно осјетљиви индикатори за медије* (енгл. *Gender Sensitive Indicators for Media, Framework of Indicators to Gauge Gender Sensitivity in Media Operations and Content*) наводи се како процес оснаживања жена од почетка XX вијека до данас можемо сагледати кроз три фазе. У првој фази, која обухвата прве двије деценије XX вијека, говори се о стицању права гласа за жене на подручју САД-а¹⁴. Други талас, који је обиљежио 60-е године прошлог вијека, везује се за шири спектар женских права, која укључују неједнаке плате и могућности остварења каријере, те начин на који се жене приказују у медијима и рекламама. Коначно, трећи талас се односи на родне улоге свих појединаца, не само жена, у

¹⁴ Занимљиво је да се публикација бави управо САД, а не државама у којима су жене стекле право гласа раније, попут Новог Зеланда, Финске, СССР-а.

погледу ограничења избора и начина изражавања које оне намећу. Све наведене фазе развоја женског питања су, свакако, уско повезане са развојним путем медија, нарочито у савременом добу које одликује рапидан развој модерних технологија и друштвених мрежа. Њихов примарни значај се огледа у вишеструким могућностима приступа знањима и информацијама које се везују за родна питања, нарочито њихов третман у медијима и путем њих. Индикатори родне сензитивности у медијима управо повезују оснаживање жена са развојем медија, са фокусом на социјални диверзитет у медијима.

Како аутори истичу, (не)равноправност се остварује на два нивоа: у оквиру медијске индустрије и начина на који се род представља у медијима. Првопоменути категорија обухвата следеће аспекте:

- родну уравнотеженост на нивоима доношења одлука;
- родну равноправност на послу, укључујући безбједне услове за рад, те једнаке зараде и баланс између пословних и приватних обавеза;
- родну равноправност у унијама, удружењима, клубовима и организацијама новинара и других експерата из области медија, као и у саморегулаторним тијелима;
- медијске организације треба да промовишу етичке принципе и политике које се залажу за родну равноправност у медијским садржајима;
- родну равнотежу у областима образовања и обука.

Када је ријеч о начину на који се род представља у медијима, говоримо о анализи према следећим критеријумима:

- приказ рода у вијестима и извјештајима о актуелним дешавањима, укључујући под једнаку заступљеност и елиминацију стереотипа, али и интеграције питања родне равноправности;
- приказ рода у рекламама, како у погледу слика и гласова, тако и у погледу препознавања стереотипних порука у комерцијалним рекламама.

На сличан начин Европски институт за равноправност полова у документу *Акцијска платформа (БПФА) и Европска унија, Подручје Ј: Жене и медији*, истиче два стратешка циља:

- повећање учешћа жена и приступ изражавању и доношењу одлука у медијима и путем медија, али и нових комуникацијских технологија и
- рад на елиминацији стереотипа са циљем унапређења уравнотеженог приказивања жена у медијима.

На основу података који су сакупљени широм Европске уније сачињени су закључци, односно препозната су поља на чијем побољшању је неопходно радити. Прије свега, евидентан је недовољан број жена у управи медијских организација, нарочито када је ријеч о позицијама које имају снажан утицај на њихов садржај и стратегију, као и недовољна заступљеност жена у одборима медијских организација на простору ЕУ. Осим тога, истиче се и раширена хоризонтална и вертикална полна сегрегација у медијским организацијама, која се огледа у недовољној или претјераној заступљености одређеног пола на одређеном подручју. Овакво стање за резултат има евидентну разлику у угледу који уживају медијске организације у којима су доминантнији мушкарци у односу на оне гдје преовлађују жене. У овом документу је истакнуто како се политикама и мјерама може ојачати равноправност полова у оквиру медијских организација. Упркос чињеници да се наведени подаци односе на 2012. годину и да имамо оптимистичну претпоставку да је дошло до знатних побољшања, важно је истаћи да је фрапантно низак проценат медија који су имали успостављене политике о равноправности

полова и једнаким могућностима. Наиме, само 36% медијских организација је имало механизме за спровођење и надзор политике родних равноправности, при чему је свака четврта имала успостављену политику или кодекс равноправности полова, а свака пета је донијела политику једнаких могућности. Коначно, осим формалних оквира, закључак је да су невладине организације, нарочито женске, и социјални партнери активни учесници у борби за равноправност полова приликом запошљавања у медијским организацијама.

У овом документу су децидирано дефинисана остварена побољшања и препреке. Побољшања су остварена на сљедећим пољима: жене су довољно заступљене у образовању које се тиче медија и напредовале су у погледу у медијских занимања; постоје механизми којима се афирмише запошљавање жена у медијима и равноправност полова; жене су имале више успјеха у доласку на високе положаје у медијским организацијама у источној Европи и нордијским државама које су чланице ЕУ; одређени број држава чланица уводи добровољне регулаторне праксе и др. Са друге стране, када је ријеч о женама и/у медијима, наилазимо на бројне препреке које подразумевају сљедеће: жене нису довољно заступљене на високим положајима, нарочито на онима који утичу на уреднички садржај; током 2012. године одређени број медијских организација у ЕУ није имао политике равноправности полова и механизме за надзор њиховог спровођења; постоје вертикалне сегрегације по половима; нема могућности за мјерење заступљености жена и мушкараца у погледу медијског садржаја; постоји недовољан број информација о положају жена у одређеним медијским секторима (*Акцијска платформа и Европска унија, Подручје Ј: Жене и медији*, 2013: 4).

Дата проблематика је на сличан начин обрађена у Унесковој публикацији *Успостављање баланса* (енгл. *Getting the Balance Right*), расподијељеној у три дијела, која се баве женама у новинарству, стереотипима у медијима, те улогом коју разне медијске уније и удружења могу имати у процесу унапређење овог питања. Публикација такође нуди преглед најбитнијих ресурса и контаката за анализу наведених тема. Као што се у документу истиче, резултати *Глобалног медијског мониторинг пројекта* (енгл. *Global Media Monitoring Project*) за 2005. годину указују на то да жене презентују вијести у 57% случајева, док су свега 29% вијести написале репортерке (стр. 3). Разлика у платама је такође наглашена као значајан проблем, праћен неједнаким могућностима за унапређење, као и нефлексибилношћу по питању одсуства жена проузрокованог остваривањем мајчинства и бригом о дјечи. Неприхватљиви услови, који се углавном односе на превелико радно оптерећење и антисоцијално радно вријеме, праћени увредама и високим нивоом стреса, за резултат имају опредјељење запослених мајки за послове са непотпуним радним временом, радом на одређено вријеме или хонорарни рад, што продубљује неједнакост у погледу рада и запослења. Са циљем унапређења стања једнакости у новинарству, у овом документу су дати конкретни савјети, чији се фундамент заснива на нумеричкој анализи запослених у одређеној медијској кући, тј. односу броја жена и мушкараца на руководећим функцијама, броја уредника/уредница, репортера/репортерки, фотографа/фотографкиња и административних радника/радница. Дате бројке и проценти су показатељ тренутног стања, које даље треба побољшавати у складу са циљевима пословања и расположивим средствима.

3.2. Индикативни резултати истраживања *Глобалног медијског мониторинг пројекта*

Резултати *Глобалног медијског мониторинг пројекта* (у даљем тексту: ГММП), који представља највеће интернационално истраживање о роду у медијским садржајима, а које се спроводи у петогодишњем размаку, почевши од 1995, заправо представљају праву ризницу података на основу којих можемо сагледати реално стање у медијима, али и стагнацију или

модификацију квантитета и квалитета одређених феномена. Истраживање спроведено 2020. године укључивало је тимове из 116 држава, чији опсег медијских садржаја обухвата 30,172 прича објављених у новинама, на радију, ТВ-у и дигиталним медијима. Када је ријеч о заступљености питања рода и сродним темама у праћеним медијским садржајима у традиционалним медијима, резултати су запањујући, будући да варирају између 0 и максималних 2%, остварених једино у Сјеверној Америци. Незнатно боље стање забиљежено је на дигиталним платформама, будући да у Сјеверној Америци и на Карибима ове теме заузимају 4% садржаја. У оба случаја у Европи говоримо о 1% заступљености родних тема, док политика, економија, наука и здравље заузимају лидерске позиције.

Најбитнија хипотеза којом се представљају резултати и истовремено креира основа за даљу дискусију јесте да ће бити неопходно још најмање 67 година да се премости родни јаз у медијима, уколико се наставе постојећи трендови (ГММП, 2020: 4). У односу на претходно истраживање (спроведено пет година раније), остварен је одређени напредак, али су финалне бројке и даље забрињавајуће. Наиме, проценат жена које су тема и извор вијести у медијима порастао је за 1% и износи 25%. У овом домену, најзначајнији помак је направљен управо у Европи, будући да су приликом првог истраживања 1995. године жене биле заступљене у 16%, а да је тај удио порастао за чак 12% у посљедњем истраживању (ГММП, 2020: 21). Уколико се фокусирамо на новине, радио и телевизију у Европи, жене које су тема дате приче или њен извор заступљене су на сљедећи начин: у темама које се тичу политике 22%, економије 29%, науке и здравља 35%, друштва и права 34%, криминала и насиља 26%, рода и сродних питања 58%, те 30% у темама које се односе на спорт, умјетност и познате личности. Укупни резултати показују да нема знатнијих одступања приликом анализе садржаја традиционалних и дигиталних медија, те су обје анализе показале да су жене тек у 28% случајева у Европи у фокусу вијести.

Уколико је ријеч о сексуалном злостављању, које је у доба вируса корона добило епидемијске размјере, евидентно је да овакве вијести углавном не добијају позицију ударних, а да жене и дјевојке нису довољно заступљене ни као тема датих вијести нити као њихов извор. У вијестима које се тичу поменутог вируса, које су заузимале око четвртине медијског простора (ГММП, 2020: 11), примијећено је да су жене добиле више медијског простора, али је, са аспекта рода, садржај изгубио на квалитету. Стога су се жене налазиле у причама које су имале друштвени или правни контекст у оквиру развоја пандемије, али не и обради политичких тема. Са друге стране, удио жена на позицијама портпарола или експерата у медијима значајно је порастао, те 2020. имамо 24% жена у улози експерата, што је за чак 5% више у односу на претходно истраживање. Упркос чињеници да је дати пораст импозантан, морамо напоменути да је, дакле, тек једна од четири особе женског пола. Најупечатљивији закључак овог истраживања, у компарацији са оним насталим 15 година раније, односи се на стагнацију улоге медија у процесу деконструкције родних стереотипа. Прецизније, чак 70 до 90% прича о сексуалном злостављању, узнемиравању, силовању и сличним облицима родно заснованог насиља нема елементе борбе против родне неједнакости.

Још један у низу широко распрострањених стереотипа јесте везивање жена за одређене теме, што дато истраживање потврђује. Теме у којима су жене заступљене су сљедеће: учешће жена у економским процесима, мода и уљепшавање, женски активизам, трудноћа и рађање, родно засновано насиље, породично право и наслеђе, узнемиравање и злостављање дјете, породични односи итд. Теме које се налазе на самом дну, односно у којима се жене најрјеђе појављују, укључују оне које се традиционално приписују парадигми мушког: рат, спорт, војска, унутрашња и међународна политика, мир и мировни преговори и сл. (ГММП, 2020: 29). На основу наведеног, не изненађује податак да су жене у 25% случајева тема вијести, те да је њихова видљивост већа на локалном и националном нивоу (29 % односно 25%) у односу на међународни (21%). Очекиван је и закључак да су жене чешће од мушкараца жртве

вишеструке маргинализације и неравноправности, будући да нису довољно видљиве ни у оквиру мањинских група којима припадају. Стога ћемо навести податак да у вијестима о домородачким племенима 20% заузимају жене, у причама о етничким и религијским мањинама 28%, особама са инвалидитетом 40%, те 18% у причама о избјеглицама и имигрантима (ГММП, 2020: 28).

Резултати датог истраживања потврђују да се жена у медијима више и чешће види него што се чује њен глас, те су описи жена и њихове слике чешће дио медијских садржаја него што је то случај са мушкарцима. Тако се 37% жена и 33% мушкараца појављује у мултимедијалним клиповима у онлајн вијестима, док фотографије у штампаним медијима укључују 27% жена и 24% мушкараца (ГММП, 2020: 39).

Анализе показују да су и жене и мушкарци чешће приказани у улогама жртава, него у улогама особа које су превазишле неко неповољно стање или догађај, као што су разне незгоде, катастрофе, сиромаштво и болести. Осим наведених, жене су најчешће жртве породичног и психолошког насиља, физичких напада, силовања у браку, убиства и сличних злочина. Мушкарци су, међутим, углавном жртве у другим злочинима који се односе на пљачке, убиства ван породичног оквира, те се у медијима чешће приказују као лица која су претрпјела рат, тероризам, осветништва и сл. Када је ријеч о сексуалном насиљу и узнемиравању, силовању и трговини људима, жене (нажалост, очекивано) предњаче у улогама жртава (10% у односу на 2% мушкараца). Додаћемо и податак да су у Сјеверној Америци, гдје је анализиран пол починиоца, 8 од 10 извршитеља родно заснованих криминалних радњи мушкарци (ГММП, 2020: 40).

У овом документу се поставља и једно од кључних питања у оквиру дате тематике: Да ли заступљеност већег броја репортерки за резултат има и већи родни диверзитет у погледу извора вијести. У пет досадашњих истраживања (од 2000. до 2020. године) потврђено је да постоји позитивна корелација између ове двије парадигме, односно да су жене више заступљене као извори дате теме када вијести доносе репортерке, те да је тај проценат у константном порасту. Тачније говорећи, у односу на 24% жена у вијестима репортерки и 18% у вијестима репортера 2000. године, према посљедњим истраживањима говоримо о порасту од 7% (за репортерке), односно 6% (за репортере). Подаци који се односе на анализу медија у Европи не одступају од наведеног, па су жене извор вијести у 32% вијести репортерки, а у 27% вијести њихових колега репортера (ГММП, 2020: 49).

Имајући у виду да у обради родних тема у овом раду посебну пажњу посвећујемо улози и утицају стереотипа, од изузетног значаја је податак да се свега 3% тема директно тиче питања рода, а да је Европа са својих 2% чак испод забиљеженог просјека, те да није остварено побољшање у односу на средњу вриједност процената забиљежених у истраживањима од 2005. до 2020. године. Коначно, на глобалном нивоу такође није дошло до унапређења стања, будући да се 2005. године свега 3% тема бавило конкретно питањима рода, 2010. максималних 6%, 2015. је то било 4%, а 2020. године свега 3% (ГММП; 2020: 54). Подједнако су забрињавајући подаци који се односе на заступљеност тема родне равноправности, те женских и општих људских права, будући да оне заузимају свега 7% медијског садржаја анализираних 2020. године, док је Европа са 4% још једном испод глобалног просјека. Приликом анализе ових података, као најфрапантнији показао се онај који указује на редукцију датих медијских садржаја са 10% у истраживањима 2010. на 9% 2015. и коначно 7% у посљедњим анализама.

Према резултатима ГММП из 2005. године, у 21% случајева особе у вијестима су жене и то: 18% у Африци, 19% у Азији, 25% на Карибима, 21% у Европи, 23% у Јужној, а 26% у Сјеверној Америци, те свега 15% на Средњем Истоку. Исто истраживање је потврдило стереотип да се жене чешће везују за тзв. лагане теме, како што су умјетност и познати, док се

ријетко налазе у причама које се односе на политику, економију, владу (ГМПП, 2005: 14). Овакви стереотипи у медијском представљању указују на очекиване улоге жена и опсег њиховог дјеловања, али и на то шта жене очекују од себе. У документу су сажете сљедеће смјернице, којима се елиминише продубљивање родних стереотипа у медијима:

- Уколико није кључно за саму причу, треба избјегавати све одредбе и описе жена које се односе на њихов брачни или породични статус, као и физички опис;
- Неопходно је обезбиједити родну једнакост у погледу експерата и свједока;
- Жену је неопходно ословити њеним именом, презименом и титулом;
- Треба избјегавати све изразе и описе који ослањују друштвена очекивања од особа одређеног пола, будући да она углавном умањују и тривијализују;
- Припаднике и припаднице оба пола је неопходно третирати као људска бића, а не као сет унапријед дефинисаних карактеристика.

Заступљеност жена у унијама и удружењима, нарочито на лидерским позицијама, у директној је вези са могућностима за побољшањем степена родне равноправности у цјелокупној професији. Стога је од суштинске важности истаћи да, према резултатима истраживања које је Међународно удружење новинара (енгл. IFJ – *International Federation of Journalists*) спровело 2001. године, жене заузимају мање од половине мјеста у овим организацијама. Наиме, учешће жена у медијским удружењима је варијало између минималних 12% у Азији и максималних 49% у Сјеверној и Јужној Америци, док је проценат жена у руководећим тијелима датих удружења свега 7% у Азији, 8% у Африци, те 19% у Европи и 30% у Америци. Потенцијално побољшање се мора заснивати на сакупљању података о учешћу жена и мушкараца, те њиховој анализи, а укључује: поштовање права жена у оквиру важеће легислативе која се тиче медијских удружења, оснаживање жена и повећавање њихове видљивости, охрабрење жена да гласају и буду кандидати на изборима у медијским кућама, покретање кампања у недостатку политике родне равноправности, охрабрење женских групација и комитета и слично.

Питање родне равноправности је додатно анализирано у већ наведеној Унесковој публикацији *Родно осјетљиви индикатори за медије* (енгл. *Gender Sensitive Indicators for Media, Framework of Indicators to Gauge Gender Sensitivity in Media Operations and Content*) која истиче неопходне радње за побољшање степена родне равноправности у организацији саме медијске куће, али и третман тог питања у медијским садржајима. У првом дијелу је ријеч о корацима које је потребно предузети на путу остваривања већег степена родне равноправности у медијским организацијама, а који се односе на успостављање сљедећег:

- родна равнотежа на нивоу доношења одлука;
- родна равноправност на раду и условима рада;
- родна равноправност у унијама, удружењима, клубовима и организацијама, те осталим професионалним и саморегулаторним тијелима;
- медијске организације унапређују етичке кодексе и политике у корист родне равноправности у медијским садржајима;
- родна равнотежа у образовању и обучавању.

У другом дијелу, који је од веће важности за потребе овог истраживања, ријеч је о начину на који се питање рода обрађује у медијским садржајима, првенствено у вијестима и рекламама. Истакнути су стратешки циљеви којима се постиже равноправност полова, али и низ индикатора за сваки појединачни циљ. Када је ријеч о вијестима и извјештајима о актуелним дешавањима, постављени су сљедећи циљеви: једнака присутност мушкараца и жена, правично приказивање свих лица путем елиминације стереотипа, укључивање питања

равноправности као есенцијалног, висок ниво свјесности о половима у разним облицима вијести, и коначно, холистичко разумијевање чињенице да је родно засновано насиље акт кршења основних људских права. У погледу огласа и реклама, акценат је стављен на једнако и правично приказивање жена и мушкараца, као и на препознавање родних стереотипа у оквиру њих.

3.3. Улога и значај медијске писмености

У процесу остваривања већег нивоа родне равноправности у медијима и медијским садржајима, али и искориштавању потенцијала који медији имају у подржавању или промјени слике жене у друштву и медијима један од најважнијих концепата јесте медијска писменост. У најбазичнијим оквирима, под медијском писменошћу првенствено подразумевамо развој и примјену критичке мисли приликом анализе било којег медијског садржаја и поруке, што је уједно и алатка за препознавање неједнакости које су суптилно уткане у њих.

На конференцији о медијској писмености, одржаној прије више од тридесет година, овај концепт дефинисан је као својеврсна способност разумијевања и креирања информација у култури коју чине слике, ријечи и звукови, што представља отклон од традиционалног схватања медија (Офдерхајд, 1992). У складу са континуираним развојем технике и технологије, у савременом добу медијски писменом сматрамо ону особу која има компетенције да приступи, анализира, вреднује и самостално креира медијске садржаје посредством свих облика медија, укључујући електронске, као најактуелније. Узимајући у обзир улогу коју медији имају у конструисању реалности, на датој конференцији су истакнута три кључна фактора која утичу на тај процес: пласирање информације, сами текст и прималац.

Медијска писменост се дефинише као способност критичког приступа медијским садржајима и свим информацијама које путем различитих облика медија добијамо. Овај облик писмености подразумева способност разумијевања, критичког и аналитичког усвајања медијских садржаја, али и познавање техника којима се медији користе за конструкцију и реконструкцију вијести. Можемо, дакле, рећи да медијска писменост подразумева цијели дијапазон знања и компетенција неопходних за креирање медијских порука, а које су у складу са професионалним и етичким стандардима новинарства (Сејдиновић, Н. и Т. Љубић, 2014: 2). Другим ријечима, медијски писмену особу карактеришу знање, способности и вјештине да препозна и искаже потребу за информацијама, да међу небројено много садржаја пронађе оне релевантне, које ће потом евалуирати, преузети и организовати, те репродуковати или самостално креирати.

У Унесковој публикацији *Информацијска и медијска писменост, Смјернице за политику и стратегију* свим државама се предлаже да развију сопствене политике и стратегије развоја информационе и медијске писмености (ИМП), путем интеграције са актуелном политиком и легислативом из области приступа информацијама, слободе изражавања, медија, образовања, као и информационе и комуникационе технологије.

Овај документ такође нуди спектар од пет стратешких подручја у којима је заступљена ИМП, за које су истакнути циљеви, стратегије и задаци, али и кључни чиниоци. Са једне стране, ова подручја се могу посматрати као појединачни, подједнако важни, чиниоци једног система који је у функцији развијања ИМП датог простора или заједнице. Са друге стране, уколико степен ИМП није на задовољавајућем нивоу или се не развија адекватном динамиком, управо су то подручја која треба додатно анализирати, унаприједити или ускладити. Фактори од којих зависи развој ИМП груписани су на следећи начин:

- формално образовање, које укључује директне учеснике наставног процеса (односно наставни кадар и ученике), библиотекаре, истраживаче, администраторе;
- неформално образовање и континуирано образовање, односно примарно родитељи и старатељи, али и лидери у заједници;
- остали субјекти, који подразумевају организације повезане са медијима и технологијом, медијска регулаторна тијела, библиотеке, образовне институте, пословни свијет;
- органи владе, прије свега министарства и друге релевантне организације;
- интеграција стратегија ИМП са компатибилним стратегијама и оспособљавање окружења.

У свом дјелу *Седм великих дебата о медијској писмености* (енгл. Hobs, R. *The Seven Great Debates in Media Literacy Movement*) Хобс издваја кључна питања за разумијевање овог концепта:

- Да ли је циљ образовања из области медијске писмености да се дјеца и млади људи заштите од негативног утицаја медија?
- Да ли производња медијског садржаја треба да буде кључна одлика образовања из области медијске писмености?
- Да ли медијска писменост треба да се фокусира на текстове који се односе на популарну културу?
- Да ли медијска писменост треба да има експлицитнију политичку и идеолошку агенду?
- Да ли медијска писменост треба да се фокусира на школско окружење?
- Да ли медијска писменост треба да буде засебан предмет или да се интегрише у оквиру постојећих?
- Да ли медијске организације треба финансијски да подрже иницијативе медијске писмености?

У самом раду су одговори на питања неријетко различити и опречни, што произилази из чињенице да се за медијску писменост везују различите едукативне филозофије, теорије, методе, праксе, циљеви и резултати, док овакав диверзитет перспектива и приступа указује на широку распрострањеност и релевантност овог концепта (Хобс, 1998: 27). Са циљем постизања унифицираног одговора на горенаведене дебате, два су корака која је нужно предузети. Прије свега, неопходно је, колико год је могуће, знања и вјештине пренијети научницима и академском дијелу јавности, али и младима и дјеци. Сљедећи корак се односи на развој теорије и истраживања који ће дати процесе предавања и учења о медијима на ваљан начин предвиђати, документовати, мјерити и евалуирати.

Када је ријеч конкретно о Црној Гори, најбитније податке налазимо у публикацији насталој у сарадњи ОЕБС-а и Агенције за електронске медије под називом *Медијска писменост – Дјеца, родитељи и медији у Црној Гори*, из 2023. године, у којој је наведено да дјеца проведу и до девет сати дневно испред разних екрана. Тај податак и не био био забрињавајућ у толикој мјери кад би медијски садржаји били сасвим квалитетни и едукативни, но нажалост, резултати истраживања показују да се велика већина родитеља слаже са тиме да медијски садржаји прављени за дјецу имају бројне недостатке, од тога да промовишу насиље, стереотипе о женама и улози жене у друштву и породици, наглашавају улогу мушкараца као суперхероја, па до тога да овакви садржаји заправо промовишу родну неравноправност, са чим је сагласно чак 40% испитаника (стр. 8–13).

Уопштено говорећи, медијска писменост треба да се ослања на постулате критичке педагогије, што подразумева свјесност и спремност медијских актера да континуирано

преиспитују доминантне друштвене позиције, те да сагледају чињенице и са становишта маргинализованих група. На тај начин креатори/креаторке медијских садржаја посједују знања и вјештине да препознају и мијењају све облике неравноправног третмана у медијима. Коначно, морамо бити свјесни да култура медија мора бити основа за развој критичке педагогије на свим нивоима образовања како би се медијска публика припремила и развила вјештине које јој омогућавају да анализира медијски код и конвенције, критикује стереотипе, доминантне вриједности и идеологије и тумачи вишеструка значења медијских порука (Филиповић, 2018: 213). Овако схваћена медијска писменост представља моћну алатку у препознавању језичких, медијских и друштвених дискриминаторних пракси и њиховој деконструкцији.

3.4. Родно сензитиван приступ медијима и језику у јавном дискурсу

Водич за родно осетљив приступ медијима у Србији документ је који су прије више од деценију објавиле професорке Ана Кузмановић Јовановић и Јелена Филиповић, а који је креиран са циљем утицаја на ставове и друштвене праксе који се односе на родну неравноправност у најширем смислу, те увећања броја перспектива у медијском извјештавању. Осим самог водича, ауторке предочавају анализу постојећих норми за родно осетљив приступ у медијима, као и анализу родно осјетљиве употребе језика у јавном дискурсу.

Међу устаљеним предрасудама и стереотипима који егзистирају чак и међу родно освијешћеним припадницима и припадницама друштва (Кафирис, 2005 према Филиповић и Кузмановић Јовановић, 2012), наилазимо на увјерења да је родна равноправност углавном већ постигнута, те да су жене биолошки везане за одређене друштвене и културне улоге, док се феминисткиње боре управо против тих природних закона. Када су у питању медији, стереотипно је мишљење да су медији монолитне институције које имају функцију једносмјерног слања порука публици, а да је медијско извјештавање објективно и засновано на чињеницама, што имплицира да оно искључује аспекте било којег облика неједнакости. Коначно, друштвена промјена која би кренула од појединаца је немогућа, па ни медији немају активну улогу у њеном промовисању. Једном ријечју, позиција жене и улога медија носе бреме традиције и културе, који обилују неравноправностима и нису подложни знатнијим промјенама, што су ауторке поткријепиле наводима из истраживања ГММП, уз закључну констатацију да *медијска слика жене и даље репродукује и афирмише патријархалну и традиционалистичку улогу жене која ограничава њено професионално и друштвено ангажовано дјеловање* (Филиповић и Кузмановић Јовановић, 2012: 19). Медијска писменост, која се базира на деконструкцији медијских садржаја и критичком мишљењу, представља најсигурније оружје у борби против даље репродукције неједнакости у медијским садржајима.

Овакав приступ ауторки сматрамо изузетно значајним, будући да су теоријски оквири са елементима родне теорије, теорије медија и комуникације, критичке педагогије и анализе медијског дискурса замијењени конкретним питањима и темама за размишљање, које обједињују знања и компетенције из свих наведених области. Управо због тога су питања, упућена новинарима и новинаркама, како у погледу њихових сопствених ставова, тако и у погледу ставова медијске куће у којој раде, груписана на следећи начин:

- родно осјетљиве политике у медијским кућама;
- мапирање и провјера функционисања родно осјетљивих политика у медијским кућама;
- политика афирмативне акције;
- запошљавање;

- одабир при запошљавању;
- радно окружење;
- помоћ у организацији породичног живота запослених;
- искуства на радном мјесту;
- континуирано образовање запослених;
- унапређења;
- род у вијестима и прилозима;
- начин обраде родне перспективе у медијским производима;
- језик;
- слика;
- рекламе у медијским производима;
- „паковање“;
- родна структура медијске куће;
- владин сектор.

Ауторке закључују да морамо имати на уму да медијско извјештавање никада није у потпуности лишено личних убјеђења и мишљења, а да медији, будући да имају моћ да допру до највећег броја становника (у овом случају Србије), утичу на формирање или модификацију постојећих ставова. Стога сматрају да је неопходно да медији *континуирано и системски раде на представљању информација и података који се тичу неравноправног положаја жена у свим доменима*, будући да је промјена идеологије дуг и мукотрпан процес (Филиповић и Кузмановић Јовановић, 2012: 38).

У раду *Анализа постојећих норми за родно осјетљив приступ медијима* Кузмановић Јовановић као кључне парадигме неопходне за развој критичке свијести о феномену родне неједнакости успоставља управо концепте медијске писмености и интеграцију начела родне равноправности. Посебно је битно истаћи колико медијски садржаји продубљују друштвену асиметрију и сегрегацију полова укључивањем доминантних и искључивањем већ маргинализованих друштвених група, што за последицу има додатно оснаживање супериорнијих, односно маргинализовање инфериорних група (Kellner & Share, 2005 према Кузмановић Јовановић, 2012: 43). Овакво стање, тврди ауторка, постаје још комплексније у савременим друштвима, гдје се медији све више фокусирају на финансијску добит и удаљавају од своје првобитне улоге у друштвеном и демократском погледу.

Задовољење критеријума родне равноправности у вијестима могло би се постићи употребом неких од следећих метода: у процесу припремања вијести имати на уму како одређени догађај утиче на мушкарце, како на жене; поновно дефинисање концепта вијести у погледу устаљене дихотомије *hard news* и *soft news*¹⁵, употреба родно сензитивног језика; редифинисање техника којима се спроводе интервјуи са идејом једнаке заступљености жена и мушкараца; већа заступљеност жена – извора вијести; укључивање родне перспективе у специјализоване области новинарства (Made, 2000 према Филиповић и Кузмановић Јовановић, 2012: 53). Наведени кораци се, дакле, односе превасходно на новинаре и новинарке, а подједнако важним ауторка Кузмановић Јовановић сматра његовање и развој медијске писмености, која суштински представља способност деконструкције и реконструкције медијских порука уз препознавање неравноправности и манипулације које су уткане у њих (Кузмановић Јовановић, 2012: 55).

¹⁵ *Hard news* је термин који подразумева ударне вијести, које се односе на међународне односе, економију, политику, докле *soft news* укључују забаву, спорт, умјетност, културу и сл.

Филиповић у свом раду *Родно осетљива употреба језика у јавном говору* недвосмислено наглашава кохерентност процеса еманципације и унапређења положаја жена са употребом језика, првенствено у јавном дискурсу, имајући на уму да је *однос језика и друштва у најопштијем смислу базиран на јасном хијерархијском раслојавању у којем је у већини познатих језичких заједница веома лако сагледати утицај моћних елита које имају привилегован приступ језику и дискурсу, те доносе одлуке о језику (које су у директној вези са њиховим културним моделима и погледима на свет), које се потом успешно имплементирају на нивоу шире заједнице кроз правосудни и административни систем, образовне политике и слично* (Филиповић, 2012: 81). Другим ријечима, дата друштвена елита даје себи привилегију да сопствене ставове о језику и језичком понашању преточи у превладавајуће националне норме, при чему је и њихова даља судбина нераскидива од друштвеног контекста, односно политичких и економских збивања. Насупрот динамици развоја друштва и језика, професорка Филиповић истиче становиште да језик представља језичко и национално добро, па да српски језик установљен у вријеме Вука Караџића треба очувати, без обзира на друштвене промјене које за резултат имају и језичке промјене (као што су употреба позајмљеница или креирање нових ријечи). Упркос бројним промјенама кроз које је прошло цјелокупно друштво и жена у њему, стандардни српски језик *одолијева* потреби да у потпуности именује професионални и друштвени просперитет жене приказавши њен род. Евидентно је да постоје ставови жена које сматрају да женски граматички род фокус са занимања помјера на природни пол жене, што представља још један примјер дискриминације. На исти начин је изједначавање полова, односно неистичање женског, сматрано кораком напријед ка равноправности када су су и дјечаци и дјевојчице постали *ученици*. Коначно, оно што сматрамо круцијалним за холистички приступ овој тематици јесте један од закључака ауторке према којем језик треба да нас *изједначи у различитости* (Филиповић, 2012: 83).

Филиповић истиче и врло занимљиву чињеницу да мушкарци обично имају активну улогу у стандардизацији језика и креирању језичке политике уопште, док је чување језика повјерено женама, будући да мајке и учитељице најчешће имају задатак употребе и преношења установљених норми у реалну језичку праксу. То можемо сматрати прилично парадоксалним, будући да на нашим просторима још увијек говоримо о недовољној видљивости жене у науци и на позицијама одлучивања, док су мушкарци углавном језички планери, кодификатори језика у служби стандардизације, те регулатори пожељног и непожељног језичког понашања (Филиповић, 2012: 84).

Укључивање родне перспективе, дакле, подразумијева једнаку заступљеност жена и мушкараца у свим фазама развоја једног језика. На исти начин, унапређење степена родне равноправности остварује се кроз једнак приступ друштвеној моћи, чему несумњиво мора да претходи значајан број друштвених промјена. Имајући све наведено на уму, ауторка истиче да имплементација родно осјетљивог језика у јавни дискурс и стандардни језик треба да се спроведе систематично путем сљедећих корака:

- Анализа постојећих језичких норми у оквиру комуникативне праксе, која указује на неједнакости код представљања и тумачења именица у мушком и женском роду;

Упечатљив је примјер који указује на то како се именице мушког рода за типично женска занимања са лакоћом креирају и употребљавају (нпр. *медицински техничар*), док у обрнутој ситуацији именице у женском роду чак и не постоје (нпр. *ватрогасац*);

- Планирање друштвене и језичке промјене уз аргументовано објашњење зашто је таква врста промјене сексистичког стања неопходна, али и конкретни предлози за њено спровођење;

Ауторка наглашава три устаљена вида језичког планирања када је у питању родна перспектива. Они укључују употребу морфолошки неутралних облика за мушки и женски род, родну спецификацију морфолошких облика и увођење нових облика за именице у женском роду. Употреба једне или више стратегија умногоме зависи од морфолошког система датог језика;

- Примјена родно осјетљивог језика у различитим сферама живота, што подразумева јавни, образовни, административни и политички, али и говор у приватном животу;

Ауторка Филиповић истиче како се имплементација родно осјетљивог језика може спроводити у домену активности заинтересованих друштвених група, изради и употреби несексистичких кодекса које издају феминистичка удружења, и, коначно, активности које спроводе националне и међународне институције које се баве унапређењем стања родне равноправности;

- Евалуација родно осјетљивог језика у складу са ванјезичким факторима;

Наиме, креирање и евалуација сваке језичке политике условљени су историјским, друштвеним, политичким и културним оквиром у којем се дати језик употребљава. Управо због тога Филиповић пореди стање у Србији, гдје се још увијек ради на промјени свијести када је у питању поимање родне неравноправности у језику, са стањем у англосаксонској, германској или скандинавској култури у којима се спроводи корпусно планирање (Филиповић, 2012: 85–91).

У раду под називом *Концептуализација лепоте – критичка анализа медијског дискурса упућеног женама* ауторка Силашки на сликовит начин указује на улогу коју метафоре имају у деконструкцији, реконструкцији или чак реафирмацији постојећих ставова и устаљених мишљења. Истраживачки корпус овог рада обухвата медијске садржаје настале у периоду између 2007. и 2009. године, који су упућени женама и наметнутој потреби постизања савршеног физичког изгледа. Метафорички сценарио рата за концептуализацију елиминације целулита јасно указује на то да потреба за постизањем савршеног тијела представља ратни подвиг, будући да корпус обилује примјерима као што су: *борба против целулита, објавити рат целулит, целулит као највећи непријатељ, стратегије/оружје за борбу против целулита, победити целулит*. Ауторка истиче да анализа идеолошке метафоре рата у концептуализацији уклањања целулита може да буде објашњена на више начина. Дата метафора, осим у служби поређења у садашњем тренутку, може да служи и као модел за будуће виђење одређеног сегмента друштвене стварности, док истовремено, у погледу маркетинга, целулит може бити тек средство за постизање других крајњих циљева у капиталистичком и конзументистичком добу. Коначно, Силашки истиче како *оваква упадљива маскулизираност медијског дискурса намењеног женама указује на изразиту родну обележеност концептуализације појединих, традиционално схваћених женских поља интересовања*. (Силашки, 2010: 333). Стога се дате метафоре, уз употребу медијске манипулације, могу сматрати идеолошким алатом за формирање и даљу репродукцију ставова који се тичу рода, односно родних идентитета и позиција које им припадају у датом друштву.

Како истиче ауторка Филиповић, медијско представљање људи, појава, догађаја и свијета уопште директно и дугорочно утиче на начин како их корисници медија доживљавају. Стога су демократија и питање рода нераздвојиви, будући да једнакост и равноправност подразумевају оснаживање свих припадница и припадника друштва да системски и до максимума својих жеља и интересовања учествују у друштвеном животу заједнице (Филиповић, 2018: 207).

Филиповић наводи како у Србији, као и у бројним државама Европе и свијета уопште, постоји одређени број приручника који обрађује родно сензитиван приступ медијима. Они су истовремено и сегмент и производ активности усмјерених ка повећању степена родне равноправности. Међутим, ниједан од њих се не бави експлицитно питањима рода и родно сензитивног медијског извјештавања, нити нуди дефинисан начин санкционисања медијске праксе која је супротна нормама и препорукама (Јарић и Радовић, 2011 према Филиповић, 2018: 207). Приликом анализе конкретних примјера постојећих публикација¹⁶ ауторка препознаје сљедеће недостатке: родна неравноправност се подразумијева под парадигмом дискриминације или се пажња посвећује само језичким структурама, које представљају тек један сегмент рада и организације медија, односно медијског извјештавања. Србији, дакле, недостаје приручник који ће на прецизан начин дефинисати све аспекте родне равноправности у медијима, укључујући: образовање, унутрашњу организацију медијских кућа, родну равноправност у медијским садржајима, употребу родно сензитивног језика и слично. Регулисање ових и сродних питања делегирано је медијским кућама и актерима/актеркама. У овој публикацији ауторка истиче и још једно врло битно становиште према којем се родна равноправност у медијима односи на мушкарце у једнакој мјери као на жене, нарочито имајући у виду неравноправан третман који имају мушкарци из мањинских или маргинализованих група (Филиповић, 2018: 208).

3.5. (Женски) идентитет у медијским садржајима

На самом крају ове дискусије, занимљиво је истаћи немали број програма у медијима, који су базирани на концепту трансформације људског бића од оног што он јесте до онога што би требало да буде, у складу са савременим очекивањима и захтјевима. Имамо на уму првенствено некадашњу тзв. ријалити серију *Екстремни преображај* (енгл. *Extreme makeover*) која је својеврсни зачетник модерних медијских формата са овом тематиком, а у којој су се учесници/е подвргавали/ле великом броју естетских операција, инвазивних и неинвазивних захвата и третмана, како би од сопственог тијела дошли/е до оног какво су одувјек жељели/ле. Промјена изгледа тијела праћена је и промјеном стила, коју спроводи одабрани тим модних експерата и експерткиња, чиме се у потпуности брише лични печат. На крају сваке епизоде, дати учесник/учесница се представљају својој породици као потпуно нови члан. Слична је идеја некад веома популарне емисије *Дјевојчице и тијаре* (енгл. *Toddlers and Tiaras*), која је вишеструко критикована због неприкладног уљепшавања дјевојчица, њиховог провокативног одијевања и понашања.

На овом концепту се заснива и популарна прослава рођендана дјевојчица, како у свијету тако и у Црној Гори, гдје осим традиционалне торте и слаткиша малољетне дјевојчице добијају услуге педикира, маникира, професионалног шминкања и др. Истаћи ћемо, ипак, да за сада у црногорским телевизијским програмима не постоји емисија са садржајем потпуне трансформације младих и дјеце, мада дјечја емисија *Звјездице*, која је уједно и школа водитељства за најмлађе, организује тзв. спа радионице. У оквиру двочасовног програма намијењеног дјевојчицама, поред цјелокупног спа третмана, нуде им се услуге фризера и козметичара. Са друге стране, на простору Црне Горе, а вјерујемо и шире, не постоји (телевизијски или образовни) програм који је резервисан само за дјевојчице, а који се бави

¹⁶ Критичка анализа постојећих публикација коју је проф. Филиповић спровела односи се на: *Кодекс новинара Србије*, *Етички кодекс електронских медија*, *Кодекс родно осјетљивог медијског извјештавања* и *Кодекс несексистичке употребе језика*.

охрабривањем за бављење науком, политиком, економијом или било којим другим *мушким* доменом.

Један од кључних проблема неравноправности у медијском представљању јесте сексуализација културе, која се огледа не само у претјераној пажњи која се посвећује сексу и наративу о њему, већ и у еротском приказу (женског) тијела у медијима и јавном простору уопште. Као што је већ познато, у медијима се женски идентитет неријетко поистовјећује са њеним тијелом, што је истакнуто кроз све интензивније истицање њене сексуалности и потребе за посједовањем привлачног тијела (Gill, 2007: 150). Женско тијело се, дакле, сматра средством за постизање моћи, а коријене оваквог стања првенствено налазимо у медијском представљању познатих жена и инсистирању на њиховим савршеним физичким карактеристикама. Ова моћ се остварује на два начина. Жене могу да искористе своје тијело и своју сексуалност како би оствариле надмоћ у односу на мушкарце, тако што ће им прије свега одвући пажњу, а затим и евентуално беневитирати у погледу бизниса и финансија. По другом шаблону, жене прате своје жеље и имају право да са својим тијелом раде шта пожеље, ако ће их то учинити срећним (Gill, 2007: 153–154). Оваква перцепција женског тијела је двоструко дискутабилна и дискриминаторна, будући да подразумева да су све жене хетеросексуалне и да се уљепшавају искључиво да би биле предмет мушке пожуде. Коначно, уљепшавање у оквирима медијске репрезентације жене подразумева и бројне захвате пластичне хирургије, која се на тај начин млађој публици, која није у потпуности развила вјештине критичког мишљења, представља као пречица до срећног живота. На исти начин су представљене и јавне личности, како са домаће тако и са међународне јавне сцене. Све оне, нарочито жене, захваљујући бројним захватима естетске хирургије увијек су савршено лијепе, срећене и насмијане, њихови животи неријетко приказани као бајке, те се и обичним људима то приказује као идеал којем треба тежити. Уколико имамо на уму старије конзументе медија, који имају одређено животно искуство и формиране сопствене ставове, можемо претпоставити да ће ову слику критички сагледати. Међутим, уколико је ријеч о тинејџерима, морамо посумњати да им оваква медијска репрезентација јавних личности шаље поруку да пластична хирургија може ријешити њихове проблеме и осигурати им лагоднији и срећнији живот.

Можемо закључити како друштвено конструисани идеали љепоте, којима су преплављени сви медији, постепено постају и лични идеали великог броја корисника медија, при чему треба истаћи колико је евидентно да се унифицираност развија на штету посебности и индивидуалности, како у медијима, тако и у стварном окружењу. Савршен физички изглед се надовезује на још једну нереалну слику коју медији пласирају као неизбјежан постулат савременог доба: и наше унутрашње биће мора бити савршено. Жена мора бити насмијана, срећна, задовољна, константно мора радити на себи и развијати емоционалну интелигенцију како би постала *најбоља верзија себе*, па се тиме позива на самодисциплину и самоконтролу (Gill, 2007: 160–161).

У оваквом постфеминистичком погледу на жену и начин на који је представљена у медијима и јавном простору уочљиве су бројне контрадикторности. Првенствено, инсистира се на независности жене, те менталним способностима и правима да самостално одлучује (између осталог и о свом тијелу), а истовремено је њено тијело неријетко приказано као пуки сексуални објекат или пак средство за постизање одређених циљева. У овом тренутку се може рећи да се, упркос и након борбе да се жена нужно не везује за контекст породичног или да се макар он не истиче, остварењу мајчинства посвећује посебна пажња. То је нарочито уочљиво у неолибералним друштвима која трпе посљедице глобалне кризе, гдје је често случај да само очеви раде и обезбјеђују финансијска средства, а да су мајке услед губитка посла опет лимитиране на породични оквир. То иницира нову фазу ретрадиционализације, која се везује за тзв. интензивно мајчинство (енгл. *intensive mothering*) и истицање апсолутне преданости мајке у пружању његе (Виленица, 2013: 12).

4. ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ПРАВНИ ОКВИР ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ

4.1. Законодавство у служби регулисања питања родне равноправности

Када је ријеч о националном нивоу, за питања родне равноправности у Црној Гори задужена су три тијела: Министарство за људска и мањинска права (односно Одјељење за послове родне равноправности), Одбор за родну равноправност Скупштине Црне Горе и Омбудсман, тј. институција заштитника људских права и слобода. У борби против родне неравноправности на националном нивоу значајну улогу имају и слједећи актери: локалне канцеларије за родну равноправност у појединачним општинама, Национална служба за запошљавање, Инвестиционо-развојни фонд, Центар за стручно образовање, Одбор за женско предузетништво у оквиру Привредне коморе, Управа за мала и средња предузећа, невладине организације, синдикати и друге асоцијације предузетница (*Значај и улога Скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице*, 2022: 49).

Одјељење за послове родне равноправности се састоји од начелника/це и самосталних савјетника/ца, а усмјерава своје активности на области унапређења економског и социјалног положаја жена, већу видљивост у јавном и друштвеном животу, те на области јачања превенције и спречавања насиља над женама и насиља у породици. Одјељење за послове родне равноправности задужено је за радње које се односе на: припремање, креирање и координацију активности и истраживања о различитим аспектима родне равноправности; координацију активности свих владиних и невладиних тијела и организација, локалних и међународних организација; праћење спровођења међународних уговора и иницирање усаглашавања националних докумената са њима, обављање послова из области родне равноправности у вези са придруживањем и пуноправним чланством у Европској унији и послове везане за европске интеграције; испуњавање обавеза из области родне равноправности које проистичу из чланства у Савјету Европе и Уједињеним нацијама и сл. Један од основних задатака Одјељења је такође и припрема и праћење спровођења *Плана активности за постизање родне равноправности*, који се израђује за четворогодишњи период и представља развојни документ за имплементацију политике родне равноправности, а о којем ће касније бити више ријечи.

Одбор за родну равноправност је формиран 2001. године и једна од његових основних надлежности јесте праћење и оцјењивање усклађености националних закона са правним тековинама Европске уније, као и примјена закона који се односе на остваривање равноправности. Одбор разматра предлоге закона, других прописа и општих аката који се односе на остваривање начела родне равноправности или пак учествује у њиховој припреми, те прати примјену ових права кроз спровођење закона и унапређивање принципа родне равноправности, посебно у области права дјетета, породичних односа, запошљавања, предузетништва, процеса одлучивања, образовања, здравства, социјалне политике и информисања. Он такође функционише на међународним нивоима, тако што афирмише потписивање међународних докумената који третирају ово питање и прати њихову примјену и сарађује са одговарајућим радним тијелима других парламената и невладиним организацијама из ове области.

Заштитник/ца људских права и слобода (тијело познатије као *Омбудсман*) независна је и самостална институција, која је у Црној Гори установљена 2003. године. Заштитник/ца поступа самостално и независно, придржавајући се начела правде и правичности и предузима мјере за заштиту људских права и слобода. Његово/њено дјеловање је неопходно када су права

и слободе неке особе повријеђени актом, радњом или непоступањем органа јавне власти, али и у случају нечовјечног или понижавајућег поступања.

Када је ријеч о документима, *Устав Црне Горе* је свакако кровни документ ове независне и суверене државе, републиканског облика владавине. Из Устава произилазе сви закони и подзаконски акти, којима се даље уређују сва поља живота у држави. Након остваривања државне независности у мају 2006. године, Уставотворна скупштина је 19. октобра 2007. године прогласила Устав, који садржи осам дјелова и 158 чланова.

У оквиру основних одредби, члан 8 Устава односи се на забрану посредне и непосредне дискриминације по било ком основу. У наставку се наглашава да се неће сматрати дискриминацијом мјере и прописи који се накнадно уведу, а који за циљ имају остаривање једнакости. У смислу овог члана, првенствено је неопходно дефинисати који појединци или групе особа имају инфериоран статус, како би се предузеле корективне радње.

У другом дијелу Устава пажња је усмјерена на људска права и слободе, при чему се акценат ставља на једнакост, без обзира на било какву посебност или личне карактеристике појединаца. Члан 18 се конкретно бави родном равноправношћу, по којем држава *јемчи равноправност жене и мушкарца и развија политику једнаких могућности*. Исто тако, упркос чињеници да се Уставом дозвољава привремено ограничење права и слобода, нарочито приликом проглашења ванредног или ратног стања, изузетак су ограничења по основу пола, националности, расе, вјере и сл. Стога се може закључити да ни у ком случају државни апарат не дозвољава неједнако поступање по основу пола, те да су мушкарци и жене потпуно једнаки пред законом. Штавише, будући да истополни бракови још увијек нису дозвољени, Уставом се брак дефинише као заједница мушкарца и жене која настаје уз њихов слободан пристанак, а која се заснива на равноправности супружника (члан 71). Упркос томе, у неким дјеловима Црне Горе, и данас постоји у извјесном смислу модернији облик уговарања бракова него некад, што неминовно занемарује концепт слободне воље, а најчешће се ослања на остваривање људских права и слобода само мушких припадника друштва.

Осим тога, у Уставу Црне Горе питања породице и материнства свде се на заштиту мајке и дјетета, који према члану 73, уживају посебну заштиту. У истом члану се наводи и да држава ствара услове којима се подстиче рађање дјеце. Анализа устава различитих држава је показала да државе обезбјеђују посебне услове за труднице, било путем различитих социјалних политика, било кроз истицање репродуктивне улоге жене и њеног значаја за цијело друштво.

Приликом креирања важећег Устава питање родне равноправности није представљало једно од суштинских, будући да се тада у новооснованој држави водило рачуна о потврди националног идентитета, црногорске цркве, црногорског језика и сл. Овакво стање је представљало погодно тле за бројне активности које су за циљ имале формално изједначавање родова на уставном нивоу. Коначно, иако је остварен значајан напредак у односу на дотадашњи Устав, постојећи обилује примјерима чланова и ставки који не пропагирају родну равноправност. Тако, на примјер, језик Устава није родно сензитиван и његовом анализом се закључује да су у употреби искључиво именице и замјенице у мушком роду, док се у неким случајевима прибјегава неутралним облицима и заједничким именицама, што такође може бити протумачено као родна неједнакост у језичком смислу. Неким члановима недостају конкретније одредбе којима би се подстакла и остварила равноправност, као што је питање насљеђа. Наиме, у члану 60 се само наводи да држава *јемчи право насљеђивања*. Имајући у виду да се у Црној Гори обичајно право још увијек примјењује у областима породичних односа и добробити у њима (*Стање женских људских права у Црној Гори*, 2009: 95), Устав је требало да понуди ставке којима се жене изједначавају са мушкарцима у погледу насљеђивања. Од

жена се, дакле, очекује да се у корист својих мушких сродника одрекну било које имовине (сестре се одричу имовине у корист браће, која настављају породичну лозу, без обзира на њихово имовно стање), као што се углавном заједничка имовина супружника правно региструје на мужевљево име. Исто тако, у неким члановима највишег правног акта недостаје категорија пола као основ за дискриминацију, будући да се, на примјер, у дијелу Устава који се бави забраном изазивања и ширења нетрпељивости и мржње, као разлози наводе неке личне карактеристике или убјеђења, али не и категорија пола.

Врло занимљивом се може карактерисати и конференција која је претходила изради самог Устава. Ријеч је о регионалној конференцији *Родна равноправност као сегмент људских права новог црногорског Устава* на којој су учествовали/ле експерти и експерткиње из области уставног права и родне равноправности, припадници/це цивилног сектора, политичких партија и органа јавне власти. Захтијевано је да будући устав почива на слједећим начелима: равноправност мушкараца и жена, примат међународног права, недискриминаторна терминологија, забрана директне и индиректне дискриминације, могућност увођења посебних мјера и њихов недискриминаторан карактер, обавеза државе да води политику једнаких могућности, непосредна примјена међународног права и Устава у области људских права, те очување достигнутих права. Када је ријеч о равноправности мушкараца и жена, посебно су битна подручја образовања, запослења, здравствене и социјалне заштите, као и равноправност у породици и браку.

Након конференције и пропратних активности, Канцеларија за родну равноправност Владе Црне Горе је 2008. изједрила публикацију *Како ороднити устав*, која се бави анализом одређеног броја постојећих устава разних земаља из родне перспективе, уз нагласак на примјере позитивне праксе. Већ у уводном дијелу децидирано се дефинише да родно сензитивни устав подразумијева сублимат три парадигме на којима почивају сви демократски принципи: владавину права, родну равноправност и поштовање људског достојанства свих грађана и грађанки. Тако сачињен устав не подразумијева да се о родној равноправности само експлицитно говори, већ он треба да у цјелости одише идејом једнакости и да елиминише било какву дискриминацију.

У самој публикацији се акцентује разлика између посредне дискриминације, која се огледа у критеријума или радњама које фаворизују један пол у односу на други, и непосредне која представља ситуацију у којој једна особа ужива неповољнији третман од друге особе, која је супротног пола. У том смислу се устав Јужне Африке може сматрати адекватним примјером позитивне праксе, јер забрањује оба облика дискриминације: *Нико не може посредно или непосредно на неправедан начин дискриминисати другог*.

У оквиру ове публикације, у дијелу *Ородњавање Устава: одредбе о родној равноправности у одабраним уставима*, ауторка Ван дер Лист (Van der Leest, 2008: 11–43) наводи примјере девет различитих устава (четири европска, један сјеверноамерички, један јужноамерички и три афричка), мапирајући при том одредбе које се тичу родне равноправности у четири категорије: преамбула; грађанска и политичка права; економска, социјална и културна права; међународне обавезе/механизам контроле/обичајно право. Међу бројним примјерима позитивне праксе, најупечатљивијим се чини устав Уганде, у чијем члану 33 се посебно и експлицитно дефинишу права жена. Њиме се јемчи да ће жене имати право на афирмативну акцију која за циљ има искорјењивање неједнакости која проистиче из историје, традиције и разних обичаја, те да ће се предузети мјере на постизању једнаког дигнитета са мушкарцима. Са једне стране је похвално овакво становиште, које је кроз шест ставова овог члана поткријељено детаљима и начинима за изједначавање. Са друге стране, истицање женских права потенцијално потпомаже општој неједнакости, будући да парадигму женског

осликава као изузетак од општих људских права, а припаднице женског пола као групацију којој треба посебна пажња.

За разлику од Устава, који је свеобухватан и донекле непрецизан, *Закон о забрани дискриминације* минуциозно објашњава појам дискриминације као

свако неоправдано, правно или фактичко, непосредно или посредно прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање поступања према једном лицу, односно групи лица у односу на друга лица, као и искључивање, ограничавање или давање првенства неком лицу у односу на друга лица, које се заснива на раси, боји коже, националној припадности, друштвеном или етничком поријеклу, вези са неким мањинским народом или мањинском националном заједницом, језику, вјери или увјерењу, политичком или другом мишљењу, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, здравственом стању, инвалидитету, старосној доби, имовном стању, брачном или породичном стању, припадности групи или претпоставци о припадности групи, политичкој партији или другој организацији, као и другим личним својствима (члан 2).

Ова дефиниција је у потпуности прецизна и опсежна, тако да не оставља могућност погрешне или непотпуне интерпретације, при чему су посредна и непосредна дискриминација такође прецизно дефинисане, што омогућава правилнију и досљеднију примјену закона, односно разграничава дозвољене од недозвољених облика социјалних активности.

Члан 19 наведеног закона јасно дефинише да се родни идентитет и сексуална оријентација сматрају приватном ствари сваког лица, коју има право да изрази, иако не може бити јавно позван(а) да се о томе изјасни. Тиме се наглашава да је родни идентитет једно од основних права сваког грађанина и грађанке Црне Горе, које не може бити осујећено. У истом члану се недвосмислено дефинише да се дискриминацијом сматра свако *прављење разлике, неједнако поступање или довођење у неједнак положај лица по основу родног идентитета или сексуалне оријентације*. Можемо, дакле, закључити да родни идентитет и сексуална оријентација ни у ком случају не смију представљати темељ за различит третман и остваривање било какве неједнакости. Нажалост, ни језик овог закона није родно сензитиван, него се ослања на неутралне облике (нпр. *лице*).

На основу наведеног закона, који забрањује дискриминацију, а у складу с правним оквиром Европске уније, *Закон о родној равноправности* се односи директно на стварање могућности за једнако учешће жена и мушкараца у свим сферама живота, те на обезбеђивање и остваривање слобода и права на основу родне равноправности. Неопходно је нагласити да је ово први антидискриминаторни закон и да, осим конкретних тема којима се бави, представља чврст темељ за остваривање демократије, владавине права и успостављање равноправности свих грађана/грађанки. Њиме се по први пут родна равноправност дефинише као један од основних постулата интегралног развоја државе и добија уставноправни карактер.

Члан 4 овог закона дефинише да се дискриминацијом сматра било која активност која *отежава или негира признавање, уживање или остваривање људских права и слобода у политичком, образовном, економском, социјалном, културном, спортском, грађанском и другим подручјима јавног живота*. Оваква дефиниција јесте свеобухватна, а на примјеру Црне Горе представља поље врло погодно за анализу. У свакодневном животу се постизање равноправности углавном односи на изједначавање женских са правима мушкараца и, нажалост, не подразумеива *de facto* равноправност на свим наведеним пољима. Упркос постигнутом на пољу еманципације, жене у Црној Гори су и даље на маргинама друштвених дешавања, њихова заступљеност у политици и на позицијама доношења одлука је недовољна,

што је посљедица незавидног степена економског развоја и традиционализма, које се одликује патријархалним обрасцима (Томовић, 2014: 62). Конкретније речено, у Црној Гори у свим парламентарним странкама, мушкарци бројчано надмашију жене, они су неупоредиво активнији у раду странке, чешиће предлажу одређена рјешења која бивају усвојена, што константно слаби утицај жена у странкама и политици генерално (Томовић, 2014: 3).¹⁷

У овом закону се посебно значајним могу сматрати опште и посебне мјере, којима се тежи остваривању једнакости полова у Црној Гори. У основним одредбама овог закона се дефинишу сви неопходни појмови, али и наводи да се њиме уређује начин обезбјеђивања и остваривања права по принципу родне равноправности, а у складу са међународним и националним правом. Истиче се да се државни органи, органи локалне самоуправе, јавне установе и предузећа обавезују да приликом доношења свих својих одлука или спровођења свих својих активности узму у обзир како ће оне утицати на положај мушкараца и жена.

Под општим мјерама се подразумевају све законске одредбе и мјере утврђене другим актима, а углавном се фокусирају на рад Владе, Скупштине, политичких странака и појединачних општина, који у својим активностима треба да подстичу и остварују родну једнакост и примјењују њене принципе, те утичу на родно уравнотежену заступљеност жена и мушкараца у погледу јавних функција. Тако се Влада и Скупштина обавезују да ће примјењивати принципе родне равноправности, што се нарочито односи на избор и именовање лица која ће се налазити на одређеним функцијама, те оних која ће бити дио радних тијела и делегација. Исти принципи важе за главни град, пријестоницу и остале општине. Политичке странке се такође обавезују на поштовање начела родне равноправности, у листама кандидата за посланике/це и одборнике/це, као и при избору лица која ће вршити јавне функције на свим новоима.

Посебне мјере овог закона имају функцију одстрањивања постојећих ограничења која објективно доводе или могу довести до неједнаке заступљености жена и мушкараца. Оне се дијеле на три поткатегорије: позитивне, подстицајне и програмске. Позитивним мјерама се даје предност лицима одређеног пола/рода која су у инфериорном положају у односу на супротни, да под једнаким условима постигну равноправност. Оне се могу спроводити на пољу васпитања, образовања, запошљавања, рада, јавног и политичког дјеловања, а надлежност је Министарства за заштиту људских и мањинских права да органима препоручи увођење позитивних мјера уколико је дискриминација на основу рода евидентна. Подстицајне мјере се односе на посебне погодности и подстицаје, који ће за резултат имати укидање свих облика неједнакости на основу пола, док програмске мјере подразумевају активности на едукацији које воде ка подстицању и успостављању родне равноправности (*Закон о родној равноправности, Службени лист Црне Горе, бр. 046/07*).

Дати закон је доживио допуне и измјене 2015. године, што је уједно повод за израду публикације *Коментар закона о родној равноправности*, у којој ауторке истичу настале промјене, које свакако чине закон свеобухватљивијим и актуелнијим, а укључују: проширење примјене закона и на лица другачијих родних идентитета; препознавање узнемиравања као својеврсног облика дискриминације на основу пола; мјере посебне заштите од дискриминације жена за вријеме трудноће и мајки; мјере заштите лица која су промијенила пол; заштиту од штетних посљедица лицима која поднесу притужбу због дискриминације; обавеза државних органа, органа локалне самоуправе, правних лица, медија да у свом раду и свим документима употребљавају родно сензибилан језик и да врше едукацију о постизању

¹⁷ За детаљнију анализу заступљености жене на политичкој сцени Црне Горе, укључујући истраживање јавног мњења и примјере добре праксе у земљама окружења, видјети студију *Политички активизам жена у Црној Гори*, доступну на: https://cemi.org.me/wp-content/uploads/2018/02/Politicki_aktivizam_zena_u_Crnoj_Gori.pdf

родне равноправности; проширење опсега прекршаја увођењем нових (Дробњак и Бајић, 2015: 3–4).

Закони на које смо се осврнули првенствено представљају основ за једнако остваривање свих права и слобода, без обзира на пол дате јединке. Они, дакле, пружају правни оквир за елиминацију свих облика родне неравноправности на националном нивоу, иако су обично евидентни и у основнијим формама друштвеног битисања, какав је породица. Стога је битно осврнути се на *Породични закон Црне Горе*, који се бави браком, односима унутар породице, старатељством и издржавањем, имовинским односима и сличним темама.

У смислу овог закона, брак се заснива на слободној одлуци мушкарца и жене да склопе брак и почива на њиховој равноправности, поштовању и помагању. Овим се изричито наглашава равноправност, што подразумеива потпуни отклон од наслијеђеног, традиционалног обрасца према којем се жена везује искључиво за приватни контекст дома и улоге супруге, мајке и домаћице. У сваком дијелу овог закона инсистира се на једнакости права, слобода и обавеза мушкараца и жена, док се у погледу језика најчешће користе облици заједничких именица у множини (брачни другови, родитељи).

Уско повезан са овим је *Закон о заштити од насиља у породици*, који насиље у породици дефинише као *чињење или нечињење члана породице којим се угрожава физички, психички, сексуални или економски интегритет, ментално здравље и спокојство другог члана породице, без обзира на мјесто гдје је учињено* (члан 2). Осим физичког насиља, које је најоучљивије, у смислу овог закона, насиљем се сматрају и: пријетње нападом које за резултат имају осјећај несигурности или психичке боли; вербални напади; ограничавање слободе комуникације са трећим лицима; ускраћивање одмора или сна; сексуално узнемиравање; убојење; оштећивање или уништавање заједничке имовине или имовине другог члана породице; ускраћивање основних средстава за егзистенцију; дрско понашање које угрожава породични мир члана породице са којим не живи у породичној заједници (члан 8). У погледу језика, као и у сродним законима, постоји члан који истиче да се именице женског рода *подразумијевају* под мушким (члан 7).

Приликом анализе *Закона о високом образовању* наишли смо на одредбе које начелно гарантују једнакост. У члану 6, који се односи на доступност образовања, истиче се да је високо образовање доступно свим лицима, односно да не може бити посредно или непосредно ограничено у односу на: пол, расу, брачно стање, боју, језик, вјеру, политичко или неко другог убјеђење, национално, етничко или друго поријекло, имовинско стање, инвалидност. Уочава се конзистентна употреба именице *лице*.

Као и у свим законима усвојеним након друге половине 2015. године, члан 9 овог закона, који је насловљен као *Употреба родно осјетљивог језика*, прописује да сви изрази који се у оквиру овог закона користе за физичка лица у мушком роду *обухватају исте изразе у женском роду*, па због тога не изненађује досљедна употреба именица искључиво у мушком роду у свим тачкама закона (*директор, сарадник, студент, професор, предавач, доцент*). У члану 103, који се односи на права студената, истиче се право на мировање права и обавеза за вријеме трудноће, родитељског одсуства, дуже болести и у другим оправданим случајевима у складу са статутом дате установе, и, између осталог, право на једнакост и заштиту од дискриминације. Иако у члану 117 постоји 15 тачака које су казнене одредбе, не постоји ниједан сегмент који се бави санкцијама у случају кршења права прописаних у горепоменутом члановима или у случају вршења било којег облика родно засноване дискриминације.

4.2. План активности за постизање родне равноправности и национална стратегија

Поред поменутих закона, конкретним питањима остваривања равноправности бави се већ поменути *План активности за постизање родне равноправности*, који Министарство за људска и мањинска права објављује за период од четири године. У овом раду ћемо направити један облик компарације претходног и актуелног плана, са циљем истицања постигнутог напретка.

План активности за постизање родне равноправности (ПАПРР) 2017–2021, са програмом спровођења за период 2017–2018, даје преглед међународних докумената који представљају правни темељ за остваривање родне равноправности. Истакнути су стандарди Уједињених нација, Европске уније и Савјета Европе за постизање већег степена родне равноправности. У складу с наведенима, створени су институционални механизми за примјену политика родне равноправности на националном и локалном нивоу, уз посебан нагласак на сарадњу са цивилним сектором. Након што је представљен уставно-правни оквир за спровођење родне равноправности, у датом документу се пружа детаљан преглед реалног стања у Црној Гори. Ријеч је о унапређењу родне равноправности и људских права жена, кроз анализу родно осјетљивог васпитања, образовања и здравствене заштите, родне равноправности у економији, медијима, култури и спорту, те родно заснованог насиља и равноправности у одлучивању у јавном и политичком животу.

Истаћи ћемо податак да су, у погледу економских постигнућа, жене добијале свега 86% просјечне зараде коју су мушкарци добијали за исти рад. Такође, жене су биле власнице само 4% кућа, 8% земљишта и 14% викендица у Црној Гори, што такође указује на зависност од мушких чланова породице, односно већу изложеност сиромаштву (стр. 28–29). Иако смо свјedoци тренутног стања и потребе за константним и напорним радом у циљу превазилажења бројних изазова у процесу постизања родне равноправности, у овом документу су истакнути значајни помаци остварени на овом пољу. Тако се наводи да се, у основним и средњим школама, у оквиру предмета Грађанско образовање и Здрави стилови живота, обрађују и питања родне равноправности.

Дати план одликује велики број конкретних циљева којима се остварује изједначавање по питању рода, а који обухватају сљедеће захтјеве: интеграцију начела родне равноправности у изради и примјени свих националних политика (програма и стратегија) и дјеловања државних тијела; досљедно спровођење међународних инструмената за родну равноправност, а посебно заштиту људских права жена; омогућавање употребе антидискриминационог законодавства уз процјену учинка, квалитета и степена примјене законских прописа; подједнаку заступљеност жена и мушкараца у законодавној власти на свим нивоима; присуство родне компоненте у настави у основним и средњим школама; унапређење стања родне равноправности у институцијама високошколског образовања; едукацију наставног кадра у погледу адекватних знања о принципима спровођења и постизања родне равноправности; повећање запошљивости жена, посебно теже запошљивих категорија; промоцију женског предузетништва и samozapoшљавања; оснаживање локалних институција и женског капацитета са циљем омогућавања и подстицања уласка у предузетништво; постизање високог степена усклађености радних и породичних обавеза жена и мушкараца; осигурање ефикасне примјене закона и смањење родно базиране дискриминације на тржишту рада; смањење јаза у зарадама мушкараца и жена; унапређење мјера за очување репродуктивног здравља свих жена и дјевојчица; повећање разумијевања здравствених радника о родно осјетљивој здравственој заштити; унапређење одговора здравственог система приликом препознавања и реаговања у случају насиља; унапређење законодавног и регулаторног оквира и техничких услова за ефикасно спровођење заштитних мјера и

ефикасније санкционисање насилника у случају родно заснованог насиља; подизање свијести јавности о појави, проблемима и начинима сузбијања родно заснованог насиља; повећање медијске видљивости примјене политика родне равноправности; медијска промоција успјешних жена; унапређење родне равноправности у области културе и спорта.

За сваки постављени циљ дефинисани су показатељи ефикасности и конкретне активности којима би се он могао постићи, али и носиоци активности и партнери за њихову имплементацију, временски оквир и неопходна финансијска средства, индикатори и средства верификације.

Национална стратегија родне равноправности 2021–2025. године са Акционим планом 2021–2022. године такође приказује својеврсну компарацију постигнутих резултата са будућим циљевима, визијама и изазовима. У поглављу *Родни стереотипи, предрасуде и родне улоге - степен јавне свијести и утицај образовања, културе и медија* јасно је истакнуто како се недостатак знања о родној равноправности компензује предрасудама и стереотипима (стр. 26), што истовремено указује на то да рад на промјени свијести треба да се одвија кроз све нивое васпитања и образовања, а да једнако битну улогу у том мукотрпном процесу имају медији и култура.

Наведен је податак који је резултат истраживања Програма Уједињених нација за развој (у даљем тексту: УНДП) о интегрисању принципа родне равноправности, према којем троје од петоро грађана сматра да потпуну родну равноправност у Црној Гори није могуће спровести, узимајући у обзир наслијеђену слику о разликама између мушкараца и жена. Надаље, отприлике једнак проценат испитаних мисли да се данас *претјерано форсира питање родне равноправности, иако то не даје резултате у виду побољшања положаја жена у Црној Гори* (стр.26).

У овом документу је такође потврђен непобитан утицај медија у образовању јавног мњења, али је истакнуто и да они неријетко доприносе оснаживању стереотипа, што је углавном посљедица недовољно високих професионалних стандарда, одсуства ваљане регулације и саморегулације, и, коначно, неадекватног и недовољног знања о родној равноправности. Такав шаблон, који обилује примјерима родно засноване дискриминације и насиља, веома је присутан и на друштвеним мрежама. Упркос постојању адекватних закона о различитим облицима медија, овакво стање је макар дјелимично посљедица чињенице да се у Црној Гори не врши редован мониторинг програма јавних сервиса и комерцијалних медија из перспективе дискриминације. Остварење већег степена медијске писмености је, како смо више пута навели, најбоље рјешење за овај проблем, при чему се апострофира битност увођења медијске писмености као обавезног предмета у свим средњим школама и старијим разредима у основним школама, будући да тренутно има статус изборног предмета, и то само у гимназијама (стр. 30–31).

Након анализе реалног стања, констатовано је да је родна равноправност у Црној Гори на ниском нивоу, а коријен тог проблема се крије у сљедећа три сегмента:

- неадекватна и неефикасна примјена постојећих закона;
- постојање предрасуда и стереотипа, који су у спречи за наслијеђеним друштвеним улогама мушкараца и жена;
- недовољно оснаживање жена, тј. особа другачијих полних и родних идентитета, у погледу приступа ресурсима и користи њиховог коришћења. (стр. 41)

Овакво стање неизбежно има вишеструке посљедице, које се првенствено односе на дискриминацију и насиље над женама и особама другачијих родних идентитета, неједнак приступ ресурсима, те оспоравање одрживог развоја цијеле државе.

Стратешки циљ истакнут у оквиру Националне стратегије је, свакако, постизање већег нивоа родне равноправности до 2025. године путем три јасно дефинисана оперативна циља, која су рашчлањена на конкретне мјере:

1. Унаприједити примјену постојећег нормативног оквира, када су у питању спровођење политике родне равноправности и заштита од дискриминације по основу пола и рода:
 - стандардизовати процедуре за ородњавање јавних политика;
 - успоставити обједињену и упоредиву евиденцију о случајевима дискриминације по основу пола и рода;
 - едуковати запослене и менаџмент у институцијама о кључним концептима из области родне равноправности и њиховим обавезама из области родне равноправности у складу са законом;
 - едуковати чланове/це Комисије за спровођење, координацију, праћење и оцјену успјешности политика родне равноправности, укључујући и родно одговорно буџетирање;
 - укључити све три гране власти, невладине организације, послодавачке организације, синдикате, грађане/ке и медије у дијалог о ородњавању јавних политика и интензивирати јавни дијалог свих сегмената власти у вези са спречавањем родне дискриминације;
 - увести родно одговорно буџетирање у систем управљања јавним финансијама (*Национална стратегија родне равноправности 2021–2025. године са Акционим планом 2021–2022. године*, 2021: 44–47);
2. Унаприједити политике у области образовања, културе и медија са циљем смањења нивоа стереотипа и предрасуда према женама и особама другачијих полних и родних идентитета:
 - увести родно одговорне садржаје и обавезну употребу родно осјетљивог језика у наставне програме и наставу;
 - едуковати васпитно–образовни кадар за подстицање вриједности грађанског, родно равноправног и инклузивног друштва код дјеце и младих;
 - увести родно одговорне програме и обавезну употребу родно осјетљивог језика у програме институција културе;
 - подстаћи медије да уведу родно одговорне програме и да користе родно осјетљив језик;
 - увести родно одговорни мониторинг медија (*Национална стратегија родне равноправности 2021–2025. године са Акционим планом 2021–2022. године*, 2021: 47–49);
3. Повећати ниво учешћа жена и особа другачијих полних и родних идентитета у областима које омогућавају приступ природним и друштвеним ресурсима и добробити од коришћења ресурса:
 - оснажити жене и особе другачијих полних и родних идентитета да учествују у политичком одлучивању;
 - оснажити жене и особе другачијих полних и родних идентитета, као и маргинализоване и осјетљиве особе и групе да учествују у економији и економском одлучивању;
 - подићи ниво превенције и заштите од родно засноване дискриминације, сексуалног узнемиравања и уцјењивања, као и од родно заснованог насиља и вишеструке дискриминације на радном мјесту у извршним органима и јавним предузећима, као и у приватним предузећима;

- ефикасније заштитити жене и особе другачијих полних и родних идентитета од економског насиља;
- подстаћи трипартитни дијалог о измјенама закона којим ће се омогућити веће учешће жена на тржишту рада и постизање боље равнотеже између пословног и приватног живота;
- организовати кампање за равномјернију расподелу рада у кући, бриге о дједи, старијим лицима, особама са инвалидитетом и сл. између мушкараца и жена и редовно пратити податке о учешћу мушкараца и жена у неплаћеним пословима његе и рада у домаћинству;
- оснажити дјевојке да се уписују на основне, мастер и докторске студије у СТЕМ студијама (наука, технологија, инжењерство, математика);
- процијенити утицај и спровести мјере превенције како би се умањио негативан утицај климатских промјена и природних катастрофа на здравље жена, мушкараца, особа другачијих полних и родних идентитета, као и маргинализованих и посебно осјетљивих особа и група (*Национална стратегија родне равноправности 2021–2025. године са Акционим планом 2021–2022. године*, 2021: 49–53).

4.3. Национална законска регулатива из области медија

Када је ријеч о легислативи која се односи на медије, истаћи ћемо *Закон о медијима*, *Закон о електронским медијима* и *Кодекс новинара Црне Горе*, односно оне њихове дјелове који директно јемче права која се односе на родну равноправност или пак оне гдје су неоправдано изостављена.

У члану 3 *Закона о медијима* истиче се да држава гарантује право на слободно оснивање медија, несметан рад новинара и њихову безбједност, а све са циљем постизања слободе изражавања мишљења, истраживања, прикупљања, ширења, објављивања и примања информација, уз омогућавање плурализма медија и њихове независности, а све то уз поштовање принципа заштите човјекове личности и достојанства. Чланови 4 и 5 се директно односе на питања родне равноправности, будући да се у њима истиче већ поменути формулација да сви изрази који се у овом закону користе за физичка лица у мушком роду подразумијевају исте изразе у женском роду, док су према другопоменутом медији дужни да у свом раду користе родно сензитиван језик.

У члану 20 овог закона наводи се да се средства из Фонда користе првенствено за подстицање плурализма и разноврсности медија, а да у ту сврху треба апострофирати производњу и пласирање медијских садржаја који имају битну улогу у постизању различитих друштвених циљева. Међу 16 назначених категорија које се односе на најразличитије домене (култура, туризам, предузетништво, спорт, итд.), ни у једној се не спомињу родна равноправност, родно засновано насиље или дискриминација на основу рода, али се, иако на посљедњем мјесту, истичу садржаји који су значајни за промоцију медијске писмености и медијског професионализма.

Чланом 36 се забрањује објављивање информација у медијима које изазивају, шире, подстичу или правдају дискриминацију, мржњу или насиље по било којем основу, односно *личног својства, политичког, вјерског и другог увјерења, ксенофобију, расну мржњу, антисемитизам или остале облике мржње засноване на нетолеранцији, укључујући и нетолеранцију изражену у форми национализма, дискриминације и непријатељства против мањинског народа и других мањинских националних заједница*. Упркос својој опсежности, ни ова клаузула закона не истиче посебно родна питања, иако се подразумијевају под забраном дискриминације уопште.

На исти начин се у члану 41 овог закона наводи да надлежни суд, на предлог државног тужиоца, може да ограничи даље ширење извјесног медијског садржаја који подстиче на извршење кривичних дјела дефинисаних у Кривичном законнику, а који осим нарушавања интегритета државе, укључује и *насиље или мржњу према групи или члану групе која је одређена на основу расе, боје коже, религије, поријекла, државне или националне припадности или неког другог личног својства*. Запажамо, дакле, да пол, род и родни идентитет нијесу препознати као елементи чије непоштовање у медијском извјештавању може утицати на нетолеранцију и евентуално бити повод за ограничавање даљег ширења таквог медијског садржаја.

За разлику од *Закона о медијима*, који има засебан члан којим се медији обавезују на употребу родно сензитивног језика, у *Закону о електронским медијима* постоји само већ поменути члан о подразумевању женског рода под мушким у погледу језика (члан 9). Када је ријеч о родним питањима, она су у фокусу тек у 85. члану, који се односи на забрањене активности у вези са пружањем комерцијалних аудио-визуелних комуникација, а који децидирано забрањује *упућивање порука чијим би се емитовањем могло утицати на подсвијест и које представљају манипулацију или су штетне у социјалном и емоционалном смислу*, што доводимо у везу са директним утицајем који слика родне равноправности у медијима има на индивидуално поимање сваког конзумента датих медијских садржаја. У истом члану се такође забрањује промовисање мржње или дискриминације по основу пола, расе, националне припадности, вјере или увјерења, инвалидности, година старости или сексуалне оријентације.

За потребе овог рада, битан је сегмент који се односи на подстицање медијског плурализма, дефинисан чланом 136, а који подразумева подстицање производње програмских садржаја комерцијалних телевизијских емитера и непрофитних емитера, посебно значајних за:

- припаднике мањинских народа и других мањинских националних заједница у Црној Гори;
- промоцију превенције и спрјечавања свих видова дискриминације;
- подстицање и промоцију друштвене интеграције особа са инвалидитетом;
- подстицање пружаоца АВМ услуга да своје услуге постепено учине доступним особама са оштећењем слуха или вида;
- промоцију заштите природе, околине и људског здравља;
- подстицање културе јавног дијалога;
- подстицање културног стваралаштва;
- развој образовања, науке и умјетности;
- очување црногорског националног и културног идентитета;
- подстицање и промоцију остваривања и заштите људских права;
- подстицање развоја свијести о родној равноправности.

Морамо истаћи да, за разлику од претходно анализираног закона, казнене одредбе препознају чак 73 тачке за разне облике прекршаја, за које правно лице може бити кажњено новчаном казном у износу од 500 еура до 6.000 еура, док казна за одговорно лице износи од 100 еура до 2.000 еура. Међу наведеним многобројним прекршајима, није се нашао ниједан акт кршења принципа родне равноправности или чак недоследне употребе родно осјетљивог језика, што је донекле и очекивано с обзиром на већ истакнуто непостојање члана којим се на њему инсистира. Будући да је ријеч о закону који је настао 2020. и који обилује детаљним и прецизним одредбама исказаним у чак 160 чланова, изненађује чињеница да родна питања заузимају тек маргинализовану позицију.

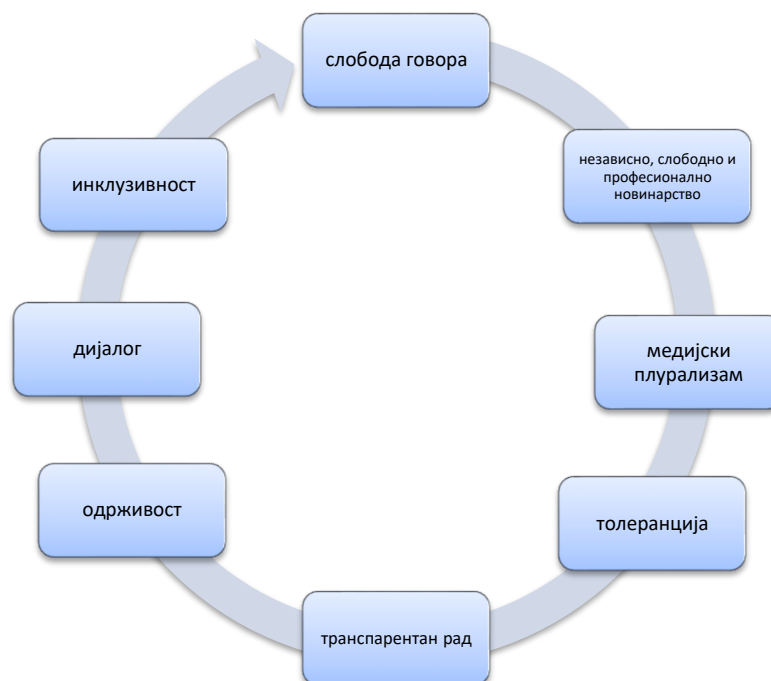
Кодекс новинара/новинарки Црне Горе дефинише да су новинари/новинарке: у служби јавног интереса, имају задатак да бране слободу и право на несметано прикупљање и пласман информација, да критички посматрају и коментаришу свијет око нас; да се придржавају начела овог кодекса и да свој рад заснивају на принципима професионалног поштења, интегритета и знања. Сами кодекс почива на 11 јасно дефинисаних начела. Из перспективе обраде родно осјетљивих питања, за анализу је посебно погодно начело 4, које истиче да се све личне карактеристике (укључујући расу, вјеру, националност, сексуално или родно опредјељење, породични статус, физичко и ментално стање или болест, политичку припадност) наводе само уколико су неопходне за цјеловитост информације, која је у интересу јавности. Једна од смјерница на путу ка испуњењу овог циља, поред адекватног извјештавања о криминалу и забране увредљивог говора, јесте избегавање говора мржње. Тачније, новинари су у обавези да не објављују садржаје који би могли да створе мржњу или непријатељство због индивидуалних, горе наведених личних својстава и опредјељења, али и да избегавају детаљно или погрдно извјештавање о њима, осим ако је то од јавног интереса (*Кодекс новинара/новинарки Црне Горе, 2015: 13*).

Очекивали смо да у Начелу 8, у којем се истиче дужност новинара да штите интегритет малољетних особа, као и припадника маргинализованих и рањивих група, буде више ријечи о маргинализацији на основу пола или родног идентитета. Коначно, када је у питању родно сензитивни језик, као што је евидентно и у самом наслову, именице су дате у оба граматичка рода (*новинар/новинарка, колега/колегиница*), али се у тексту фреквентније употребљавају заједничке: особа, лице, итд. Нажалост, Кодекс се мора окарактерисати као недовољно усклађен са промјенама и изазовима савременог медијског пословања.

На крају анализе датих закона, посебно ћемо истаћи феномен њиховог ородњавања, односно *ex-ante* и *ex-post* родне анализе, који се односе на уважавање родне перспективе приликом доношења и након усвајања датог закона. У сарадњи са Мисијом ОЕБС-а у Црној Гори, Одбор за родну равноправност је израдио *Информативни преглед, упитник за ex-ante родну анализу закона*, који служи за указивање на родне димензије предложеног законског акта прије фазе усвајања. Посљедње питање у овом упитнику односи се на родно сензитивни језик, при чему се наглашава да се родно несензитивним законом сматра онај у којем се тај аспект покушао постићи једино формулацијом: *Сви изрази у мушком роду односе се и на женски род*. Са друге стране, *ex-post* анализа већ донесеног закона укључује следеће елементе: препознавање родних ефеката примјене датог закона и истицање варијабли које ће се пратити; прикупљање података о датим варијаблама; утврђивање промјена на овим варијаблама од почетка примјене закона; утврђивање корелације дате промјене са примјеном закона; провјеравање да ли би до дате промјене могло доћи и мимо спровођења датог закона; дефинисање препорука за евентуалну измјену и допуну закона (*Значај и улога скупштине у остваривању родне равноправност, Књига добродошлице за нове посланике и посланице, стр. 55–56*).

4.3.1. Медијска стратегија Црне Горе

Тренутно најважнији документ у области медија, поред међународних докумената и релевантних закона о којима је било ријечи, засигурно је *Медијска стратегија Црне Горе 2023 – 2027, са пратећим Акционим планом за период 2023 – 2024*. Основна идеја јесте редуковање политичког и економског утицаја на рад и развој медија, што ће за посљедицу несумњиво имати већи степен слободе изражавања и слободе медија уопште, али и сигурнији и угоднији амбијент за рад новинара и новинарки.

Слика 1: Принципи на којима се заснива Медијска стратегија

Дати приказ представља повезаност и међусобну условљеност свих принципа на којима се заснива актуелна медијска стратегија (Медијска стратегија Црне Горе 2023–2027, 2023:11, доступно на: <https://www.gov.me/dokumenta/3d29965b-5536-41d7-875f-02316d5524ed>).

У Стратегији су јасно дефинисана четири стратешка циља, која су употпуњена приказом тренутног стања и препознатих изазова у корелацији са датим питањем, а чија реализација се спроводи путем 15 оперативних циљева.

- Стратешки циљ 1 – Бољи квалитет информисања грађана/ки и већи степен медијске писмености:

Оперативни циљ 1.1 – Бољи квалитет и квантитет медијских садржаја у аудио-визуелним медијима, са тенденцијом постизања равнотеже развоја јавних и комерцијалних емитера;

Оперативни циљ 1.2 – Већа подршка комерцијалним медијима који се баве темама од јавног интереса, праћена увођењем нових тема, међу којима је истакнуто питање родне равноправности у медијима;

Оперативни циљ 1.3 – Унапријеђен систем за ефикаснију борбу против свих облика дискриминаторног говора, са акцентом на мржњу, онлајн узнемиравање и дезинформације;

Оперативни циљ 1.4 – Повећана доступност адекватног медијског садржаја маргинализованим категоријама становништва;

Оперативни циљ 1.5 – Унапријеђен степен медијске писмености цјелокупног друштва, нарочито младих, уз предлог укључивања медијске писмености у обавезне школске програме (Медијска стратегија Црне Горе 2023–2027, 2023: 38–57);

- Стратешки циљ 2 – Оснажена независност јавних емитера-етика и професионализам

Оперативни циљ 2.1 – Побољшање степена независности јавних емитера, које је у знатној мјери условљено креирањем сопствене продукције и медијских садржаја од јавног интереса;

Оперативни циљ 2.2 – Успостављање адекватне саморегулације у медијима и размјена постигнућа и искустава на овом пољу;

Оперативни циљ 2.3 – Усаглашавање државног регулаторног оквира са релевантним документима Европске уније;

Оперативни циљ 2.4 – Побољшана информисаност грађана/ки о начинима подношења приговора на рад медија, првенствено путем организовања кампања и пружање бесплатне правне помоћи (Медијска стратегија Црне Горе 2023–2027, 2023: 57–65);

- Стратешки циљ 3 – унапријеђен амбијент за коректно тржишно пословање медија

Оперативни циљ 3.1 – Осигурати амбијент за једнак третман свих учесника/ца на црногорском медијском тржишту, са посебним освртом на законитост пословања и опорезивања;

Оперативни циљ 3.2 – Изградити систем за прикупљање релевантних података о медијском тржишту;

Оперативни циљ 3.3 – Унаприједити медије у погледу техничко-технолошких и продукционих капацитета, при чему се истиче дугорочна дигитализација података (Медијска стратегија Црне Горе 2023–2027, 2023: 65–75);

- Стратешки циљ 4 – Побољшан амбијент за рад и положај запослених у медијима

Оперативни циљ 4.1 – Оснажити социо-економску позицију запослених у црногорским медијима, кроз побољшање њиховог статуса и радних права;

Оперативни циљ 4.2 – Унаприједити независност и капацитете како новинара и новинарки, тако и осталих запослених у медијима;

Оперативни циљ 4.3 – Обезбиједити сигуран амбијент за рад новинара и новинарки, што је савременој Црној Гори веома потребно (Медијска стратегија Црне Горе 2023–2027, 2023: 75–84).

5. ЖЕНЕ И МУШКАРЦИ У САВРЕМЕНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

Упркос законодавству које указује на константно унапређење степена родне равноправности, реално стање показује да је ово област на којој се, у различитим доменима, мора још много и напорно радити. На самом почетку овог дијела рада истаћи ћемо *Индекс родне равноправности*, који се обрачунава на основу методологије Европског института за родну равноправност, а који на скали од 0 до 100 представља степен родне равноправности мушкараца и жена у сљедећим областима: рад, новац, знање, вријеме, моћ и здравље. Овај индекс се за Црну Гору први пут обрачунавао 2019. године, када је износио 55, док је 2023. забиљежен пораст на 59,3.

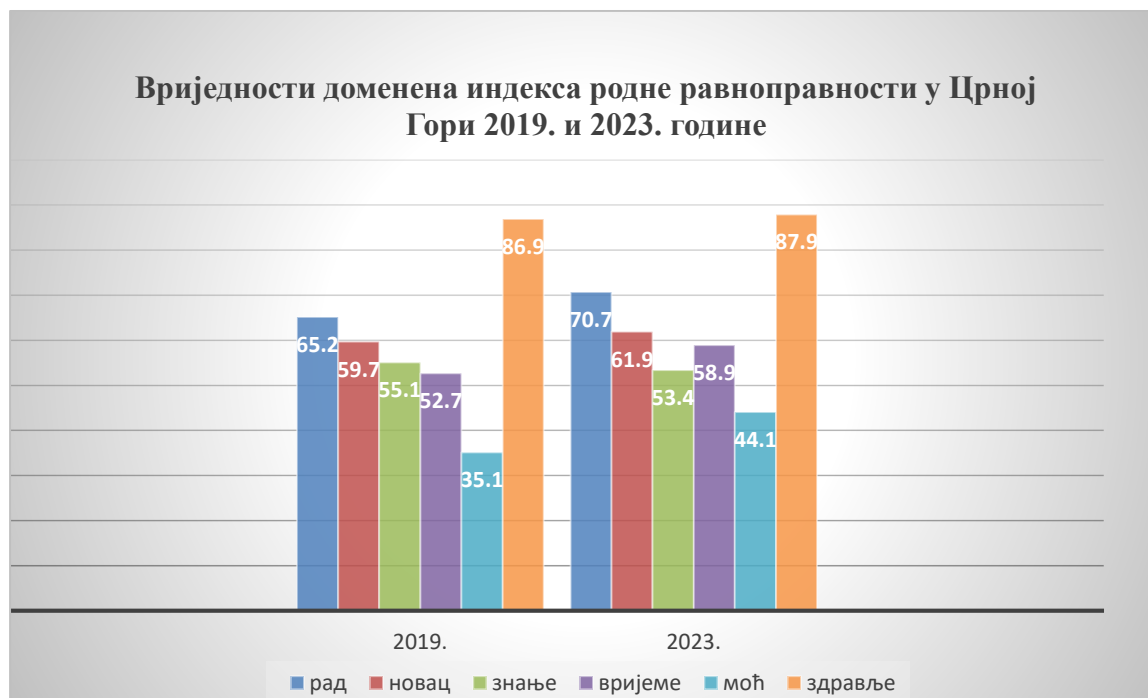

График 1: Вриједности домена индекса родне равноправности 2019. и 2023. године (Индекс родне равноправности у Црној Гори, 2023: 2, доступно на: [https://www.monstat.org/uploads/files/Mediji/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti%20MNE%20\(2\)_25.7.pdf](https://www.monstat.org/uploads/files/Mediji/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti%20MNE%20(2)_25.7.pdf))

Публикација *Жене и мушкарци у Црној Гори* даје статистички приказ односа мушкараца и жена у овдашњем друштву, а подаци се односе на сљедеће сфере: становништво, витални догађаји, образовање, правосуђе, запосленост и пензионери, политика и насиље у породици. Свака област и сваки појединачни податак могу се сматрати полазним тачкама за даља мултидисциплинарна истраживања, а ми ћемо апострофирати само битне за наше истраживање у оквиру овог рада. Први међу њима тиче се односа живорођених дјевојчица и дјечака, у статистици која се од 1950. до 2000. вршила на сваких 10 година, а од тада једном годишње. Само 1950. године је проценат живорођених дјевојчица био 52,2%, а при сваком сљедећем поређењу је тај проценат био нижи од половине. Један од закључака је да број живорођене дјеце, нарочито дјевојчица, опада, додаћемо скоро за половину (1960. је рођено 6.688 дјечака и 6.439 дјевојчица, док је 2021. рођено 3.648 дјечака и 3.385 дјевојчица), а да

учешће дјечака у броју живорођених благо расте (*Жене и мушкарци у Црној Гори*, 2018: 27–31).

Када је ријеч о анализи података који се тичу образовања, закључујемо да су дјевојчице мање заступљене од дјечака у предшколским установама, основним и средњим школама без изузетка у посљедњих пет академских година обухваћених овим истраживањем (почевши од академске 2017/2018. до 2021/2022.), док жене константно предњаче у броју уписаних на основне (проценти варирају у распону између 55,2% и 56%) и специјалистичке студије (између 54,8% и 64,9%). Сличан је тренд код студената и студенткиња који су завршили магистарске и докторске студије, узевши у обзир податак да су од укупног броја студената који су током 2021. године добили диплому завршених магистарских/мастер студија 64,1% особе женског, а 35,9% особе мушког пола, док је у истој години звање доктора наука стекло девет жена и пет мушкараца. Жене свакако, у складу са наслијеђеном сегрегацијом занимања по половима, предњаче у запослењу у основним и средњим школама, док је родни јаз најупечатљивији у предшколским установама, у којима мушкарци чине свега 3,1% кадра. Мушкарци су директори 42,5% основних школа, 45,1% средњих школа и свега 5,6% предшколских установа (*Жене и мушкарци у Црној Гори*, 2018: 36–47).

Анализа пола запослених у правосуђу доводи до закључка да жене предњаче у односу на мушкарце у свим судовима у Црној Гори 2021. године (Врховни, Управни, Апелациони и Привредни суд, виши судови у Подгорици и Бијелом Пољу и 15 основних суда), будући да чине 57% укупног броја судија, односно 65,5% државних тужилаца. Најупечатљивије разлике уочавамо у сектору саобраћаја, складиштења и веза, у којима је запослено знатно више мушкараца, односно 10.700 у односу на 2.400 жена, док је у сектору образовања супротна ситуација, будући да је у тој сфери запослено 11.400 жена и 3.200 мушкараца (*Жене и мушкарци у Црној Гори*, 2018: 54–65).

Сектор политике и одлучивања је од великог значаја за питање родне равноправности, с обзиром на то да јасно указује на доступност позиција друштвене моћи и престижа, при чему ћемо истаћи полну структуру Владе Црне Горе 2021. године: предсједник и потпредсједник Владе су мушкарци, док је број министара двоструко већи од броја министарки (осам, односно четири). Предсједник Скупштине је такође мушкарац, као и два од три потпредсједника; насупрот 59 посланика имамо свега 22 посланице, док у радним тијелима Владе има чак 70,4% мушкараца у односу на свега 29,6% жена (*Жене и мушкарци у Црној Гори*, 2018: 78–84).

Приликом анализе ових података, диференцијација између дескриптивне и супстантивне репрезентације је од есенцијалног значаја, при чему дескриптивну репрезентацију можемо поистовјетити са квантитативним присуством жена, у овом случају бројем жена у датим органима управе, док се супстантивна репрезентација односи на уважавање интереса, потреба и приоритета које имају и мушкарци и жене (*Значај и улога скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице*, 2022: 50).

Када говоримо о женама у политици уопште, имамо на уму два аспекта бирачког права: да бирају и да буду биране. У већ споменутом документу *Значај и улога скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице* наводи се истраживање које указује на то колико је битно да су жене заступљене на изборима, будући да њихово присуство у законодавним органима не мора нужно да резултира одлукама које иду у корист женама. Са друге стране, број посланица константно расте од увођења система квота, према којем у групи од четири кандидата на изборној листи један мора бити мање заступљеног пола, иако се Црна Гора опет налази испод европског просјека и циља постављеног Националном стратегијом (Динглер, Кроебер, & Fortin-Rittberger

према *Значај и улога скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице*, 2022: 51–52).

Сличан родни дисбаланс је уочљив приликом анализе пола старјешина органа управе и високог руководног кадра које је именovala или поставила Влада Црне Горе, који указују на то да су мушкарцима чешће повјерене лидерске позиције, док жене предњаче у улогама асистената. Наиме, удио мушкараца на позицији генералних директора је 53,4%, док тај проценат износи чак 61,5 када је ријеч о старјешинама органа управе. Са друге стране, од укупног броја секретара и секретарки чак 66,7% чине жене, те заузимају 56,7% позиција помоћника старјешина органа управе, који обухватају секретаријате, управе, заводе, дирекције и агенције. Да се мушкарцима у Црној Гори чешће повјеравају одговорне функције, које се налазе на врху друштвених лествица, доказује и податак да су они знатно више заступљени као предсједници општина (22 од укупно 25), потпредсједници (23 од укупно 29) и предсједници скупштина општина (17 од 23) (*Жене и мушкарци у Црној Гори*, 2018: 79–86).

У овом документу посебно поглавље је посвећено насиљу у породици, које обилује запањујућим подацима, од којих је можда сасвим довољно истаћи да је насиље у породици у Црној Гори препознато као кривично дјело тек 2002. године. Подаци Управе полиције за 2021. годину показују да свега 20% починилаца злочина представљају жене, а да су оне жртве породичног насиља у 55,4% случајева.

Управо је смањење насиља у породици, уз политичко и економско оснаживање жена, препознато као кључни елемент који треба регулисати у оквиру спровођења *Програма за родну равноправност ИПА2010*, а са циљем поспјешивања и подршке женском предузетништву (*Женско предузетништво у Црној Гори*, 2011: 4). Прва опструкција у покретању сопственог бизниса је утицај стереотипа на поимање родних улога, како у погледу родне расподјеле занимања, тако и у погледу обављања кућних послова, што директно утиче на могућности запослења. Према датом истраживању, испитанице и даље сматрају да жени припада задатак чувања малог дјетета (89%), њега старе особе (84%) и чишћење стана (83%). Са друге стране, кречење стана и поправку рачунара би већина радије препустила мушкарцу, односно 76% и 59%, док изненађује податак да половина жена (тачније 53%) наводи да им је свеједно да ли би на хируршки захват ишли код мушкарца или жене, иако имамо на уму да мушкарци чине 93% хирурга у Црној Гори. Приликом анализе укључености у обављању кућних послова и времена утрошеног на то, долазимо до података да је свега 5% неударних и 1% ударних жена навело да се не бави кућним пословима, док код мушкараца тај проценат износи чак 24%. Уколико се и баве кућним пословима, 66% мушкараца на њих утроши сат или мање времена дневно, што се углавном односи на ситне поправке у кући. Све остале послове (пеглање, прање, чишћење, кување и др.) у 95% или више случајева обављају жене. Међутим, морамо истаћи отклон од традиционалне родне сегрегације када је у питању брига о дјечи, будући да је 30% испитаница навело да у том породичном задатку подједнако учествују и мушкарци и жене. Са друге стране, не охрабрују подаци који се односе на оцјену учешћа партнера/супруга у одгоју њихове дјеце, будући да га 28% жена сматра задовољавајућим, 32% осредњим, 17% незадовољавајућим, а чак 23% је одговорило да не зна (*Женско предузетништво у Црној Гори*, 2011: 38–41). Оваква статистика провоцира питање да ли дате жене заиста немају изграђен став о томе да ли и у којој мјери мушкарци треба да учествују у бризи о заједничком домаћинству. Коначно, са аспекта (не)запослености испитаница, евидентно је да се традиционални поглед на родне улоге и равноправност повезује са незапосленим женама које нијесу на евиденцији Завода за запошљавање Црне Горе, док су потенцијалне предузетнице имале најпрогресивније ставове о овим питањима.

Дате предузетнице се на свом путу суочавају са бројним изазовима и опструкцијама, од којих се као најзначајнији истичу недостатак финансијских средстава (46% одговора

испитаница) и неповољни кредити, уз недостатак помоћи при изради бизнис плана и опремања пословног амбијента, недовољну информисаност о начинима регистрације фирме, неповољну пореску политику, слабе контакте за реализацију бизниса. Остали фактори који спречавају или демотивишу жене укључују: неадекватно образовање, вјештине или обуке неопходне за покретање сопственог бизниса, али и страх од неуспјеха у комбинацији са недостатком примјера жена које су успјешно реализовале свој предузетнички подухват (*Женско предузетништво у Црној Гори*, 2011: 48).

Када говоримо о запослењу жена, такође су бројне потешкоће са којима се суочавају и у јавном и у приватном сектору, нарочито у погледу њихових права приликом остваривања мајчинства. У документу *Социо-економски положај жена у Црној Гори* предлажу се конкретне активности којима се запосленим женама пружа подршка са циљем остварења равнотеже између њихових обавеза у пословној и породичној сфери живота, а које укључују: скраћено радно вријеме (на четири сата), прилагођавање система рада установа за бригу о дјечи (већи број вртића са одговарајућим радним временом, продужени боравак у оквиру основних школа), боље организован градски превоз, већи број геронто домаћица које ће преузети бригу о старијим члановима породице (*Социо-економски положај жена у Црној Гори*, 2013: 12). У овом документу се инсистира на чињеници да већина заједничких обавеза око дјече и домаћинства пада на терет жена, што за директну посљедицу има неједнак приступ могућностима на тржишту рада, односно неједнакост у расподјели моћи и угледа. У још незавиднијој позицији се налазе разведене жене и самохране мајке, које представљају групу посебно угрожених жена, а које држава нажалост не третира на посебан начин. Осим са честом осудом и неразумијевањем околине, жене се након развода суочавају са бројним проблемима, међу којима предњаче неравноправна расподјела имовине и неплаћање алиментације. Упркос чињеници да, и у овом случају, законодавство начелно штити жену, та подршка се задржава само на папиру, јер у реалним условима очеви налазе вишеструке начине да избјегну плаћање алиментације (*Социо-економски положај жена у Црној Гори*, 2013: 15). Надаље, проценат незапослености је знатно већи код жена него код мушкараца у свим старосним групама, па стопа запослених у старосном опсегу између 15 и 64 година износи 40,7% за жене односно 51,2% за мушкарце, док је за старосну доб између 55 и 64 године та разлика још упечатљивија, будући да је запослено 24,6% жена и 47,4% мушкараца (*Социо-економски положај жена у Црној Гори*, 2013: 40).

Поред публикација које се баве анализом родног питања на националном нивоу, битно је истаћи значај оних које се фокусирају на појединачне дјелове Црне Горе и компарацију реалног стања родне (не)равноправности са примјерима добре праксе, као што је *Родни аспект на локалном нивоу – приручник за локалне службенике/це и намјештенике/це*. Дакле, осим успостављања институционалних механизма, неопходно је изградити локалне планове и програме за постизање родне равноправности, који произилазе и сагласни су са основним начелима закона којима се уређује ова област, уз уважавање локалних специфичности и проблема на пољу остваривања родне равноправности препознатих у конкретној општини (*Родни аспект на локалном нивоу – приручник за локалне службенике/це и намјештенике/це*, 2017: 38). Стога се, за сваку општину појединачно, дефинишу активности, носиоци и динамика спровођења датих активности, уз индикаторе успјешности. У тренутку објављивања наведеног приручника, 2017. године, локалне акционе планове је имало 11 од укупно 23 општина, док је принцип родно одговорног буџетирања био присутан у свега седам општина. Осим ових података, а у погледу спроведених активности у појединачним општинама у Црној Гори, ауторке су истакле бројне помаке, међу којима истичемо следеће:

- У свим општинама су, постепено, након остварења независности потписани меморандуми о сарадњи на унапређењу родне равноправности;
- У 12 општина су формиран Савјети за родну равноправност;
- У 20 општина постоје координатори/ке за родну равноправност;

- У 5 градова се налазе Канцеларије за родну равноправност;
- У 14 општина је усвојена Одлука о родној равноправности (*Родни аспект на локалном нивоу – приручник за локалне службенике/це и намјештенике/це*, 2017: 44–49).

Надаље, важност укључености локалних управа истакнута је путем нужности спровођења обука, семинара, радионица, кампања и различитог рекламног материјала, који ће за циљ имати промјену културних образаца који обилују стереотипима и неравноправностима (*Родни аспект на локалном нивоу – приручник за локалне службенике/це и намјештенике/це*, 2017: 39). Још један битан аспект борбе против неравноправности, који ауторке апострофирају, јесте подизање свијести младих људи, што несумњиво представља напоран и дуготрајан процес, али је истовремено и неизоставна степеница на путу ка примјенама важећих културних модела. Најбитнији темељ за остваривање овог циља јесте *Измијењена и допуњена Европска повеља о партиципацији младих у локалном и регионалном животу* из 2003. године, у којој се недвосмислено сугерише локалним и регионалним властима да подстичу образовну политику засновану на равноправности жена и мушкараца од најранијег дјетињства, те да у циљу промовисања политике родне равноправности, донесу средњорочни план како би се уклонила неравноправност између младића и дјевојака, као и да спроводе и евалуирају мјере којима се сузбија дискриминација између дјевојака и младића (*Родни аспект на локалном нивоу – приручник за локалне службенике/це и намјештенике/це*, 2017: 42).

5.1. Активности невладиног и цивилног сектора са циљем побољшања стања родне равноправности у Црној Гори

Са аспекта женског активизма и проактивног дјеловања, интересантан преглед развоја женског покрета код нас дат је у публикацији *Стање женских људских права у Црној Гори, Како то виде мушкарци и жене*, које је 2009. спровела НВО Анима, Удружење за културу мира и ненасиља, из Котора. Нажалост, у расположивом архивском материјалу немамо довољно података, а коријени еманципације жена се могу пратити тек од краја 19. и почетка 20. вијека, када се тај феномен везивао углавном за владајуће структуре друштва. Са тог аспекта, значајан је ангажман краља Николе, који је предузимао конкретне радње са циљем образовања жена и говорио о њиховој инфериорности у друштву. У то вријеме је на Цетињу постојао интернат за средњошколско образовање дјевојака, тзв. *Дјевојачки институт царице Марије Александровне*, који је уједно био и једина институција тог типа на Балкану, док је прослава 8. марта први пут организована 1920. године у Котору. Истовремено су се жене из неколико општина залагале за изједначавање полова у политици, док су забиљежени и случајеви жена које су биле у затвору управо због политичких активности. Жене су имале активно учешће у раду Независне радничке партије Југославије, чије постојање је укинато 1924, док је деценију касније активирана Комунистичка партија Југославије, коју карактерише залагање за женска питања, описмењавање жена и отварање читаоница. Организација *Женски покрет* основана је 1936. године, мада није дуго егзистирала, као ни бројне грађанске асоцијације тог доба. Током рата су жене имале двојаку улогу, па су осим што су учествовале у борби против фашизма, активно радиле на описмењавању других жена и пружале им подршку за политички ангажман. Након завршетка рата, установљени су бројни закони који унапређују положај жене у разним доменима, мада је њихова потпуна имплементација у Црној Гори била онемогућена због утицаја патријархалног културног модела, недовољне потпоре друштва и система подршке при бризи о дјечи. Након ових корака, услиједило је формирање првих невладиних организација и СОС телефона, док је у периоду од 1996. до 2000. године формирано више женских организација (Анима, 2009: 13–14). Наведене активности су надограђене изградњом механизма за постизање равноправности у Влади и парламенту, док

након остваривања независности 2006. године женски покрет постаје све снажнији, што је нажалост наишло на оспоравање политичке елите.

Са друге стране, кампања *У уставу видљиве, на улици слободне, у породици равноправне* из 2007. године, жене у цивилном сектору учинила је знатно видљивијим, мада се на потпуну афирмацију женских питања још увијек чека. Закључићемо децидираним ставом из дате публикације: *Маргинализованост жена и женских достигнућа у Црној Гори је најизраженија у Европи, и у прошлости и у садашњости (У уставу видљиве, на улици слободне, у породици равноправне, 2007: 13).*

У прилог тој тези, осврнућемо се на резултате Уницефовог истраживања *Црна Гора и ромска насеља у Црној Гори, Истраживање вишеструких показатеља 2013*, који се тичу ставова по питању насиља у породици. Према датим подацима, 3% жена и 5% мушкараца вјерује да муж има право да удари или истуче своју жену, због једног или више разлога, који укључују слjedeће: ако изађе без његовог знања, ако занемарује дјецу, ако се препире са њим, ако одбија секс са њим, ако јој загори јело (*Црна Гора и ромска насеља у Црној Гори, Истраживање вишеструких показатеља 2013: 366*). Вјероватно је чак и непотребно истаћи како свака од наведених инстанци иницира широк дијапазон додатних питања и коментара, али представља и добру основу за евентуалну едукативну дискусију са члановима ових и сличних заједница. Сиромашне породице и оне које карактерише нижи степен образовања показале су већи степен толеранције према насиљу у породици, при чему је нужно апострофирати да чак 41% Ромкиња и 53% Рома сматра да се овај облик насиља може оправдати.

У погледу насиља, односно неравноправне дисперзије права и моћи, посебно је занимљиво осврнути се на феномен насиља над женама у политици, који симултано прати све веће учешће жена у политици на глобалном нивоу и у самој Црној Гори, а кога карактеришу слjedeћа три обиљежја:

- усмјерено је ка женама, искључиво због њиховог биолошког пола;
- укључује сексистичке ставове, увреде, пријетње, али и сексуално насиље;
- обесхрабривање жена, нарочито оних које су политички активне (*Насиље над женама у политици, 2021: 22*).

Како се истиче у публикацији *Насиље над женама у политици*, терет који је наметнут женама које изаберу политику као професију подразумева бројне осуде и критике, узнемиравања, застрашивања, али и већу изложеност свим облицима насиља (*Насиље над женама у политици, 2021: 22*). Једну од главних препрека на путу остварења успјешне политичке каријере женама свакако представља усклађивање професионалних и личних обавеза, будући да патријархални модел претпоставља да је брига о дједи ексклузивни задатак мајки. У овом истраживању се наводи да грађани тврде како је знатно прихватљивије да се отац/супруг бави политиком уколико дати брачни пар има малољетно дијете, а да у случају пунољетне дјеце чак 42% сматра да је свеједно ко се од два родитеља бави политиком. Податак који је најупечатљивији јесте миноран проценат грађана и грађанки који сматрају да је женама мјесто у политици у зависности од старости дјетета, који иде од 8% у случају када дијете има до три године до максималних 18% уколико је дијете пунољетно (*Насиље над женама у политици, 2021: 25*). Такав став, који неправедно жену ставља у инфериоран положај, за резултат има и чињеницу да је чак 68% анкетираних политичарки потврдило да су биле жртве или су свједочиле насиљу над политичаркама током свог професионалног ангажмана у овој области (*Насиље над женама у политици, 2021: 33*). При томе се истиче да се овај облик насиља не везује стриктно за одређену старосну доб, образовање или квалификације, брачно стање, итд.

5.1.1. *Примјери савременог активизма за унапређење родне равноправности у Црној Гори*

Као што смо већ указали кроз претходна поглавља, питање постизања родне равноправности је поље на којем су остварени бројни помаци, иако и даље обилује изазовима. Законодавство наизглед гарантује висок степен родне равноправности, мада је упитна његова адекватна и досљедна употреба, те се у одређеној мјери постигнути успјех може приписати појединачним активностима, које су нашле пут до великог броја грађана и грађанки Црне Горе.

Један од најконкретнијих ТВ формата на ову тему био је подкаст Г-СПОТ *Превазиђи се*, програм УНДП-а, као дио пројекта *Комуницирање родне равноправности* који је УНДП спроводио у сарадњи са Дирекцијом за родну равноправност Министарства правде. Емитован је на националној телевизији, у оквиру 12 тематских емисија, сваког уторка, почевши од 8. фебруара 2022. године. У оквиру поткаста, политиколог Марко Савић је са различитим саговорницима анализирао питање родне равноправности са акцентом на бројне аспекте сагледавања ове проблематике. Свака појединачна емисија је имала општу тему, па су и саговорници углавном биле јавне личности чије се мишљење може сматрати релевантним. Осим очекиваним и већ елаборираним ставовима, подкаст је обиловао другим запажањима и питањима, на која ћемо се у наставку кратко осврнути. Свака од ових емисија је вриједна пажње, будући да се теме умногоме разликују и да је сваки од саговорника дао посебан печат и сопствени увид. Такође, емисије се могу анализирати са аспирацијом процјене родне освијешћености и/или степена родне сензибилности гостију посредством језика који користе, што је уједно и предлог за неки будући истраживачки рад. У њему би свакако требало да се нађу и одговори на слjedeћа питања:

- Зашто је подкаст био лимитиран на свега 12 емисија умјесто континуираног емитовања?
- Да ли је термин за емитовање (у 22 сата усред радне седмице) био адекватан?
- Да ли је и у којој мјери дати подкаст имао утицаја на оне који су га пратили?

У првој емисији, чија тема је била значај и свеprisутност предрасуда, домаћин је са својим саговорником, активистом Јованом Џонијем Улићевићем, и саговорницама, водитељком и инфлуенсерком Наташом Ковачевић Њезвановом и музичарком Иваном Поповић Мартиновић, истакли модел жене у Црној Гори који су назвали *моћном жртвом*. Таква жена је, дакле, снажна и храбра, али преузима улогу жртве, те стога треба да истрпи уколико се налази у неквалитетној вези или браку, одрекне се насљедства, иако јој је пријеко неопходно, не пристане на царски рез или епидуралну анестезију током порођаја, а све са циљем доказивања своје вриједности кроз жртву. Дати списак би свака родно освијешћена особа лако и брзо проширила примјерима из свакодневне праксе, што недвосмислено показује како су жене у савременој Црној Гори преузеле бројне нове улоге подразумијеване модерним токовима развоја, а нису се одрекле ниједне која им је вишевијековни терет. Улићевић је, будући да је транс-мушкарац, истакао да се суочио са предрасудама везаним за оба пола, те да се његов глас чује искључиво када се говори о истополном партнерству или трансродним темама. Савић је, између осталог, закључио да се предрасуде и стереотипи могу елиминисати и већом видљивошћу високообразованих, успјешних жена са интегритетом.

У слjedeћој епизоди је фокус био на женама у спорту, те су саговорници из те сфере изнијели забрињавајуће податке и становишта. Никола Јановић, познати црногорски ватерполиста и бивши министар спорта и младих у Влади Црне Горе, истакао је овом приликом како жене чине свега 8,8% укупног броја спортских тренера и 13% спортских судија у Црној Гори, иако су управо оне једине које у држави имају олимпијске медаље. У истој епизоди је Петар Каписода, актуелни предсједник Рукометног савеза Црне Горе, изнио

чињеницу да се дресови за жене производе у протеклих петнаестак година, а да су до тада оне увијек носиле мушке, као и да новчане премије нису биле исте за мушкарце и жене који имају једнака постигнућа у датом спорту или дисциплини. Антрополошкиња и етнологкиња Милица Николић је истакла како се, осим у спорту, примјери неправедног третмана могу наћи и у бајкама, у којима се мушки ликови увијек приказују као јунаци, а женски као крхке жртве које треба спашавати. Још занимљивије је запажање о третману жена у популарној култури и стиховима популарне музике, при чему ћемо истаћи само неколико примјера: *Ја бих опет била тепих по коме ти газиш; За моје добро гази ме; Слободно ме рани, то сам и заслужила.*

Међу активностима УНДП-а издвајамо и глобалну кампању *16 дана активизма против насиља над женама*, у оквиру које се сваке године организују бројне активности. Истаћи ћемо, на примјер, позицију жена са инвалидитетом, које осим што су системски занемарене, трпе вишеструку дискриминацију, док сви њихови капацитети најчешће остану потпуно непрепознати. Надаље, истакнута је и веома *суптилна манифестација насиља над женама кроз савремени феномен конзумеризма друштвених мрежа* (Борба за родну равноправност потребнија него икад, undp.org), које обилују нереалним стандардима љепоте. Дата кампања се кроз разне активности спроводи и на локалном нивоу, па тако, на примјер, Тим за родну равноправност и инклузију СМШ „Данило Киш“ у Будви сваке године организује низ активности, радионица и такмичења, чији је циљ првенствено подизање свијести младих и њихово укључивање у процес превенције свих облика дискриминације и насиља.

Шеснаестодневна кампања започиње обиљежавањем 25. новембра, Међународног дана борбе против насиља над женама, који се увијек вишеструко истакне на разним нивоима. Тако су прошле године Скупштина Главног града и мост Миленијум свијетљели наранџастом бојом, што представља симбол друштва које карактерише нулта толеранција на насиље над женама. Кампања се завршава 10. децембра, који је признат као Међународни дан људских права.

Вијести које ће, надамо се, довести до већег степена родне освијешћености на националном нивоу, односе се на податак да су у априлу 2024. додијелене прве дипломе за успјешно завршено похађање обуке из области сусречавања говора мржње за тренере и тренерице. Они ће стечена знања и компетенције преносити јавним службеницима на локалном и државном нивоу, а којих је 45.000. Похвално је што се овакав програм најзад реализовао код нас, а још драгоцјеније је што ће сертификовани полазници имати могућност да путем обука остваре већи степен нетолеранције према говору мржње и родној неравноправности у јавној управи.

Коначно, на конференцији *Родно засновано насиље и Правда*, одржаној 30. октобра 2024. године, УНДП је остварио сарадњу са владиним и цивилним сектором, те међународним партнерима, а чији продукт су ови фрапантни подаци:

- Свака пета жена је досад била жртва партнерског насиља;
- Чак 74% жртава сексуалног насиља никоме није причало о томе;
- 62% жена не пријављује насиље због страха од самог починиоца, док свака четврта жена то не уради због страха од реакције окружења;
- У Црној Гори је од почетка 2017. почињено чак 17 фемицида, при чему је најмлађа жртва имала свега 18 година;
- Трећина грађана и грађанки сматра да жене лажно наводе да су жртве насиља како би привукле пажњу;
- Казна затвором чини тек 10% укупног броја изречених казни за насиље.

Морамо додати и податак да су, чак и кад се изрекну, казне затвором углавном неадекватне.¹⁸ Према подацима *Femicide Watch*, као надзорног тијела за праћење фемцида, у периоду од 2015. до 2019. године на простору Црне Горе се десило 10 фемцида, при чему су извршитељ кривичног дјела и жртва у сваком од њих били у брачној или емотивној вези или у крвном сродству. Истакнуто је да су у сваком случају фемциду претходили разни облици сукоба, али да је врло мало њих пријављено, чиме би се евентуално спријечио коначни исход. Судови такође не изричу накнаду штете жртви, што је препознато као пракса коју треба мијењати. (<https://femicide-watch.org/node/921065>).

Навешћемо и податак да је тек 2024. године Влада Црне Горе донијела Одлуку о образовању Оперативног тима за борбу против насиља у породици и насиља над женама, чији задаци подразумевају *сагледавање досадашње праксе поступања надлежних органа и институција које се баве превенцијом и сузбијањем насиља у породици и насиља над женама* и феноменом уговорених бракова дјеце, као и препорукама надлежним институцијама за адекватније поступање у овим случајевима (<https://www.gov.me/dokumenta/fb4626e3-22a9-498c-87eb-48331b661264>). Оснивање датог тима, иако са вишедеценијским закашњењем, заиста је врло похвално, иако се морамо запитати зашто су од укупно 19 чланова само четири мушкарци. Индиферентност или непрепознавање важности овог друштвеног феномена само су неки од потенцијалних одговора.

У раду смо навели да се у Црној Гори још увијек мушко дијете сматра пожељнијим, што иде у прилог тези да као посљедицу злоупотребе пренаталних тестова и селективних абортуса имамо знатно већи број рођених дјечака него дјевојчица. Стога је Центар за женска права још 2017. године покренуо кампању Нежељена, са циљем промјене патријархалних образаца и сексистичких модела. Као што наводе, у Црној Гори је још тада недостајало 3.000 жена у репродуктивној доби, мада вјерујемо да је овај број тренутно и знатно већи. Свакако да су посљедице оваквог стања далекосежније, будући да директно утичу на пораст насиља, организованог криминала, конфликта (womensrightscenter.org/kampanja-protiv-prenatalnog-odabira-pola/). Ову кампању су препознали и подржали Министарство за људска и мањинска права и Влада Црне Горе, мада је, нажалост, изостала потпуна подршка у смислу конкретних мјера и радњи које ће утицати на даљи третман нерођене дјеце.

Међу актуелним иницијативама, сматрамо да је адекватно истаћи и пројекат чији је фокус на предузећима у власништву жена и онима чије руководство је повјерено женама *Тор*

¹⁸ Навешћемо случај свирепог убиства Зумрете Нерде, у јануару 2022. године, који је добио велику медијску пажњу и заиста узнемирио ширу јавност. Наиме, двадесетседмогодишњу трудницу је њен невенчани супруг осам сати тукао, након чега јој је задао и смртоносни ударац песницом. Овим чином је починитељ Далибор Николић троје малолетне дјеце осудио на живот без мајке, а за свирепо убиство добио затворску казну од свега 12 година. Како се наводи у обавјештењу Вишег државног тужилаштва, Николић је добио максималну предвиђену казну за кривично дјело насиље у породици или у породичној заједници, будући да суд није могао да прихвати правну квалификацију кривичног дјела тешко убиство јер у конкретном случају, по мишљењу суда, није постојао умишљај за ово кривично дјело, па ни евентуални умишљај, како је стављено на терет измијењеном оптужницом (<https://borba.me/visi-sud-obrazlozio-presudu-ubici-zumrite-nerde-izrecena-maksimalna-moguca-kazna-zatvora/>). Овом немилост догађају је претходило вишегодишње насиље у породици, али и двије кривичне пријаве против починиоца. Дан-данас остају неодоговорена питања: Да ли њен живот вриједи 12 година или пак четири уништена живота вриједи укупно 12 година затвора? Какву поруку овакав одговор институција даје насилницима, а какву жртвама? Како је могуће да насиље у породици, над женом и дјецом, траје континуирано пет година упркос бројним свједоцима и двострукој пријави? Зашто је идентитет жртве био експониран све вријеме, док се убиштин крио из иницијала? Списак питања и недоумица је дуг, иако се суштински своди на збуњујућу неподударност високог степена толеранције према кршењу основног људског права и ужурбаног корака ка евроатлантским интеграцијама.

*Women Business Montenegro*¹⁹. У оквиру бројних активности, 2023. године је објављен и часопис у којем је представљено рангирање женских предузећа, али и индивидуалне приче успјешних предузетница и лидерки, које су и добитнице награда у оквиру ове иницијативе. Упркос чињеници да је овај пројекат још увијек у зачетку, јер биљежи тек три године постојања, одликује га велики број партнера, укључујући институционалне и медијске. Са друге стране, нажалост, морамо нагласити да овај пројекат, као ни већина сродних, није нашао свој пут до великог броја становника, што би могло да има многоструке посљедице на мишљење, амбиције и мотивацију жена у бизнису и оних које ће тек закорачити у ту сферу.

Уколико изузмемо недостатак адекватне имплементације свега наведеног, морамо признати да се о правима жена заиста говори. Са друге стране, несумњиво је да неравноправност погађа и мушкарце, будући да су њихова права такође неријетко оспорена, што је углавном посљедица отпора према било којем виду измјене устаљених норми патријархалног, андроцентричног наслеђа. Адекватни примјери из свакодневног живота односе се на реакције уколико неки мушкарац одлучи да се бави *женским* послом, напусти родитељски дом и пресели се код партнерке, преузме бригу о дјечи и домаћинству како би његова партнерка градила каријеру, или, ако би се усудио да приликом ступања у брак узме женино презиме.

Једна од ријетких која се бави овом проблематиком јесте НВО *Центар за заштиту права мушкараца*, која осим заштите права мушкараца заговара креирање амбијента повољног за остварење пуног потенцијала свих, без обзира на пол/род. Циљеви овог удружења укључују сљедеће аспекте: заштита људских права, подршка мушкарцима који су жртве насиља, сарадња са сродним организацијама и ресурсима, оснаживање мушкараца (czzpm.me).

5.2. Језичка родна (не)сензитивност у Црној Гори

По традиционалном моделу, а што су показала и нека истраживања на која смо се претходно осврнули, на нашим просторима се парадигма мушког везује за моћ, јавно, независно, док је за жену резервисан простор дома, емоција, инфериорности. Овакав поларитет је нашао свој одраз и у језичкој идеологији, која обилује наслијеђеним родним неравноправностима, а које се репродукују без преиспитивања и анализирања. Управо то је видљиво и у начину на који ословљавамо жене, чиме поспјешујемо постојеће стање у друштву и језику.

Сликовити и често навођени примјери се односе на изразе који означавају титуле и звања особа испред чијег имена и презимена се налазе: *господин, госпођа и госпођица*. У случају мушког рода постоји унифицирани облик, који се не везује за брачни статус дате особе, док се лексемама за женске облике недвосмислено означава брачно стање дате жене. Истаћи ћемо како је упечатљива аналогија између израза на нашем, енглеском и италијанском језику. Наиме, у сва три поменута језика израз за мушки род не открива његово брачно стање (*господин, Mr, signore*), док за женски род постоје двојаки облици, у зависности од тога да ли је дата особа удата или не (*gospođa/gospođica, Mrs/Miss, signora/signorina*). Међутим, битно је напоменути да се у енглеском језику већ неко вријеме, са циљем елиминације беспотребног

¹⁹ *Top Women Business Montenegro* постоји тек од 2022. године, а прикупљене податке и донесене закључке о женском предузетништву дају на располагање доносиоцима одлука и јавних политика. Истаћи ћемо и часопис, који се објављује једном годишње, али и годишње награде најуспјешнијим предузећима, у више различитих категорија.

или ирелевантног истицања брачног стања, инсистира на облику *Ms*, што замјењује облике *Mrs* (*госпођа*) и *Miss* (*госпођица*).

Други примјер, који је такође често истицан у анализама родно маркираног језика, односи се на презиме жене, те је изрицање брачног статуса и припадности жене евидентно и у суфиксима -ева/-ова за дјевојачко презиме (нпр. Марковићева се односи на кћерку господина Марковића) и -ка за презиме удате жене (Марковићка се, дакле, односи на супругу господина Марковића). Овакви облици, осим што маркирају зависност и припадност жене мушком облику, имплицирају и њену инфериорност и ниподаштавање (Фекете 1997 у Савић, 2004: 11).

Како у Црној Гори, тако и у сусједним државама, устаљена је пракса промјене презимена жене приликом ступања у брак, иако у последње вријеме одређени број жена свом презимену додаје мужево или, рјеђе, само задржи своје. Од мушког дјетета се традиционално очекује да задржи своје презиме и да настави лозу, док се женско дијете и даље третира као *туђа срећа*, *туђа вечера*, будући да треба да се уда, промијени презиме и коначно, одрекне се свог дијела наследства. Овакав сценарио, евидентно је, продубљује неједнаки третман, будући да оснажује мушки дио друштва, а женски ставља у инфериорни положај, првенствено у социолошком и материјалном погледу. Такво преплитање језичке и друштвене праксе још један је доказ који иде у прилог тези да је родна равноправност у језику у узрочно-последичној вези са (не)равноправностима у економском, политичком и социјалном смислу. Међутим, анализе ефеката родно осјетљивог законодавства требало би да покажу колико су те праксе и даље раширене у традиционално патријархалним друштвима, попут црногорског.

У свакодневној употреби језика постоје и још упечатљивији примјери деградације парадигме женског. Они се односе на брачни статус дате особе, а у зависности од пола имају другачије конотације. Израз *усједјелица* се односи на жену која се није удала до очекиване старосне доби, у складу са неписаним друштвеним нормама. Овај израз најчешће имплицира да њен брачни статус није последица сопствених жеља, одлука и избора, већ да се није удала зато што није имала прилике. Надаље, употребом оваквог надимка претпостављамо да се она и неће удати, што је додатно лимитирајуће и деградирајуће. Слично стање је са еквивалентом на енглеском језику, *spinster*, који се појавио у 14. вијеку, а до 17. као такав користио и у правним документима. Овај термин се према рјечнику *Miriam-Webster* односи на жену која је довољно стара да буде удата, али није и вјероватно се и неће удати. Имамо, дакле, и у енглеском језику ријеч којом описујемо брачно стање једне особе, али и претпоставке зашто је оно такво, као и предвиђања за будућност. Сувишно је додатно коментарисати колико је неравноправности и непоштовања уткано у ове језичке изразе, нарочито када се упореде са њиховим мушким паровима. Израз *нежења* само означава неожењеног мушкарца, док је импликација да је он тако изабрао и да вјероватно није упознао жену која је успјела да *освоји његово срце*. У горепоменом рјечнику енглеског језика се *bachelor* дефинише као неожењен мушкарац, без претпоставки и нагађања да ли ће се то стање у будућности промијенити. Коначно, најупечатљивији колоквијални израз из ове групације је *паничарка* и егзистира у свакодневном говору у Црној Гори. Она означава дјевојку која има 25-30 година, нема момка и у паници је да ли ће се удати, па је због тога често у емотивном растројству и неријетко спушта критеријуме не би ли се удала. Др Славица Перовић хумористично закључује како еквивалент за мушки род свакако не постоји, односно да *мушкарци нису паничари, они се због жене не могу успаничити*. (Перовић, 2006: 27).

Посебно ћемо нагласити и израз *распуштеница*, који у колоквијалном говору означава разведену жену, а који означава да ју је мушкарац пустио/распустио и да она више није под његовом контролом, те да такав статус засигурно није сама жељела и остварила. Упркос чињеници да се позиција жене у партнерским односима знатно побољшала, жени ће развод

брака и даље бити приписан као неуспјех, нарочито уколико се налази на позицијама моћи и угледа (Перовић, 2006: 38).

Када је у питању положај жене у породици и парадигма родитељства, интересно је и питање абортуса, нарочито селективних. То, нажалост, није само тренутни тренд, већ вишедеценијска опструкција за процес развоја једнакости на основу рода. Уз употребу пренаталних тестова, родитељи су у могућности да већ у раној фази трудноће сазнају пол своје бебе, па се стога неријетко прекидају трудноће уколико су у питању дјевојчице, будући да спадамо у друштва која фаворизују мушку дјецу. Према подацима Америчког института за истраживање популације, који се односе на селективне абортусе на глобалном нивоу у периоду од 2000. до 2014. године, евидентна је слична тенденција у Индији и Кини, које се сматрају државама са највећим бројем становника на планети. Наиме, на сваких 100 живорођених дјевојчица, у Кини је абортирано девет, а у Индији седам, само због тога што су женског пола.²⁰ Независно од географског простора, морамо истаћи да су право жене и њена биолошка повластица даривање живота једном новом бићу. Стога би, не занемарујући комплексност овог проблема и различите околности, требало да жена истовремено има право и да самостално донесе одлуку да на свијет донесе (или не донесе) бебу женског пола. Мушкарац, који је такође родитељ, нити може самостално да донесе овакву одлуку, нити мора да буде сагласан уколико ју је жена већ донијела, што је супротно уобичајеној пракси абортирања женског дјетета под притиском партнера или друштвене заједнице.

Неједнак третман у називима занимања још је једно поље гдје је у последњих неколико деценија у бројним научним радова и дискусијама истицана дискриминација (Фекете, 1994; Мијушковић, 2013; Дробњак, 2006; Савић, 1981). Генерално је уочљива родна дихотомија, по којој су називи занимања који су мање исплативи и ниже рангирани на друштвеној лествици углавном у женском роду (*хигијеничарка*, *продавачица*). Уколико је жена на функцији моћи и испуњава друштвена очекивања, онда она може бити „награђена“ називом у мушком роду. Најбоље ћемо и на кованце као што је *жена-министар*, која је у корелацији са основним обликом којим се жена похваљује кроз поређење са мушкарцем: *човјек-жена*. Истаћи ћемо да израз не гласи *мушкарац-жена*, већ *човјек-жена*²¹, што сугерише да је мушкарац исто што и човјек уопште, односно да женско биће није човјек и да не припада људском роду. Насупрот томе, свакако да не постоји израз *жена-мушкарац* или пак *жена-човјек*, који би описивао мушкарца који осим свих обавеза подразумијеваних за свој пол/род, извршава и оне које се везују за супротни. На исти се начин потез урађен са храброшћу похваљује са *мушки* (нпр. *Она је то мушки поднијела*), док се слабост свакако приписује женама, па ће се за осјетљивог мушкарца рећи да *плаче као (каква) жена*, нарочито у друштвима какво је наше, у којима мушкарци *не плачу*, о чему смо говорили у оквиру теорије културних модела.

Уколико са свакодневних разговора и ословљавања пажњу преусмјеримо на научни ниво, преваходно је битно потврдити да је стандардизација језика посао повјерен граматичарима, који одлучују које варијанте језика ће се сматрати исправним, а које неисправним. У том процесу они могу бити вођени лингвистичким, али и ванлингвистичким убјеђењима, те је јасно да се ни питање рода у језику не може лимитирати стриктно на лингвистичке оквири. Управо због тога невидљивост жена у језичком смислу можемо приписати конкретним граматичарима, уз констатацију да се *до нове нормативне језичке праксе увијек долази на основу одређеног сагласја научне и политичке воље, чему свједочи и црногорски примјер* (Мијушковић, 2013:8), нарочито имајући у виду да су у Црној Гори

²⁰ <https://www.pop.org/project/stop-sex-selective-abortion/>

²¹ Као што потврђује Нада Дробњак, уредница приручника *Родна равноправност у општинама*, конструкција *човјек-жена* се употребљава да означи жену са најбољим људским особинама. Другим ријечима, да би жена била овако окарактерисана, она то мора да заслужи. Насупрот томе, за мушкарца је увреда да буде назван или окарактерисан као жена или повезан са неком *женском* особином (Дробњак, 2007: 31–32).

истовремено, 2010. године, настали Правопис црногорског језика и Закон о родној равноправности. У документу *Регистар занимања, звања и титула жена, Прилог употреби родно осјетљивог језика у сфери јавне комуникације*, чије ауторство потписује Сања Мијушковић, управо се говори о потреби да се слово закона примијени на конкретне примјере у јавној комуникацији, првенствено путем освијешћења корелације између друштвених и језичких пракси. С тим циљем ауторка даје конкретне и конструктивне препоруке, чијом употребом жена постаје видљива у језику (Мијушковић, 2013: 11–17), а које обухватају сљедеће постулате:

- Поштовати правило конгруенције, односно слагање субјекта и предиката у роду, броју и лицу;
- Доследно употребљавати именице у женском роду за означавање занимања, звања и титула жена, упркос језичким навикама, осјећају да оне не звуче пријатно или лијепо, да не промовишу родну равноправност, итд;
- Никада у медијима не употребљавати женске облике за исказивање негативног става према особи;
- Наводити пуно име и презиме жена у научним и новинарским текстовима, при чему се у првом типу текстова посебно акцентују скраћенице и иницијали који додатно сакривају научни ентитет жене, док је код новинских текстова истакнут проблем презимена, која се, у складу са нормативним стандардима, не мијењају по падежима, или се уз употребу суфикса *-ова, -ева, -ка* беспотребно означава брачни статус дате жене;
- Избјегавати етикетирање и идентификовање жена према брачном статусу, првенствено употребом именица *госпођица* у јавном сектору;
- Подједнако истаћи и мушкарце и жене приликом обраћања групи људи (нпр. *поштоване колеге и колегинице*);
- Користити паралелне форме или заједничке именице (лице, особа, итд.) уколико се обавјештење или препорука односе и на мушкарце и на жене;
- Препоруке за употребу родно сензитивног језика примијенити на текстове у администрацији (огласи, конкурси, дипломе, потврде, итд.).

5.2.1. Осврт на родну (не)равноправност у Рјечнику и Правопису

Ослањајући се на *Правопис* и *Граматику црногорског језика* у овом Регистру је на тридесетак страна дат опсежан списак именица којима се означавају занимања, звања и титуле мушкараца и жена. У неким случајевима понуђени су и алтернативни облици, а при избору једне од понуђених варијанти свако се ослања на сопствени језички осјећај. Битно је истаћи да се у *Регистру* налазе и женски облици за занимања која код нас још увијек не обављају жене, што не имплицира да и у будућности неће. Можда је најбољи примјер ријеч *пилоткиња*, која је дуго наилазила на отпор, до тренутка када су жене у великом броју почеле да се баве том професијом, имајући на уму податак да је само компанија Луфтханза у Њемачкој ангажовала чак 300 пилоткиња (Мијушковић, 2013: 17). У Црној Гори се, нажалост, није лингвистички коректно исказала професија пилоткиње Кристине Бачић, будући да на порталима сваки наслов текста о њој садржи сегмент „прва жена пилот у Црној Гори”²², иако је понекад у самом тексту називају потпоручницом.

С обзиром на то да се анализа у оквиру овог рада фокусира на територију Црне Горе, а да смо у претходној дискусији поменули *Правопис* и *Граматику црногорског језика*, сматрамо да је корисно осврнути се и на та два документа, нарочито имајући у виду бројне контроверзе и спекулације које се везују за цјелокупан процес стандардизације овог језика који је

²² Vijesti.me, CdM, Radio Slobodna Evropa, Perspektiva. Plus, Pobjeda

реализован након остваривања независности 2006. године. Како се наводи у *Рјечни приређивача*, насупрот очекиваном слиједу, према којем се из граматике изводе рјечник и правопис, у овом случају је редосљед био обрнут. Влада Републике Црне Горе је реализацију датих докумената повјерила Савјету за стандардизацију црногорског језика, у којем се налазило десет мушкараца и свега три жене, чија су занимања наведена у мушком граматичком роду, мада ћемо питање узрока и посљедица ове неравнојерне заступљености по полу оставити отвореним. Приликом израде новог правописа употребљаван је *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1960. године, уз акценат на форме које се користе у савременом језику, те наилазимо на бројне дублете и алтернативне облике. Неки несумњиво постоје у свим својим варијантама, па ће зуб времена пресудити који ће опстати, док истовремено постоје примјери које, можемо тврдити, за пар деценија живота у Црној Гори никада нијесмо чули, а најчешће се односе на облике добијене јотовањем (нпр. ћешитељ).

Најупечатљивија промјена се односи на увођење два нова фонема и графема *с* и *з*, који су са статуса дијалектизама прешли на ниво стандардног језика, будући да представљају маркантна обиљежја у аутентичном црногорском говору. Фонема *с*, како Чиргић, један од чланова Савјета, у својој самосталној публикацији истиче, није само производ јотовања фонеме *с*, будући да *с* није могуће у свим примјерима замијенити са *сј* (нпр. у антропонимима као што су Ма*с*о, Ве*с*о, Му*с*о). Ове фонеме се, према тврдњама аутора, налазе на свим позицијама у ријечима, односно: на почетној (*з*еница, *с*екира, *с*едиште, *с*едник), медијалној (*п*о*с*ед, *с*у*с*ед, *п*ро*с*ак, *у*с*е*ћелица) или финалној позицији (*м*у*с*, *г*у*с*) (Чиргић, 2011: 154). Са друге стране, истаћи ћемо да се у *Рјечнику* налази свега шест ријечи са фонемом *з* на иницијалној позицији, од чега су половина хипокористици (Чиргић, 2011: 296).

Трећа фонема која је била фреквентна у говору током 20. вијека јесте *з* за *меко з*, мада је у већини ријечи замијењена фонемом *з*, па није било потребе уврстити је у стандардну азбуку и абецеду (*Правопис црногорског језика и рјечник црногорског језика*, 2009: 9). Гласови који су додати постојећима уједно представљају и основну разлику између црногорског и српског, босанског и хрватског, који су преостала три штокавска језика (*Правопис црногорског језика и рјечник црногорског језика*, 2009: 39). У датим језицима они свакако постоје, али у ограниченом броју примјера и одређеним дијалектима.

Приликом прегледа *Рјечника*, са аспекта родне маркираности именица препознали смо двије занимљиве категорије: именице које су експлицитно наведене и у женском граматичком облику, иако још увијек чекају на реалну употребу (астрофизичарка, атеисткиња, аутобиографкиња, багеристкиња, извиђачица, карикатуристичкиња) и именице којима из одређеног разлога није одређен облик у женском роду (ендокринолог, кинематограф, неуролог, оцјењивач). У оба случаја би се полазна дискусија ослањала на увиде из социolingвистике и психolingвистике.

Коначно, као што смо већ споменули, израду Правописа и Рјечника пратио је велики број контроверзи, због чега су, према мишљењу бројних лингвиста и лаика, ови процеси, умјесто чисто научним, социolingвистичким постулатима, вођени политичким и националистичким идеологијама, будући да језик ужива улогу једног од основних идентитетских обиљежја. Према овом становишту, тежња је била да се црногорски језик одвоји од српског/српско-хрватског и да се због тога истакну све различитости, умјесто да се заједнички језик или једнакости међу језицима сматрају предношћу.²³

²³ За више детаља видјети: Глушица, Рајка, 2008. Стандардизација црногорског језика; Глушица, Рајка, 2013. О научно-методолошким основама стандардизације црногорског језика; Полемика о рјечнику црногорског језика, доступно на:

<https://www.maticacrnogorska.me/files/66/16%20rjecnik%20crnogorskog%20jezika%20-%20polemika.pdf>.

Притом је битно имати на уму да се у случају црногорског ради о рестандардизацији језика, која, за разлику од процеса стандардизације, нема за циљ постизање успјешније комуникације, већ *истицање статуса језика – именовање језика националним именом и афирмацију тог националног језика* (Глушица, 2011: 271). Како истиче ауторка Глушица, приликом рестандардизације се примат давао језику из књижевних дјела 19. вијека и архаизмима сачуваним у говору црногорских села умјесто реалној ситуацији и језичким навикама, што за посљедицу има недостатак еластичности, стабилности, престижа и поливалентности.²⁴

Као што смо већ претходно навели, резултати Пописа становништва, домаћинстава и станова у Црној Гори, који је спроведен 2023. године, показују да највећи проценат испитаника српски језик сматра својим матерњим (43,18% лица у односу на 34,52% за другорангирани црногорски), што је изискивало и анализу Правописа и рјечника српског језику. Приликом анализе *Правописа српског језика са рјечником*²⁵ фокусирали смо се на именице у рјечнику и на њихову родну маркираност, при чему смо увидјели двије занимљиве појаве:

- Бројне именице су дате и у мушком и у женском роду, и то засебно и у цјелости, умјесто именица у мушком граматичком роду и сугерисаних суфикса за творбу женског (*израбљивачица, илегалка, демонстраторка*).
У овој групи су евидентни и бројни дублети, који су равноправни облици међу којима бирамо један према сопственим језичким преференцама и осјећају (*авантурискиња, авантуристкиња, авантуристица; криминалискиња, криминалисткиња; виолинискиња, виолинисткиња, виолинистица*), а за неке од њих истакнути су и суфикси за облике у дативу и локативу једнине, односно генитиву множине;
- Наишли смо на одређени број именица, углавном социјалних фемининатива, које су наведене само у мушком роду. Као што смо у раду истакли, то су углавном послови који се сматрају типично *мушким*, иако неке од њих у свакодневном животу несумњиво обављају и жене (*ватрогасац, биохемичар, инвеститор, судија, магационер, електричар*).

У другом *Правопису српског језика*²⁶, савременијем од претходног, наилазимо на облике именица у женском роду као што су *авантуристкиња* и *виолинисткиња*, што можемо сматрати доказом да су ови облици постали доминантнији у односу на друге варијанте, мада се мора узети у обзир да ауторски тимови двају издања рјечника нијесу исти. Са друге стране, настављен је тренд недовољне ажурираности језика по питању постојања женског облика за традиционално мушка занимања (*ватерполист(а), економист(а), библиограф, електричар*).

Публикација *Дијалогом против сексизма, дискриминације и говора мржње према женама и дјевојкама* представља сублимацију 16 дијалога спроведених у 10 различитих градова Црне Горе са око 200 саговорника и саговорница, праћених коментарима ауторке и коауторки. Дијалози су се фокусирали на сљедеће кључне области: породица, образовни систем, радно мјесто и јавни простор, што је резултирало темељним увидом у бројне ставове локалног становништва по овим питањима, али и указало на поља на којима, уз интердисциплинарни приступ, треба мукотрпно радити. Као главне проблемске области ауторке истичу сљедеће групе: непотпуно или неадекватно схватање родне равноправности, прихватање патријархалних норми као исправних, отпор према промјени родних улога,

²⁴ Проф. др Рајка Глушица, чланица Савјета за стандардизацију црногорског језика, јесте ауторка већег броја радова на ову тему: *Црногорски језик у чељустима национализма, Језичка политика у Црној Гори, Црногорски језик и национализам, О раду на правопису црногорског језика, Марко Миљанов Поповић–етички узор*, итд.

²⁵ Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ћорић и М. Ковачевић, 1993. *Правопис српског језика са рјечником*, Унирекс, Никшић. За потребе овог рада анализиран је Правописни рјечник (стр. 155–547).

²⁶ Пешикан, М., Ј. Јерковић и М. Пижурца, 2013. *Правопис српског језика*. Матица српска, Нови Сад.

стигматизација женских права, изазов успостављања баланса између обавеза које носе лични и професионални живот, као и недостатак политика и инфраструктура за постизање те равнотеже, недовољна солидарност међу женама, важност заједничке борбе и мушкараца и жена за постизање родне равноправности. На првим страницама се, поред дефиниције кључних термина и дијалога о њима, истиче и сугестија да се користи језик који је разумљив јавном мњењу, при чему се као примјер узима тврдња да ће израз *мржња према женама* изазвати снажнији ефекат и бурније реакције од термина *мизогинија* (Зековић, 2023: 12). Надаље, требало би појмове којима се одређује ова тема додатно објаснити широј јавности, будући да су се неке ријечи и термини удаљили од свог првобитног и стварног значења, као што је случај са негативном конотацијом феминизма и свих присталица. Најрадикалнији став преузет из ових дијалога односи се на то да су феминисткиње измислиле насиље над женама и да су криве за бијелу кугу, јер неће да рађају (Зековић, 2023: 14). Оваква констатација, нажалост, није изолован примјер перспективе о феминизму, већ је једна од распрострањених предрасуда, која би се такође могла детаљније анализирати са аспекта социولينгвистике, психолингвистике и критичке анализе дискурса.

У овој публикацији смо наишли на запажање које и сами дијелимо, а које се односи на широк дијапазон пејоратива за женска лица, који се не користе у мушком роду или уопште и не постоје, међу којима издвајамо: распуштеница, распикућа, роспија, оштроконца, успаљеница, усећелица, јаловица, неродница, ископница (Зековић, 2023: 17). Промишљања, закључци и питања која произилазе из употребе ових израза свакако су бројна и засигурно представљају одличну тему за даља истраживања и анализе. Наведеним примјерима сексизма ћемо додати и неке од устаљених коментара којима се етикетирају жене само на основу једног поступка или издвојене карактеристике, те ћемо још једном истаћи да се аналогне квалификације за мушки род ријетко могу регистровати:

- *Ако реагује и узврати на увреду – размажена је и дрска!*
- *Ако се залажу за права жена – Виђи ово, што су се помамиле!*
- *Ако је имала више партнера – онда је курва!*
- *Ако је ћутљива и повучена – онда је смотана и њуњавица!*
- *Ако жели каријеру – онда је немајка* (Зековић, 2023: 23).

Закључујемо да се жене олако етикетирају и да им се тиме лимитира слобода израза, мишљења, избора, што надаље ограничава цијелу једну заједницу или друштво. Двоструки аршини су, осим у наведеним ситуацијама, присутни и у породици, образовном систему и пословном окружењу.

Када је у питању улога медија, у овом документу је истакнут читав низ препорука које се односе на одговорност медија у смањењу и елиминацији дискриминације. Оне се свакако првенствено односе на поштовање основних људских права и слобода, односно принципа родне равноправности, уз акценат на неопходност едукације и санкција у случају сексизма, говора мржње или дискриминације. Препоручује се организовање обука о родно избалансираном извјештавању и родно сензитивном језику за запослене у медијима, едукација Омбудсмана у медијским кућама, постављање вриједносних и етичких смјерница, али и унапређење саморегулације медија. Истовремено је битно омогућити већу видљивост успјешних жена и мушкараца са нестереотипним родним улогама, док се насупрот томе истиче нужност санкционисања медија који промовишу дискриминаторни или сексистички говор, уз критички осврт на интегрални пренос сексистичких порука грађана или говора мржње политичара.

5.3. Родна (не)равноправност у савременим црногорским медијима

Квантитативни и квалитативни подаци о присутности жене у медијским садржајима дати су у публикацији *Родно огледало медија у Црној Гори* Душанке Пејовић из 2022. године, међу којима као најзначајнији истичемо да жене чине само 21% особа које су субјекти или извори у анализираним медијским садржајима обухваћених овим истраживањем (три телевизије, четири дневне новине и три портала током пет насумично одабраних дана у 2021. години). У односу на компаративне податке из претходног истраживања, спроведеног 2016. године, забиљежен је незнатан напредак од око пола процента (Пејовић, 2022: 17).

У поређењу са свјетским стандардима приказаним у пројекту *ГММП*, евидентна је мања видљивост жена у областима које се тичу политике, економије (чак 9% мање), злочина и насиља, познатих и умјетности, али и медија и спорта. Са друге стране, у областима друштва и права, као и науке и здравља, жене су више заступљене него што је то просјек на глобалном нивоу. Највећи дисбаланс уочен је у анализи пола извора, односно особе која извјештава, будући да су то жене у свега 26,2% медијских садржаја, док проценат мушкараца износи чак 73,8%. Исто тако, у свега 31,2% медијских садржаја жене су представљале саговорнике у улози стручњакиња за дату област (Пејовић, 2022: 19–22). Закључићемо, дакле, да је тек свака четврта особа у улози извора жена, а тек свака трећа у улози стручног саговорника.

Приликом анализе медијских садржаја, Пејовић је посебну пажњу посветила причама о родној равноправности и дошла до податка да оне представљају свега 1,7% свих прича, односно 26 од укупно 1483 анализирана текста и прилога (Пејовић, 2022: 24). Чак и у случајевима кад се обрађују ове теме, не даје им се димензија друштвеног значаја, већ се везују за конкретни, изоловани догађај. То је битно апострофирати при осврту на теме које третирају родно засновано насиље и феминизам као изоловане случајеве, умјесто као проблем који се подједнако тиче свих припадника и припадница неког друштва, нарочито са аспекта кршења основних људских права. Осим тога, често се, са циљем постизања сензационалности, не поштују постулати новинарске етике, те се износе подаци о жртва и/или починиоцу насиља. Ово може утицати на колективну свијест и покренути одговорност надлежних да укажу на чињеницу да то нису нека НН лица, већ људи са сопственим идентитетом и интегритетом. Међутим, овакав приступ истовремено додатно деградира и виктимизује особе о којима се извјештава. Неријетко се дио кривике приписује жртвама насиља, од којих чак 94,8% укупног броја чине жене, будући да се узрок или пак оправдање за насиље тражи у њиховом понашању или одређеним поступцима. Ауторка такође истиче да се у медијима простор даје случајевима физичког и сексуалног насиља, док се о психичком и економском готово и не говори. Долазимо до закључка да медији недовољно користе утицај који имају на друштвену свијест о родним питањима и да их истовремено карактерише недовољно развијена свијест о потреби и важности подстицања и унапређења стања родне равноправности (Пејовић, 2022: 27). Насупрот томе стоји чињеница да родно освијешћено етичко новинарство са проактивном улогом представља једини пут којим ће жене постати видљивије у медијима, а затим и у патријархално конструисаном друштву, што ће акумулативно утицати на остварење равноправности (Пејовић, 2022: 48).

Слични резултати добијени су мониторингом садржаја најпознатијих медија у Црној Гори тада: дневних листова Вијести, Дан, Побједа и Дневне новине, уз електронске медије ТВЦГ (1. програм), ТВ Вијести, ТВ Пинк и ТВ Прва, на дан 2. јул 2013. године. Закључци су изнесени у публикацији *Мониторинг – родна осјетљивост црногорских медија*, а фокусирају се на слику и заступљеност жене у медијима, родне теме и језик, а чије су ауторке Славица Стрковић и Наташа Нелевић. Гласови жена при обради тема које су битне за цјелокупно друштво маргинализовани су, те су оне цитиране у свега 24,2% случајева када је извор

експерт(киња) и 28,3% међу *обичним* грађанима/кама (Стриковић и Нелевић, 2013: 11). Осим тога, мање су заступљене и у визуелним приказима (35%).

Фрапантан је податак који се тиче одсуства женских тема, па се, будући да чине свега 0,2% медијских текстова тога дана (Стриковић и Нелевић, 2013: 15), може констатовати да су оне готово сасвим изопштене из медијских садржаја. Како наводе Стриковић и Нелевић, изненађује чињеница да су медији једнако индиферентни и према оним темама које поткрепљују и оснажују родне стереотипе и патријархалну расподелу родних улога (Стриковић и Нелевић, 2013: 22). Закључује се и да су жене чешће ауторке прилога, без обзира на тему која се обрађује. Нарочито је евидентна њихова већа заступљеност у областима политике, образовања, здравства, културе, умјетности и криминала. Насупрот томе, посебно изненађује миноран проценат женских тема и прича које се тичу положаја жене у црногорском друштву. Употреба родно сензитивног језика, према закључцима донесеним након овог мониторинга, упркос оствареном напретку и даље није на задовољавајућем нивоу, ако се има у виду да чак у 57,72% случајева медији нису користили именице које означавају професију у женском облику (Стриковић и Нелевић, 2013: 19).

На основу свега наведеног, ауторке нуде конкретне предлоге и активности за чију имплементацију је потребно удружено дјеловање цјелокупне мреже актера, која укључује: Родни медијски савјет, Одјељење за послове родне равноправности у оквиру Министарства за људска и мањинска права, Министарство културе, представнике Новинарског саморегулаторног тијела, медијских асоцијација и медијске заједнице, Институт за медије Црне Горе, Факултет политичких наука и женске невладине организације (Стриковић и Нелевић, 2013: 27).

Осим наведене диспропорције у медијском простору, термини емитовања *мушких* и *женских* тема су такође есенцијални, на шта се указује у *Приручнику за локалне медије о (не)дискриминацији* из 2018. године ауторки Кристине Бојановић, Мирјане Влаховић Андријашевић и Марине Ацић. Мушке теме се обично везују за достигнућа мушкараца у јавном и политичком животу, обрађују се у програмима који се емитују у послеподневним и вечерњим часовима, док се женске теме и разговори са саговорницама обично реализују у јутарњим или раноподневним терминима када је гледаност свакако мања, а гледаоци су дјеца, незапослени и пензионери (Бојановић, Влаховић Андријашевић, и Ацић, 2018: 23). У овој публикацији је такође надограђено становиште о сексуализацији женског тијела, присутној у свим медијима, а која, осим што представља жену као објекат мушке пожеље, женама намеће и савршено женско тијело као императив кроз *андрогину визуру* (Бојановић, Влаховић Андријашевић, и Ацић, 2018: 25).

Међу бројним пројектима на националном и/или регионалном нивоу, истаћи ћемо програм *Медији за све* (енгл. *Media for All*), који се на подручју Западног Балкана организовао од 2019. до 2022. године, а који реализује Британски савјет (енгл. *British Council*) у сарадњи са Балканском истраживачком мрежом и Међународним НВО Центар за обуку и истраживање, а која за циљ има укључивање жена, младих и маргинализованих група. У оквиру датог програма су се реализовале следеће активности:

- Млади и медији за младе, са циљем давања медијског простора младима;
- Родна равноправност у медијима, у оквиру чега је постојао и менторски пилот програм;
- Активно извјештавање грађана, путем којег грађани имају прилику да предложе теме за медијске садржаје;
- Унапређење пословања, као активност којом се независним медијима пружа подршка у изради пословних и оперативних модела (*Media for All, British Council*).

6. ИСТРАЖИВАЊЕ – МОНИТОРИНГ МЕДИЈСКИХ САДРЖАЈА

Медијски дискурс се у овом раду анализирали смо перспективе критичке анализе дискурса, полазећи од становишта да језик у медијима представља кључни механизам конструисања друштвених односа и идеологија. У том оквиру, медији се посматрају као важни актери у обликовању јавног дискурса, који кроз специфичне језичке и наративне стратегије учествују у репродукцији друштвених неједнакости.

Посебан значај овог приступа огледа се у анализи родних репрезентација, будући да медијски садржаји (кроз избор тема, видљивост актера и начине њиховог представљања) доприносе конструисању и одржавању родних улога и стереотипа. Стога, медијски дискурс често функционише као простор у којем се родне хијерархије нормализују, али и као потенцијално мјесто њиховог преиспитивања.

Методолошки, комбинација квантитативне и квалитативне анализе омогућава идентификацију образаца у представљању мушких и женских актера, као и анализу дискурзивних стратегија помоћу којих се ти актери позиционирају унутар ширег друштвеног контекста. Овакав приступ је посебно релевантан за истраживања рода у медијима, јер омогућава повезивање видљивих образаца (учесталост, заступљеност) са њиховим дубљим идеолошким значењима.

Имајући у виду све наведено, критичка анализа медијског дискурса представља продуктиван теоријско-методолошки оквир за проучавање родних питања у медијима, који омогућава откривање начина на које медији не само одражавају, већ и активно обликују родне односе у друштву. Дакле, ови увиди су од непосредног значаја за истраживања усмјерена на анализу родне осјетљивости медијских садржаја.

6.1. Одабрани корпус за мониторинг медијских садржаја

Према наводима *Агенције за аудиовизуелне медијске услуге Црне Горе*, која представља независни регулаторни орган и правни субјект, на крају 2023. године је било 16 јавних, 33 комерцијална и 16 непрофитних медија (<https://amu.me/obavjestenje/saopstenja/>). За потребе нашег истраживања изабрали смо тематске емисије три ТВ емитера и то: једну емисију националног јавног емитера и по једну емисију два комерцијална емитера, ТВ Прве и ТВ Е. Све три одабране емисије су намијењене вишегенерацијској публици, а велики број учесника и широк дијапазон тема у служби су обезбјеђивања детаљне слике нивоа родне равноправности у дискурсу савремених црногорских медија.

Национални радио емитер, односно Радио Телевизија Црне Горе (РТЦГ) има националну покривеност када су у питању сви канали²⁷, а оснивач је Јавно предузеће *Радио Телевизија Црне Горе*. Датој медијској кући је актуелно одобрење издато на почетку 2013. године, а одговорно лице је Борис Раонић (<https://amu.me/emiter/tvcg1/>). Приликом анализе

²⁷ Национални јавни емитер Радио Телевизија Црне Горе обухвата сљедеће програме са националном покривеношћу:

- Први програм Телевизије Црне Горе
- Други програм Телевизије Црне Горе
- Сателитска Телевизија
- Парламентарни програм
- Радио Црне Горе, први програм
- Радио Црне Горе, други програм (Радио 98) <https://amu.me/spi/>

тренутног стања људских ресурса на руководећим функцијама, односно на позицијама менаџера, руководиоца и уредника у РТЦГ, можемо донијети сљедеће закључке:

- Квантитативна анализа указује на родну равнотежу у руководећим структурама, будући да 43 од укупно 82 функције обављају мушкарци, односно око 52%;
- Генерални директор, Борис Раонић, има три помоћника: за технологију, корпоративне послове и за развој програма, при чему су сви мушкарци;
- Директор Телевизије Црне Горе је такође мушкарац (Милан Кнежевић), као и Радија Црне Горе (Вук Перовић), док жене заузимају функцију директорки: интернетске публикације (Бојана Чађеновић), продукције РТЦГ (Александра Војводић) и технике РТЦГ (Милијанка Касалица), а Владана Вучинић је креативна директорица;
- Главни продуцент је мушкарац, као и главни уредници Првог, Другог и Парламентарног програма телевизије и оба радијска програма, док једино Сателитски програм уређује жена;
- Међу руководиоцима предњаче мушкарци (16 у односу на 11 жена);
- Више је жена него мушкараца на позицији уредника редакција и програма (60,5% жена у односу на 39,5% мушкараца) (Списак менаџера, руководиоца и уредника на 31. 10. 2024. године, доступно на: https://rtcg.me/rtcg/slobodan_pristup_informacijama/slobodanpristupinformacijama.htm)

Из наведеног се може закључити да у јавном сервису РТЦГ постоји родна уравнотеженост у квантитативном смислу, али да су лидерске функције углавном повјерене мушкарцима, док су жене више заступљене као уреднице редакција и програма.²⁸ Из врло богате програмске шеме одабрали смо емисију *Наша баштина*, *Добро јутро*, *Црна Гора*, која се емитује викендом на Првом програму Телевизије Црне Горе, а коју уређују и воде Миомир Марош и/или Драгана Мркић, док је редитељ Давор Клисић. Емисија се емитује викендом, у јутарњим часовима, што указује на то да су њени садржаји намијењени цијелој породици, те да потенцијално има утицаја на публику свих старосних доби. У овој двочасовној емисији забавног карактера се, поред актуелних збивања и тема, а као што само име сугерише, стављају у фокус елементи културне баштине, што је за потребе нашег рада врло погодно, имајући у виду значај когнитивних културних модела у црногорском друштву.

Према подацима о власништву пружаоца АВМ услуга оснивач, ТВ Прве је *Аст д.о.о.*, а актуелни директор је Иван Вукчевић. Дата телевизија је одобрење за пружање аудиовизуелних услуга добила 2011. године и сматра се комерцијалним ТВ емитером са националном покривеношћу, који углавном емитује општи програм (<https://amu.me/emiter/tv-prva/>). При анализи власничке структуре, увидјели смо да је непосредни власник првог реда компанија са Кипра (*Kopernikus Corporation Ltd. Cyprus*), док се Срђан Миловановић истиче као физичко лице, односно посредни власник другог реда (Образац власничке структуре, доступно на: <https://privatv.me/impresum.php>). Међу бројним садржајима овог програма изабрали смо емисију *60 минута*, која се емитује сваког радног дана у 17 часова и одликује се разноврсним темама, прилозима и саговорницима. Уредница ове емисије је Ирис Јовановић, а реализатор Жељко Шабан.

Оснивач ТВ Е је, према подацима Агенције за аудиовизуелне медијске услуге Црне Горе, *Липа медија д.о.о.*, док је актуелна директорица Соња Дробац, која је уједно и једини власник телевизије, према детаљном прегледу власничке структуре. Чланови Одбора директора су Миодраг Ивановић, Никола Мартиновић и Драшко Ђурановић, док је Душко Михаиловић главни и одговорни уредник телевизије, а његова замјеница Тамара Кликовац.

²⁸ Насупрот РТЦГ, који је, као национални јавни сервис, дужан да списак запослених учини доступним за ширу јавност, приватне ТВ Е и ТВ Прва немају овакав документ, нити су прихватили наш захтјев да говоре о структури запослених.

Ова телевизија такође припада националним емитерима са општим програмом, а одобрење за почетак емитовања програма добила је у фебруару 2022. године (<https://amu.me/emiter/tv-e/>). За потребе овог истраживања анализирали смо садржај емисије *Срећан дан*, чија је уредница Марина Стругар. У овој двочасовној емисији се анализирају актуелне теме са домаће друштвене сцене, али и новости у свијету познатих. У студију се налазе новинар Павле Влаховић (раније и Јелена Божовић), комуниколог/психолог Ненад Гогић и глумица Сања Вујисић (на чије мјесто долази студенткиња новинарства Андреа Жмукић), а којима се уживо или путем укључења придружују саговорници из широког дијапазона различитих сфера живота.

6.2. Квантитативна и квалитативна анализа медијских садржаја

Теоријске основе обрађене у претходним поглављима полазе од претпоставки критичке анализе дискурса (КАД), према којима језик не представља неутралан инструмент комуникације, већ средство репродукције друштвених односа моћи и идеологија. Управо из те перспективе дефинисани су аналитички параметри у емпиријском дијелу истраживања: ко говори (друштвени актери), о чему се говори (тематски оквир) и на који начин се говори (језичке стратегије и репрезентације). Анализа је спровођена на следећи начин:

- *Ко говори* - Ко је актер вијести и ко је извор. Анализа актера вијести и извора информација омогућава да се утврди у којој мјери су жене и мушкарци заступљени као носиоци јавног говора и као релевантни саговорници у медијима. Овај параметар је важан јер указује на степен видљивости различитих родних група у јавном простору и на то да ли медији репродукују постојеће друштвене неједнакости или доприносе њиховом превазилажењу;
- *Шта говори* - Тема разговорног дискурса и заступљеност родних питања. Тема разговорног дискурса и заступљеност родних питања показују у којој мјери медији тематизују питања родне равноправности и друштвеног положаја жена и мушкараца. Анализа овог аспекта омогућава да се процјени да ли су родна питања присутна у јавном дискурсу и у каквом се контексту појављују, односно да ли су маргинализована или интегрисана у шири друштвено-политички разговор.
- *Како говори* - Степен родне сензитивности језика. Испитивање степена родне сензитивности језика омогућава да се утврди на који начин медији језички конструишу и представљају родне односе. Анализа употребе родно обиљежених назива занимања, граматичких облика и других језичких стратегија показује да ли медијски дискурс подстиче инклузивност и равноправну видљивост родова или, напротив, одржава традиционалне и искључујуће језичке обрасце.

Истичемо да квантитативна анализа (учесталост појављивања, заступљеност актера, тематске категорије) представља почетни корак у идентификовању образаца, док се квалитативна анализа надовезује кроз интерпретацију тих образаца у свијетлу концепата КАД-а, као што су:

- репрезентација друштвених актера,
- дискурзивне стратегије (нпр. номинација, предикација),
- идеолошка позиционирања у тексту (Wodak & Reisigl 2009: 94).

Наше истраживање обухвата 30 емисија, чији смо мониторинг вршили са циљем квантитативне и квалитативне анализе медијског дискурса са аспекта језичке родне (не)сензитивности у Црној Гори. Изабрали смо по 10 емисија из све три медијске куће, при чему једна емисија националног ТВ емитера траје око два сата, што је компатибилно са трајањем двије емисије на приватним телевизијама, па се на тај начин постигла равноправна заступљеност јавних и комерцијалних креатора медијских садржаја. У фокусу наше пажње, дакле, није дијахронијски аспект, већ пресјек тренутног стања родне осјетљивости црногорских медија и телевизијског дискурса.

Коначно, наглашавамо да наше истраживање има карактер експлоративног/пилот истраживања, чији је основни циљ: идентификација кључних дискурзивних образаца, уочавање основних тенденција у медијској репрезентацији рода и постављање основе за детаљнија будућа истраживања. Избор корпуса вршен је према следећим критеријумима:

- жанровска разноликост (информативне, културне и забавне емисије),
- различити емитери (јавни сервис и комерцијалне телевизије),
- релевантност за јавни дискурс (емисије са значајним дометом и утицајем),
- присуство говорних сегмената који омогућавају дискурзивну анализу.

У оквиру критичке анализе дискурса репрезентативност у статистичком смислу није примарни циљ, већ дубинска анализа значењских и идеолошких структура у одабраном корпусу. У том контексту, мањи, али пажљиво одабран корпус (енгл. *purposive sampling*) омогућава детаљнију и интерпретативно богатију анализу (Patton, 2015).

Осим тога, у закључном дијелу рада биће јасно истакнута ограничења истраживања, укључујући мали обим корпуса и немогућност генерализације налаза, уз препоруку да будућа истраживања обухвате већи узорак, дужи временски период и компаративну перспективу.

6.2.1. Емисија *Срећан дан*, ТВ Е

Анализа обухвата десет случајно одабраних емисија, од којих су двије емитоване у децембру 2024. године, а по четири у јануару и фебруару 2025. године²⁹, што кумулативно представља око 20 сати медијског програма, у оквиру којег новинари и панелисти комуницирају на разне теме са преко 50 саговорника и саговорница.

У емисији *Срећан дан* емитованој 12. децембра 2024. године, у студију се налазе два мушкарца (Павле Влаховић и Ненад Гогоић) и двије жене (Јелена Божовић и Сања Вујисић), којима се током емисије придружују разни гости. Прве гошће су Сања Головић, директорица и кореографкиња плесног клуба Дрим (енгл. *Dream*), и побједница Купа Црне Горе Лана Булатовић, које су говориле о плесу као активности која је умјетност и спорт истовремено, о претходним такмичењима на националном, европском и глобалном нивоу, као и о раду саме плесне школе. Госпођа Головић је истакла да је уочљив знатно већи број дјевојчица него дјечака, како у самој плесној школи, тако и у Плесном Савезу Црне Горе, али да је таква расподјела неоснована, будући да плес свакако није активност која ексклузивно припада женама. Она надаље објашњава да плесом треба да се баве и мушкарци, баш као што се баве музиком, књижевношћу или било којим другим обликом умјетности (*Транскрипт 1*). Из перспективе језика, евидентно је потпуно одсуство родне сензибилности, што се огледа у учесталој употреби облика као што су: *такмичари, тренери, плесачи и др.*

Сљедећа гошћа у студију је адвокатица Мирјана Пајковић, која овом приликом говори о разводу, алиментацији и правима дјете у том процесу. Поред разговора о самој процедури, посебан акценат је стављен на питање старатељства и чињенице да, иако се дјеца углавном

²⁹ Емисије које смо анализирали емитоване су: 12. 12. 2024, 20. 12. 2024, 13. 1. 2025, 16. 1. 2025, 29. 1. 2025, 3. 2. 2025, 10. 2. 2025, 20. 1. 2025, 13. 2. 2025. и 20. 2. 2025. године.

додјелују мајкама, неријетка је пракса застрашивања и уцјењивања жена (од стране мужева, подразумијева се) да ће изгубити ово право због њихове евентуалне економске зависности (*Транскрипт 2*). Последња гошћа у овом издању *Срећног дана* је Милица Вујовић, виолончелисткиња и сертифицирана музикотерапеуткиња, која подробно објашњава основе музикотерапије и звукотерапије.

Репортерка Сафета Љуца је интервјуисала чланице КИЦ поп хора, који са пријатељима организује концерт *Без дилеме – антифашизам*, а који се реализује поводом прославе 80 година од ослобођења Подгорице. Са аспекта родне неједнакости, најупечатљивија је чињеница да интервјуисане жене нијесу представиле ни новинарка у студију ни репортерка, нити су њихова имена наведена на тзв. плочицама за потпис. Након овог прилога водитељка Божовић је прокоментарисала: *Нама је увијек лијепо када видимо и чујемо чланове КИЦ поп хора*, иако је овог пута ријеч о три саговорнице.

У емисији емитованој 20. 12. 2024. године је, након укључења Бојана Меденице, руководиоца Ски центра Колашин 1600, у којем је ријеч о званичном отварању зимске туристичке сезоне, услиједио прилог Владана Штурановића који је са Милицом Раичевић разговарао о предстојећем концерту класичне музике. Говорећи о начинима популаризације опере, Раичевић констатује: *На нама, пјевачима, који се бавимо заправо оперским пјевањем је велики задатак да промовишемо ову врсту умјетности*, те је евидентан тренд употребе генеричког мушког рода.

У гостовању глумице Бранке Фемић Шћекић, поводом премијере представе *Драга професорице*, која се базира на сукобу генерација, говори се о врло актуелној теми конфронтирања система вриједности које заступају професори и ученици у савременом добу. Са једне стране је професорица која вјерује у част, поштење и поштовање, а са друге стране су ученици који се воде материјалним вриједностима и за циљ имају само постизање одређених резултата. Акценат је на едукативној функцији коју позориште има у процесу промјене свијести и размишљања оних друштвених група којима су одређене представе суштински намијењене. У погледу језика се уочава континуирана употреба мушких облика именица у једнини и множини: *наставник, професор, учитељ, ученик*.

Срећан дан 13. јануара започиње разговором новинара Павла Влаховића и панелиста Ненада Гогиха и Сање Вујисић са модним креатором Лазарем Илићем, који иницијално говори о модним трендовима који су обиљежили 2024. годину и онима који ће бити актуелни током 2025. године.

Гошћа у студију, психолошкиња и РЕБТ³⁰ психотерапеуткиња Ана Бошковић, детаљно је објаснила дистинкцију између термина психолог, психијатар и психотерапеут, али и говорила о степену стигматизације која се у Црној Гори везује за стручну помоћ при рјешавању менталних и емоционалних проблема.

Сљедећа гошћа у студију је била Ивана Куртовић, која је говорила о зимској школи *Море знања*, а која представља недавно реализоване едукативне радионице у Основној школи „Мирко Срзентић“ у Петровцу. Будући да се у свим емисијама анализираног корпуса запажа константна употреба женског рода приликом представљања гошћи, не сматрамо да је овог пута намјерно изостављена чињеница да је Куртовић директорица дате школе. Она је у свом говору користила именице које нису родно маркиране (*ученици, наставници, колеге*).

³⁰ РЕБТ је акроним који се односи на Рационално емотивну бихевиоралну терапију, која датира из 50-их година прошлог вијека, а према којој људи немају негативне емоције због догађаја чији су дио, већ због својих рационалних и ирационалних увјерења.

Прилог Владана Штурановића се односи на расписани конкурс за регионалну награду за графички дизајн, чија је тема *Обећај ми будућност*. Његова саговорница Ана Матић говори о изложбама радова, сарадњи са државама региона и наградама. У разговору је Штурановић континуирано користио именицу *професорица*, мада је то једини примјер употребе родно осјетљивог језика у овом прилогу.

Емисија *Срећан дан*, која је емитована 16. јануара 2025. године за централну тему има умјетност, првенствено позоришну и књижевну. Гошћа у студију, представница НВО *Јувентас* Андријана Радуловић, говори о иницијативи чији циљ је заштита и промоција интеркултуралности у Црној Гори, са фокусом на актуелни конкурс литерарних радова за младе од 14 до 30 година. Друга гошћа, Јелена Јоветић, магистрица економије и пјесникиња, говорила је о свом пословном ангажману у Министарству финансија Црне Горе, али и писању поезије и награди *3. јануар* (као највећем признању на нивоу општине Бијело Поље), коју је недавно добила.

У оквиру ове емисије истакло се запажање културолога Гогића, који истиче улогу и значај родитеља када је у питању осјећај за постизање једнакости. Наиме, како је навео, шаблони за неједнак поглед на различитости обично се израђују у породици и одатле потиче сваки неправедан третман (*Транскрипт 3*).

У овој емисији је реализовано више укључења из различитих дјелова Црне Горе. Први прилог новинара Владана Штурановића је заправо интервју са Ђоком Ђиновићем и тиче се популаризације Сињајевине кроз зимске спортове и предстојећи маратон, док је у другом новинарка Аида разговарала са ди-џеј Ларис о њеној каријери, плановима и погледу на музику уопште, иако се не употребљава родно сензитиван облик за њено занимање (ди-џокејка). Трећи прилог се односи на позоришну умјетност и премијерно извођење представе за дјецу *Магареће године*, а новинарка Сафета Љуца у разговору са глумцима Невеном Пенавом и Дејаном Ђиновићем уопштено разговара о представама за дјецу, универзалности коју имају дјела Бранка Ћопића и битности развоја критичког става млађе популације, што је једна од тема које се прожимају кроз дату представу. На крају је Лука Пиперовић разговарао са археолошкињом и кустошкињом Археолошког музеја у Будви Милицом Радовић, а и овај разговор је, као и претходни, фузија личних искустава и генералних проматрања.

Уочава се недоследна употреба родно сензитивног језика, нарочито у погледу занимања и професија којима смо у теоријском дијелу посветили посебну пажњу, а неки од примјера употребе мушког генеричког рода у овој емисији обухватају именице као што су: *социолози, футуристи, учесник, аутори, слушаоци, умјетници, глумци, радник*.

У емисији која је емитована 20. јануара 2025. године, друштво новинару Павлу Влаховићу и комуникологу Ненаду Гогићу правиле су новинарке Ајда Љуљановић и Андреа Марић. Иницијална тема ове емисије јесте нова телевизијска шема телевизије, уз пропратно коментарисање медија и новинарства данашњице. Централна тема се тиче компарације класичне и популарне музике, док су саговорници композитор Дејан Божовић, музичар Лука Перaziћ и виолинисткиња Верица Чуљковић, након чега је разговор о музици настављен са пјевачем Бојаном Маровићем. За разлику од квантитативног дисбаланса у погледу пола гостију у студију, прилог репортерке је укључивао два саговорника и двије саговорнице, сви из свијета музике: Мирза Селимовић, Марко Луис (Louis), Катарина Грујић и Марија Микић. Морамо констатовати да се чује само глас новинарке, а да њен идентитет остаје потпуно анониман, будући да се током прилога не сазнаје њено име и презиме, нити се види њен лик. Отвара се питање да ли је овај феномен посљедица техничког пропуста или садржи елементе неправедне невидљивости.

Све теме и коментари су били родно неутрални, а запажа се да водитељ Влаховић досљедно употребљава именице женског рода за занимања и професије приликом њиховог представљања, па се и гошћи Љуљановић обратио са *новинарка, уредница и водитељка*.

Насупрот овој пракси, у емисији од 29. јануара, у погледу језика уочавамо недосљедну примјену критеријума родне сензитивности, па је Влаховић, приликом представљања гошће Елене Мијатовић истакао како је она *студент* медицине, а она је то у одговору потврдила употребивши опет именицу у мушком граматичком роду (*Транскрипт 4*). Своје занимање у мушком роду навела је и сљедећа гошћа у студију, Ђурђа Петровић Пољак, рекавши да се у посљедњих неколико година посветила стварању ауторских пјесама, како би створила одклон од каријере *кавер* пјевача (eng. *cover*). Надаље, приликом разговора о својој сарадњи са Кристином Ковач, Петровић Пољак континуирано користи именице у мушком роду: *композитор, извођач, музичар* (*Транскрипт 5*). Са аспекта родне анализе медијског дискурса битно је истаћи изречени стереотип, будући да је водитељ Влаховић приликом осврта на манекенску каријеру Мијатовић прокоментарисао да све дјевојчице маштају да постану манекенке (*Транскрипт 4*). Интервју са пјевачем *Ансамбла Тоћ* је приказан као прилог новинарке, чији идентитет је остао невидљив, будући да је Влаховић није представио у најави прилога, нити јој је име писало на плочици за потпис.

Срећан дан који је емитован 3. фебруара 2025. године започео је представљањем Андреје Жмукић, студенткиње новинарства, која је са колегама у студију разговарала о својим професионалним ангажманима, при чему се запажа употреба именица у женском роду: *стална чланица екипе Срећан дан, водитељка Дневника, едукаторка о вршњачком насиљу*. Исти тренд је уочљив приликом разговора са гошћом архитектом и дизајнерком ентеријера Алисом Османагић, иако она за себе каже да је магистар архитектуре (*Транскрипт 6*). Османагић говори о савременим токовима уређења ентеријера, међу којима се истиче *јапанди* стил, који представља комбинацију елемената јапанског стила и функционалности скандинавског, као и дизајну базена као засебне сфере којом се бави. Са друге стране, током овог разговора запажени су бројни примјери употребе именица мушког рода у једнини (*електричар, клијент*). Сљедећа гошћа је представница НВО *ЕКО Патриотизам*, Елида Адровић, која говори о еколошкој свијести, штетности појединих материјала и присутности отровних супстанци којих нисмо ни свјесни, али и проблему адекватног одлагања комуналног отпада, те начину на који третирамо раднике комуналних предузећа, који су невидљиви и недовољно поштовани у Црној Гори данас.

У овој емисији је реализовано само једно укључење са терена, а то је разговор Владана Штурановића са, како ју је он ословио, *ПР-ком* Црногорског народног позоришта Милицом Краљ о позоришту и црногорској публици, фебруарском репертоару, попустима поводом Дана заљубљених и предстојећим премијерама.

У уводном дијелу емисије 10. фебруара 2025. године Влаховић са Жмукић и Гогић разговара о анксиозним мислима и техникама њиховог контролисања, те начинима за обезбјеђивање мирног сна. Први гост у студију је Младен Ивановић, редитељ документарца *Прегаоци, чувари дивљине*, који се бави најбитнијим еколошким проблемима у Црној Гори, са акцентом на криволову на Скадарском језеру, нелегалној сјечи шума, одвозу шљунка из Мораче и чувању кањона Комарнице од планиране градње хидроелектране. Након њега је гостовала Антонија Вучићевић, оперска пјевачица и умјетница, а која се говоривши о својим концертима, плановима и уопште каријери служила родно несензитивним језиком, нарочито у погледу неадекватних именица мушког рода и конструкцијама гдје би била адекватнија употреба женског рода или навођење оба облика (*умјетник, пар студентата, Лаура Ејтин, која је један од водећих сопрана*). Исти тренд се запажа у разговору Амиле Растодер са глумицом Вањом Јовићевић, поводом премијере представе „Топ пријатељи“, која кроз три

лика говори о свакодневним односима и сукобима пријатеља (*Лела у улози редитеља, нама глумцима*).

Из перспективе родне анализе медијског садржаја, најбитнији сегмент ове емисије јесте укључење Амиле Растодер, која са Милицом Милошевић разговара о догађају „Визија лидерки“, који је организован на Универзитету Доња Горица (УДГ) и обухвата бројна предавања, радионице, панел дискусије. Према мишљењу Милошевић, у савременом добу лидерство имплицира следећа три елемента: харизму са вјештинама ефикасне комуникације, стратешко разматрање и флексибилност. Она је такође истакла важност међусобног повезивања лидерки, као и начине за остваривање њиховог умрежавања (*Транскрипт 7*), што представља основни разлог и суштинску идеју организовања овог догађаја на УДГ.

Питање жена у *STEM* областима (природне науке, технологија, инжењерство и математика) је други круцијални сегмент овог интервјуа, будући да је то сфера у којој се препознаје неједнака заступљеност мушкараца и жена, а чији коријени се налазе још у васпитању и образовању. Како Милошевић истиче, потребно је на свим нивоима охрабрити и подржати дјевојчице и жене да се баве овим занимањима, уз неизоставну сарадњу образовних установа, цјелокупног државног апарата и индустрије (*Транскрипт 8*).

С обзиром на то да се 13. фебруара обиљежава Свјетски дан радија, *Срећан дан* овог дана започиње управо компарацијом радија у прошлости и садашњости, рада на радију и телевизији, као и појединачним почецима каријере присутних. Управо због тога у студију су Јелена Ћетковић, радијска и телевизијска водитељка, и Срђан Лубарда, некадашњи водитељ на радију, а којима се придружује Марија Вујовић са детаљима о фестивалу „Санremo“. Према ријечима Вујовић, битно је фокусирати се на бенефите оваквих фестивала у погледу ангажмана већег броја индустрија, а нарочито са аспекта промоције разних садржаја и поновног фокуса на културу и умјетност. У студију је Ћетковић уз асистенцију водитеља Влаховића спремала и колач од мака, при чему је водитељ прокоментарисао како се кулинарске способности заправо и уче од мајки и бака, што свакако није деградирајуће ни упитно с обзиром на традиционалне когнитивне културне моделе, иако у одређеној мјери реконфирмише повезаност женске парадигме са сфером домаћинства.

Укључење је заправо интервју са македонском музичарком Калиопи, која говори о недавно одржаном концерту у Скопљу уз апострофирање пословне сарадње са бившим супругом Ромеом. Као и у емисији која је била на програму 29. јануара, новинарка која је реализовала интервју није представљена, а процјену о степену предумишљаја ове невидљивости препуштамо сваком конзументу медија понаособ.

Језик медијског дискурса ове емисије је родно несензитиван, те се константно употребљавају именице у мушком роду, а за примјер можемо узети континуирану употребу ријечи дизајнер, која *подразумијева* и женски облик (*Транскрипт 9*).

У емисији *Срећан дан* емитованој 20. фебруара, чија централна тема је била *самопоуздање и дјеца, како га изградити* гошћа је била Милица Којичић, економисткиња и представница НВО *Дама*. Упечатљива је сама најава гошће, у којој водитељ набраја која све занимања и професије Којичић има, а она образлаже да је прије свега тога мајка и супруга. Такву констатацију одобрава комуниколог Гогих, истичући да је Којичић приоритете поставила како свака жена треба да чини, односно да улога мајке представља најбитнију животну улогу (*Транскрипт 10*).

Из перспективе родне анализе медијског дискурса, најбитније је истаћи како на питање водитеља какав став има по питању фразе *човјек-жена*, Андреа Жмукић наглашава да је не сматра увредљивом, већ да, по њеном мишљењу, она осликава снажну и способну жену.

Приликом дискусије о самопоуздању дјеце сви учесници су користили именице *дјеца* и *родитељи*, те се није правила родна диференцијација. Исто тако, употребљава се именица *тинејџери* као генерички облик, те можемо констатовати да је у потпуности у овом дијелу емисије изостала употреба женског рода. Са друге стране, приликом најава и представљања, а нарочито када је ријеч о занимањима, као што је већ истакнуто на примјерима других анализираних емисија, уочавамо употребу женских облика: *економисткиња Милица Којичић*, *едукаторица за одгој и психолошкиња Џејми Брук*, *професорица, психолошкиња Алиша Кларк*, *глумица Наташа Аксентијевић*.

6.2.2. Емисија 60 минута, ТВ Прва

Када је у питању емисија *60 минута*, која се емитује сваког радног дана у 17 часова, напоменућемо да свако издање започиње најавама садржаја који слиједи, након чега се емитује „Дневни журнал“, као петоминутна форма информативног карактера која третира најактуелније теме на политичкој и друштвеној сцени Црне Горе. Круцијалан је податак да је уредница и водитељка сваке емисије жена, а у студију се смјењују три новинарке: Ирис Јовановић, Александра Недић и Нина Бошковић. Такође, жене су водитељке сваког „Дневног журнала“. Осим разговора са гостима у студију, свака емисија укључује одређени број прилога и укључења, који такође реализују новинарке: Ана Ћировић, Жана Јанковић и Сања Марковић.

За потребе овог рада одабрали смо такође 10 емисија, од којих по три емитоване у децембру 2024. године и јануару 2025. године, четири у фебруару 2025. године³¹. Дати корпус обухвата анализу медијског садржаја који се реализовао кроз разговоре са двадесетак гостију у студију и преко педесет прилога, од којих су неки реализовани у виду интервјуа са саговорницима и саговорницама, а неки су прилози уредница.

У првој анализираној емисији, емитованој 10. децембра 2024. године, прва тема се односи на сексуално узнемиравање, а повод је био пријављени случај професора подгоричке гимназије који је слао поруке неприкладне садржине својој малољетној ученици. Саговорница на ову тему је психолошкиња Марија Бабић, која даје сугестије у вези са препознавањем и реакцијом у случајевима овог облика девијантног понашања, а које се често не пријављује или чак не препознаје због конфронтације са одређеним параметрима лијепог васпитања. У погледу језика, морамо истаћи да је саговорницу водитељка Јовановић најавила у мушком граматичком роду, односно: *Са нама је психолог Марија Бабић*.

У првом укључењу Сања Марковић разговара са редитељем филма *Новосадско сјећање* Александром Рељићем, који се приказује у оквиру фестивала о људским правима „Убрзај“³², док се наредни прилог тиче здравља и оснаживања жена, односно превенције рака грлића материце у склопу програма *Before Time*, који представља заједнички пројекат Црне Горе, Хрватске и Босне и Херцеговине. Дакле, иако је ријеч искључиво о женама, епидемиолошкиња Раичевић истиче како је ова услуга бесплатна за *грађане* Црне Горе (*Транскрипт 11*). Током ове емисије примјећујемо спорадичну употребу женског граматичког рода, па се биљеже сљедећи примјери: *психолог* Марија Бабић, *епидемиолог* Института за јавно здравље Марија Раичевић, *директорица* ТО Колашин Зорица Милашиновић, итд.

У емисији која је била на програму 20. 12. 2024, након „Дневног журнала“, у прилогу који се односи на додјелу *Студентске награде 19. децембар* уочава се употреба именице

³¹ Емисије *60 минута* чији мониторинг смо вршили емитоване су: 10. 12. 2024, 20. 12. 2024, 25. 12. 2024, 10. 1. 2025, 20. 1. 2025, 28. 1. 2025, 5. 2. 2025, 21. 2. 2025. и 27. 2. 2025.

³² Фестивал *Убрзај* је црногорски фестивал филма о људским правима, који организује Центар за грађанско образовање, а који је по 15. пут реализован од 10. до 14. децембра 2024. године у Подгорици, Беранама и Котору путем премијерног приказивања филмова који се баве овом тематиком. Водећи слоган овог издања фестивала је *Испод површине*, а његово затварање је увијек обogaћено уручивањем годишњих награда за афирмацију људских права и оснаживање грађанског активизма (<https://cgo-cce.org/2024/12/01/ispod-povrsine/>)

студент мушког рода у множини, под којим се, свакако, подразумевају и студенткиње, те је Јовановић најавила овај прилог ријечима: „Главни град је наградио најбоље студенте, њих 35“. У самом прилогу се ова информација понавља на сљедећи начин: „Ове године награђено је 35 студената. Тијана Цвијетић најбоља је на Природно-математичком факултету“.

Из перспективе квантитативне родне анализе гостију у студију, уочава се неравнојерна заступљеност у корист жена, будући да су присутне двије гошће: Љубица Прибиловић и Миа Секулић. Ипак, морамо истаћи да су у оба случаја испод имена гошћи на плочицама за потпис истакнуте институције или манифестације које оне представљају, умјесто позиције или функције које у њима обављају (*ТО Будва / Фестивал књижевности за дјецу*). Слично томе, у прилогу о клизалиштима у Подгорици, који је реализовала Сања Марковић, након разговора са инструктором Андрејем Мартиновићем, своја искуства су подијелиле четири дјевојчице, чија имена остају у потпуности непозната. У цијелој емисији се употребљавају именице мушког рода у једнини и множини, а као еклатантан примјер може се узети интервју који је новинарка Ана Ћировић реализовала са ауторком изложбе *Црногорска графика малог формата* Весном Бошковић, а у којем се биљеже именице: *умјетник/умјетници, студенти, гости, графичари и грађани* (*Транскрипт 12*).

Са аспекта родне анализе медијских садржаја, први прилог емисије емитоване 25. децембра 2024. посебно је погодан, будући да се бави питањем положаја жена на селу. Милена Котлица, представница Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, истиче како жене које су носиоци пољопривредних газдинстава имају веће повољности у остваривању бенефита и субвенција, што утиче на њихову економску независност и наставак живота у сеоској средини, а овакво стање за резултат има бројне бенефите за живот уопште. Надаље, како истиче Котлица, осим податка да је жена носилац пољопривредног газдинства, као повољан фактор при рангирању за додјелу субвенција истиче се старост жене, односно правило да жена добија додатне бодове уколико има мање од четрдесет година (*Транскрипт 13*). Ова констатација провоцира питање да ли је и у којој мјери, зависно од њене старосне доби, жена на селу вишеструко дискриминисана. Надаље, пољопривредница Тамара Гаровић из Рожаја у кратком укључењу говори о посјети министра пољопривреде Владимира Јоковића и његових сарадника њеном сеоском домаћинству.

Прва од три анализиране емисије у јануару, емитована 10. јануара 2025. године, започела је гостовањем психолошкиње Бурзановић, а тема овог разговора била је начин процесуирања колективне туге која је успједила након вишеструког убиства 1. јануара на Цетињу. Бурзановић истиче оправданост различитих негативних емоција након овог трагичног догађаја, као и битност њиховог прихватања и вербализовања са циљем ефикаснијег превазилажења. У наставку су директорице три приморске општине: Будве, Херцег Новог и Тивта, говориле о утицају овог догађаја на измјене и отказивање бројних сегмената новогодишњег програма, као и о атмосфери која је владала у овим градовима.

У овој емисији се говори о занатству и услугама у Црној Гори, што представља својеврсну аберацију од устаљених тема које се у оквиру ове емисије обрађују. Саговорник новинарке Јовановић је директор Занатске коморе Црне Горе Борис Марђоновић, а централна проблематика коју апострофира односи се на измјене Закона о занатству, чију имплементацију Комора захтијева од Владе и Министарства економије. Марђоновић такође објашњава бројне промјене на тржишту уопште, које неизоставно прате процеси модернизације и дигитализације привредних субјеката, иако савремено црногорско тржиште не успијева да прати динамику тих токова.

Емисија *60 минута*, која је на програму била 20. јануара 2025. године, започиње гостовањем у студију, које је праћено недоследном употребом родно сензитивног језика. Наиме, тема овог дијалога је важност скрининг програма у превенцији рака грлића материце,

а новинарка Јовановић своју саговорницу представља ријечима: *љекар Института за јавно здравље, докторка Ивана Никчевић Ковачевић*. Докторка минуциозно објашњава принцип спровођења скрининга и појединачних прегледа у оквиру овог пројекта, као и све остале активности које се на националном нивоу одвијају у оквиру „Европске седмице превенције грлића материце“.

Прилози и укључења у оквиру ове емисије су бројни, а теме врло различите: реадaptација дјецe на школу и вртић, азил за псе, брдо Горица након невремена, зимска туристичка сезона и осврт на двије представе у Црногорском народном позоришту. Глумица Кристина Обрадовић говори о својој улози у представи „Господа Глембајеви“, уз акценат на бенефите оживљавања класичних дјела, која надилазе сваки простор и вријеме. У овом разговору она се неколико пута осврће на свога супруга, његову каријеру и обавезе у породичном животу.

У сфери умјетности, о новој представи Црногорског народног позоришта „Магареће године“, по мотивима романа Бранка Ћопића, говоре редитељ Андрија Рашовић, те глумци Лука Станковић, Жељко Радуновић и Невена Пенава. Поред елемената приче који се примарно односе на дјецу и њихова искуства, редитељ и глумци истичу индивидуалност која је у сталном сукобу са савременим системима који подстичу једноличност.

У емисији емитованој 28. јануара 2025. године уредница Александра Недић обрађује широк дијапазон тема, од локалних (међу којима се истиче бојкот трговачких ланаца) до глобалних (као што је забрана ТикТок-а).

Прва тема се односи на најављени бојкот трговачких ланаца у Црној Гори, који ће истог дана, у петак 31. јануара бити организован и у Хрватској и Босни и Херцеговини. Саговорници су сагласни да је ова иницијатива неопходна, па је у потпуности подржавају и позивају грађане да јој се прикључе. Економски аналитичар Предраг Зечевић наводи да јачање домаће производње и економски патриотизам, односно куповина производа домаћих произвођача, морају представљати пропратне или чак примарне мјере у оквиру овог бојкота. Ивана Михаиловић из Уније слободних синдиката Црне Горе надаље наглашава круцијалну улогу друштвене солидарности у овој иницијативи, као и наду да дати бојкот неће бити изолован случај грађанске иницијативе.

У овој емисији наилазимо и на актуелну причу о штетности друштвених мрежа и забрани ТикТок-а у неким друштвима, будући да неколико породица тужи ову мрежу због губитка чланова породице или негативног утицаја на њихов квалитет живота. Како наводи Стефани Мистр, неприкладни садржаји на ТикТок-у, међу којима су сексуално злостављање, убиства и самоубиства, директно су утицали на самоубиство које је починила њена петнаестогодишња кћерка. Са друге стране, из ТикТок-а инсистирају на чињеници да запошљавају 40 хиљада стручњака који су задужени за безбједност и који се баве елиминацијом и цензурисањем неприкладних садржаја. Према мишљењу Грегора Борста, професора психологије на једном париском универзитету, за разлику од свих производа и играчака, друштвене мреже не подлијежу никаквим стандардима у погледу безбједности дјецe и старосне границе за употребу. Подробније о питању негативних посљедица неконструктивне употребе друштвених мрежа говори психолошкиња Бурзановић, а посебно истиче улогу родитеља у погледу временског лимитирања употребе мрежа и мониторинга садржаја којима дјеца имају приступ, али и образлаже негативне ефекте на свакодневну интеракцију и комуникацију.

Из перспективе родне анализе, занимљиво је гостовање представнице Цудо савеза Црне Горе Сање Лаковић Биговић и представнице волонтерске организације АДП Зид Милене Шћепановић, које су говориле о припреми и реализацији Европског цудо првенства, Европског купа и дјечијег кампа у Будви. Осим фокуса на бенефите бављења овим спортом,

интересантно је напоменути да Савез спроводи активности којима се дјевојчице охрабрују за бављење чудом, те да је ситуација знатно боља у протеклих пар година, а о томе говори Лаковић Биговић, која је предсједница Комисије за родну равноправност Чудо савеза Црне Горе (*Транскрипт 15*). Након њих, у студију је гостовала музичарка Маша Вујадиновић, која је говорила о свом животу у Њујорку и плановима у музичкој каријери. У њеном дискурсу се уочава употреба именица у мушком роду, међу којима континуирано користи ријеч *музичар*, а као насликовитији примјер издвајамо: *Некад са мојом сестром Милицом, која је исто музичар, прокоментаришем као могли бисмо неки дует да направимо* (*Транскрипт 16*).

У емисији емитованој 5. фебруара 2025. године, уредница Нина Бошковић је у студију угостила Младена Ивановића, редитеља серијала *Прегаоци, чувари дивљине*, који прати групу еколошких активиста у Црној Гори и чија суштинска идеја је очување животне средине. Ова тема је, како смо већ навели, обрађена и у емисији *Срећан дан* 10. фебруара, што указује на спремност различитих медија да подрже овакве пројекте и дају допринос подизању колективне свијести и проактивног приступа очувању природе и природних љепота које нас окружују.

Као што смо већ видјели, битан сегмент сваког издања ове емисије чине култура и умјетност, а у емисији емитованој овог дана било је ријечи о представи „Принцеза Ксенија од Црне Горе“, која се након више од 30 година, иако у новом руху, поново изводи у ЦНП. О њој су говорили редитељка Радмила Војводић, глумци Душан Ковачевић и Слободан Маруновић, глумица Варја Ђукић, али и умјетничка директорица ЦНП-а Весна Лабан Вујошевић. Са лингвистичког аспекта, у обраћању Варје Ђукић уочили смо употребу паралелне фразе *колегинице и колега* (*Транскрипт 17*). Насупрот томе, у прилогу који обрађује сакупљање средстава за излечење дјевојчице Мије, интервјуисана дјеца користе именице мушког рода: ученик и другар (*Транскрипт 18*), а новинарка истиче како су се *на ову хуманитарну акцију одлучили власници и запослени једног угоститељског објекта из Подгорице*.

Емисија емитована 12. фебруара прошле године започиње закључцима са самита из Париза, чија је тематика била утицај вјештачке интелигенције на безбједност, економију и управљање, уз еклатантну идеју да је нужно креирање регулативе о смјерницама за развој вјештачке интелигенције у будућности. Морамо закључити да је ово тема која у одређеној мјери превазилази устаљени дискурс о култури и умјетности, а да се у оквиру овог прилога чују само мушки гласови: премијер Индије Наренда Моди, потпредсједник САД-а Џеј ди Венс, директор Опенаиј-а Сем Алтман, музичар и дизајнер Фарел Вилијамс. Питање да ли је сами самит био родно неравноправан или је уредница одабрала да прикаже само мушку перспективу остављамо отвореним, али никако не можемо превидјети ову униполарност. Дати тренд се наставља у интервјуу након прилога, јер о вјештачкој интелигенцији говори Дражен Раичковић из Одбора за примјену АИ (енгл. AI - Artificial Intelligence) и других напредних технологија.

У овој емисији се говори и о канцеру дојке, а саговорница Маја Гардашевић из НВО „Диши“ инсистира на увођењу закона о превентивној мастектомији, коју би пратила бесплатна реконструкција, у случају позитивних резултата БРЦА тестирања (енгл. BRCA – Breast Cancer Gene), а нарочито за жене које у блиском сродству имају особе обољеле или преминуле од овог облика карцинома. Треба истаћи да је новинарка најавила Гардашевић употребом ријечи *боркиња за права онколошких пацијената*, што морамо дефинисати као значајан прогрес у односу на устаљене језичке праксе базиране на традиционалним, неравноправном обрасцима.

На крају, истаћи ћемо да саговорница Сање Марковић планинарка Снежана Фатић говори о планинарском походу на највећи врх Балкана, Мусалу, и свим активностима које имплицирају овакви подухвати, а да упркос чињеници да испод њеног имена на плочици за натпис заиста пише да је нутриционисткиња и планинарка, она за себе каже да је

нутрициониста (*Транскрипт 19*). У једном другом примјеру, приликом најаве разговора са саговорницом, уочавамо два различита тренда, те наилазимо на конструкцију: *специјалиста опште медицине, докторка Радмила Шехић (Транскрипт 20)*, а да није ријеч о случајности потврђује и њена плочица за потпис, на којој стоји: *др Радмила Шехић, специјалиста опште медицине*.

Емисија 60 минута од 21. фебруара 2025. године обилује друштвеним темама, а у студију са уредницом Ирис Јовановић нашли су се научник и филантроп Александар Кавчић и професорица на ПМФ-у Невена Мијајловић, који су разговарали о важности наставника и наградама за најбоље наставнике, предаваче и инструкторе из формалног и неформалног образовања. Можемо, дакле, закључити да је, с обзиром на пол/род саговорника у студију, за ово питање подједнако битна и мушка и женска перспектива, али се ипак уочава константна употреба несензитивног језика, па се током читавог разговора користе именице у мушком роду (*професор, наставник, предавач*) и у обраћању професорки Мијајловић водитељка наводи: *И Ви сте професор на Природно-математичком факултету. (Транскрипт 21)*.

Попут емисија из већ обрађеног корпуса, и у овој је инкорпорисано неколико прилога и укључења са терена, које су реализовале новинарке Ћировић, Јанковић и Марковић, а теме обухватају различита питања и области друштвеног живота: апликација коју је за *Европску престоницу младих 2028* поднио Главни град, потенцијални раскид уговора о сарадњи стоматолога и Фонда за здравствено осигурање, такмичење у кулинарству, удомљавање животиња из азила и, као и сваког петка, телепромоција оператера телекомуникацијских услуга.

Након „Дневног журнала“, у емисији која је била на програму 27. фебруара 2025. године, прва обрађена тема односи се на првостепену пресуду у корист Елзана Хрковић, која је тужила град Пљевља због утицаја високог степена загађења на квалитет њеног приватног и породичног живота. Све детаље тужбе, њене оправданости и коначне пресуде у име Хрковић, изнио је и образложио адвокат Данило Вујановић, а његов језик је родно несензитиван, будући да се уочава константна употреба именица у мушком роду: *грађани, клијенти, Пљевљаци (Транскрипт 22)*. На сличан начин се говори о наградама које је Министарство просвјете, науке и иновација додијелило *добитницима* годишњих признања за научна достигнућа у 2024. године, иако су међу награђенима и двије жене. У самом прилогу се, међутим, наводи да су *награде за најуспјешнију научницу добиле Александра Клисић, Медицински факултет, Универзитет Црне Горе, и Александра Мартиновић, Факултет за прехранбену технологију, безбједност хране и екологију, Универзитет Доња Горица*.

У студију су гостовале и три мултимедијалне умјетнице, Мануела Фетаховић, Теодора Тијанић и Ивона Меденица, које су креаторке умјетничког студија „Арт студио 360“, а које осим бројних изложби на јавним мјестима широм Подгорице, тренутно раде на креирању платформе за умјетнике. Она ће представљати својеврсну базу аутора и ауторки чија се умјетност може визуелно представити, док оваква иницијатива имплицира већу видљивост умјетника/умјетница и њиховог стваралаштва, стварање простора за представљање њиховог рада и међусобну сарадњу, али и оживљавање града. Медијски простор женама је дат и путем прилога о *сајбер безбједности*, а обуку, која се паралелно одвијала у пет земаља Западног Балкана, у Црној Гори је похађало 20 жена. Дату обуку је организовало невладино удружење *Women 4 cyber Montenegro*, са примарним циљем менторства и професионалне подршке у процесу подизања свијести о родно инклузивној заједници у домену сајбер безбједности.

6.2.3. *Наша Баштина, РТЦГ*

За потребе овог истраживања одабрали смо по три емисије емитоване у децембру 2024. године и јануару 2025, а четири емисије из фебруара 2025. године³³, што представља око двадесет сати програма, у којима је око шездесет гласова особа из различитих области које се односе на очување и ревитализацију материјалног и нематеријалног наслеђа. Овај формат емисије подразумева много више гостију у студију, а много мање укључења и прилога са терена. Морамо напоменути и то да музички сегменти нијесу анализирани. Наиме, у складу са природом овог програма, у свакој емисији се представља велики број локалних културно-умјетничких друштава која изводе традиционалне пјесме и плесове, која су засигурно сјајан корпус за мултидисциплинарно истраживање са аспекта родне неједнакости.

Мониторинг емисије *Наша баштина*, која је снимана у Бару и емитована 8. децембра 2024. године, обухвата широк дијапазон тема и саговорника, иако се они углавном односе на очување материјалне и нематеријалне културне баштине овог града. Са аспекта родне расподијељености, напоменућемо да су жене више заступљене у реализацији ове емисије: уредница је Драгана Мркић, прилог са терена је реализовала Ирена Рашовић, док је редитељ Давор Клисић. Сличан тренд уочавамо када је ријеч о саговорницима и саговорницама током емисије, будући да је медијски простор у оквиру ове емисије добило пет жена насупрот четири мушкарца. У погледу обрађених тема, не уочава се разлика између тема о којима говоре жене и мушкарци, с обзиром на то да се све тичу умјетности, туризма и културног наслеђа.

Током ове епизоде, у употреби је родно несензитиван језик, па су све именице углавном у мушком роду, у облицима једине или множине, иако се под њима *подразумијевају* женски, баш као и у примјерима националне легислативе коју смо обрађивали у ранијим поглављима. Уочавају се спорадични примјери употребе паралелних форми, те као сликовит примјер можемо издвојити новогодишњу честитку Душана Раичевића, председника Општине Бар, који *свим својим суграђанкама и суграђанима, али и свим гледаоцима емисије жели добро здравље и породични мир*. Имајући у виду да су идентични облици садржани у питању новинарке, чак и овај изоловани случај дјелимичне видљивости женске парадигме могао би се довести у питање и приписати пукој репродукцији језичке конструкције, а не родној освијешћености *првог човјека* ове приморске општине (*Транскрипт 23*). Осим наведеног, у дискурсу Љиљане Вујовић из НВО *Жене Бара*, о гастрономској понуди овог града, који излази и на језеро и на море, запазили смо и употребу именице *преткиње*, што, усудићемо се да закључимо, представља значајан прогрес у питању језичке видљивости жена (*Транскрипт 24*).

Наша баштина емитована 15. 12. 2024. обилује музичким сегментима за које је био задужен млади хармоникаш Балша Јовановић, али и наступима КУД-а. Када је ријеч о разговорном дискурсу, уводни дио су обиљежили интервјуи са публицистом Будом Симоновићем, који је овом приликом говорио о својим књигама „Драговољићи“ и „Кучка пећина“, и Марина Перковић, која у кухињици у оквиру студија презентује своје послastiце и истовремено говори о својим кулинарским способностима и великој подршци и помоћи кћерке. С обзиром на то да је ово већ трећа жена у оквиру наше корпусне грађе која је представљена у улози непрофесионалне куvariце, а друга у емисији *Наша баштина*, врло смо знатижељни да откријемо да ли ће се у некој емисији у наставку мушкарац приказати у тој улози.

У улози публике, у студију су корисници и кориснице ЈУ Дом старих Подгорица, са којима је током емисије уредник и водитељ Миомир Марош кратко разговарао, док ћемо као засебан сегмент издвојити разговор са директорицом ове установе Јеленом Шофранац.

³³ Емисије *Наша баштина* које смо анализирали емитоване су: 8. 12. 2024, 15. 12. 2024, 22. 12. 2024, 7. 1. 2025, 19. 1. 2025, 26. 1. 2025, 2. 2. 2025, 9. 2. 2025, 15. 2. 2025. и 23. 2. 2025.

Генерално говорећи, са лингвистичког аспекта, у овом разговору је упечатљива континуирана употреба именица у мушком роду *гледаоци, пензионери*, док Шофранац без изузетка употребљава именицу мушког рода у множини *корисници* (*Транскрипт* 25), док је родна несензибилност њеног језика видљива и приликом изношења података о запосленим лицима у Дому. Наиме, она истиче како у Дому имају велики број његоватељица и медицинских сестара, три љекара опште праксе, шест љекара специјалиста и физиотерапеута (*Транскрипт* 26), иако вјерујемо да је макар један од десет љекара жена. На званичном сајту ове установе смо пронашли списак запослених и анализом закључили да јесте ангажован одређени број докторки, односно психолошкиња, али и да међу *медицинским сестрама* које је споменула Шофранац има и мушкараца, тј. медицинских техничара³⁴.

Наша баштина емитована 22. 12. 2024. године започиње разговором уреднице Драгане Мркић са Рифатом Алихоџићем, редовним професором Архитектонског факултета, о типичним црногорским кућама и изазовима архитектуре у савремено доба. Прави се дистинкција између некадашње четири типолошке шеме изградње кућа, које су грађене у складу са културом, географским одликама и климатским приликама, са једне стране, и савременог градитељства, нарочито уколико оно за циљ има остварење профита, са друге стране.

Битна тема у оквиру ове емисије јесте прослава 60 година постојања ЈУ КИЦ „Будо Томовић“, о чему говоре директорица Аида Батиловић и умјетнички руководилац првог ансамбла Борис Милуновић. Упркос чињеници да је водитељка у најави Батиловић представила као *директорицу* ове јавне установе, на плочици за потпис стоји скраћеница: *дир. ЈУ КИЦ Будо Томовић*. Ова појава не мора нужно бити индикативна, али са аспекта критичке анализе медијског дискурса не смије бити незапажена. Коначно, као и у претходним емисијама, углавном су у употреби именице мушког рода, нарочито у облику множине, па се у овом разговору најчешће чује именица *чланови* (*фолклорног ансамбла, нпр.*).

Имајући у виду да 7. јануара припадници и припаднице православне вјероисповијести славе Божић, не изненађује чињеница да се овом најрадоснијем хришћанском празнику придаје велики значај у оквиру *Наше баштине* емитоване тог дана. На самом почетку, Мркић и Марош разговарају са историчарем Вуканом Ражнатовићем о некадашњим прославама Божића, нарочито у владарској породици Петровић (*Транскрипт* 27), а чињеница да су на челу државе у то вријеме искључиво били мушкарци дјелимично оправдава изостанак било којег податка који се односи на улогу жене у прослави Божића, како на двору, тако и у просјечном црногорском домаћинству. У инсерту из емисије *Божићно сијело* из 2021. године историчарка умјетности Луција Ђурашковић говори о симболици бадњака и полазника/положајника, такође без осврта на парадигму жене.

Насупрот томе, медијски простор јесу завриједиле двије жене. Прва је Драгица Перовић, која везе, плете и хекла, а инсистира на чињеници да је те традиционалне вјештине научила од мајке и баке, али успијева вјешто да их инкорпорира у модерне одјевне предмете и комаде у свакодневной употреби. Након ње, упознајемо Јовану Станишић, која представља *Конобу Станишић*, у којој се снимала ова емисија, мада се суштински разговор са њом своди на дескрипцију јела која је спремила за прославу Божића.

У издању *Наше баштине* емитованом 19. јануара битан сегмент чине директорица Удружења мултипла склерозе Андријана Николић и чланице, које су приликом гостовања у студију показале неке од својих радова, али и говориле о прошлим и текућим активностима. Упркос чињеници да је ријеч о женском удружењу, запазили смо употребу одређених глагола

³⁴ Списак запослених у ЈУ Дом старих Подгорица на дан 1. 3. 2023. године, доступно на: https://www.domstarihpodgorica.me/sites/domstarihpodgorica.me/files/2023-03/spisak_zaposlenih_u_ju_dom_starih_podgorica_na_dan_01.03.2023._godine.pdf

у облицима множине мушког рода (*радили, украшавали, почели*) (*Транскрипт 28*). У овом раду се нећемо бавити дискусијом о разлозима за изостављену конгруенцију, проузрокованим лингвистичким навикама или намјерама датих припадника удружења, али морамо напоменути да је сасвим сигурно да група мушкараца за опис свог рада ни у којем случају не би употребила облик глагола у женском роду.

О очувању традиционалног начина извођења фолклорних плесова, који се у данашње вријеме углавном изводе уз оркестре или тзв. *плејбек*, и изворног начина пјевања *a capella* било је ријечи у прилогу Невенке Мацан, а који се ослања на главне теме обрађене у оквиру Округлог стола „Фолклор, традиција, наслеђе и дјеца“. У овом прилогу прилогу чуо се глас четири стручна лица, међу којима три мушкарца (учесника Давора Седларевића и др Слободана Јеркова, те организатора Предрага Шушића) и Јелена Миладиновић, којој на плочици за потпис испод имена умјесто функције или звања стоји: *Женска пјевачка група Ђуде, Колашин*. Из перспективе језика, као и у претходним емисијама, уочава се употреба именица мушког рода у облику множине, а као примјере издвајамо: *гледаоци, учесници и извођачи* (*Транскрипт 29*).

Последња емисија емитована у јануару, односно 26. 1, започиње поучном причом о интеркултуралности и толеранцији, као вриједностима које у својим дјелима промовише документариста Завичајног музеја Пљевља Милош Гачевић. Он у овом гостовању минуциозно и сликовито описује своја ходочашћа у Јерусалим и планину Синај, уз компарацију са суживотом и симбиозом коју његују припадници разних вјера у његовом граду, Пљевљима. Гошћа у овој емисији је и директорица Завичајног музеја Пљевља Дејана Дробњак, која подробно говори о историји Пљеваља, са посебним фокусом на диатрети, али и о потенцијалу за даљи развој. Марош своју гошћу најављује родно сензитивним језиком, употребљавајући именицу *директорица*, мада примјећујемо да се на плочици за потпис, баш као и у једној од претходно анализираних емисија, налази скраћени облик: *дир. Завичајног музеја Пљевља*. Морамо се запитати зашто се скраћеница није употребила подједнако и за функцију *директора ТО Никшић* у емисији емитованој 19. јануара 2025. године.

Свој медијски простор у оквиру ове емисије добила је Исмета Џакић, власница Етно куће *Ружа*, у оквиру које се налази и Етно музеј *Жена*. Она је овом приликом у студио донијела велики број експоната, а ми их можемо незванично груписати у двије категорије: предмети за домаћинство и предмети за уљепшавање. На крају разговора, као посебно битне из цијелог асортимана, Марош представља ружину воду, *ђулсију*, и „Пљеваљски традиционални кухар“, док се вишеструко указује на златовез, хеклање и пуни вез као врхунске вјештине жена из Пљеваља.

С аспекта родне сензибилности језика, сам почетак емисије емитоване 2. 2. 2025. врло је индикативан, будући да у разговору водитеља с директором ЈУ ОШ „Анто Ђедовић“ у Бару, Милошем Пантовићем, континуирано и без изузетка уочавамо употребу именица *наставници, ученици и колеге* (*Транскрипт 30* и *Транскрипт 31*). Када је ријеч о плочицама за потпис, рјешења варирају од родно осјетљивих, попут: *наставница* музичке културе Радмила Оташевић, преко скраћеног облика *дир. ЈУ ОШ „Милош Пантовић“*, до невидљивости функције или звања, као у примјеру *Сандра Жижјић, ОШ „Анто Ђедовић“ Бар*.

У разговорном дискурсу, као и у плочици за потпис, приликом најаве и самог наступа дијела колектива који изводи сплет игара, без изузетка се користи именица *наставници*, иако је ријеч о укупно пет парова, односно идентичном броју мушкараца и жена. Ову својеврсну језичку девијацију репродукују и новинари Марош и Мркић и њихов саговорник, иако се надаље у дискурсу истичу поједини примјери родне видљивости жена: *координаторка Сандра Жижјић, менторка Весна Чабаркапа*, а Аниса Ђокић је представљена као *наставница* ликовног образовања.

Централни дио емисије је посвећен гулама, а овај својеврсни национални симбол је двоструко обрађен. Наиме, у студију се нашао Добрислав Томовић из Берана, који се бави њиховом изработом, а у прилогу је представљена Данка Лајић Михаиловић, која их проучава са аспекта етномузикологије. Она је подробно говорила о корпусу своје докторске тезе, у којој се обрађују гусле, начинима проналажења материјала за истраживање, односу музичке и поетске компоненте, те позитивним и негативним ефектима гусларских такмичења.

Коначно, морамо истаћи да је језик новинара Филипа Инића у потпуности родно сензитиван, будући да у прилогу о Лајић Михаиловић константно користи облике у женском роду (*докторка, саговорница, објавила је*, итд.) (Транскрипт 32). Са друге стране, усудићемо се да потврдимо да је то устаљена пракса у сваком дискурсу који се односи искључиво на једну особу женског рода.

Емисију емитовану 9. фебруара 2025. Мркић и Марош започињу разговором са Душаном Медином из Друштва за културни развој *Бауо* из Петровца, чији се језик у потпуности одликује родном сензитивношћу. Медин, дакле, сваку именицу која се односи на професију и занимање жена конзистентно употребљава у женском граматичком облику, те наилазимо на облике попут: *кустоскиња, херитолошкиња, музеолошкиња* (Транскрипт 33). Медин овом приликом акценат ставља на „Монографску публикацију Паштровићи: баштина и сцена“, притом у потпуности истичући допринос сваке појединачне особе која је дио тог пројекта. Насупрот томе, приликом гостовања Љубице Радовић Миличић из ЈУ *Музеји и галерије Будве*, Марош истиче како је она *антрополошкиња* и *етнолошкиња*, како и пише на њеној плочици за потпис, али и *кустос* у датом музеју (Транскрипт 34).

У оквиру ове емисије смо запазили двије занимљиве појаве: предсједник женске вокалне групе је мушкарац, а у кухињи у студију је опет жена. Наиме, цијелу ову емисију су музички обојиле чланице Женске вокалне групе *Хармонија* из Будве, која постоји више од четири деценије, а урађен је и интервју са њиховим предсједником Милошем Боретом. Разлоге ове појаве би требало тражити трагом анализе критеријума за избор за ову функцију и прегледом пристиглих апликација, јер је, макар из лаичке перспективе, необично да се на челу искључиво женске клапе налази мушкарац. Са друге стране, о паштровачким специјалитетима, овог пута руштулама и куглофима представљеним у студију говори Даринка Ацић, што је једино проблематично због потенцијалне афирмације стереотипног везивања жене за домаћинство.

Емисија која је била на програму 15. фебруара 2025. године, посвећена прослави 56. *Празника мимозе*, заиста обилује саговорницама и перспективама, иако се цјелокупни дискурс односи на мимозу, организацију прославе и разних пратећих програма. Са аспекта квантитативне анализе актера медијског дискурса, запажамо знатно већи број мушкараца који су учествовали у овој емисији. Свој медијски простор добили су амбасадори Бранимир Јукић и Зефир Рамчиловић, предсједници општина Херцег Нови и Битољ, предсједник МЗ Баошићи, организатор такмичења у пицигину, члан дирекције, узгајивач мимозе и неколико посјетилаца. Са друге стране, у оквиру ове емисије су једино видљиве в.д. директорице ТО Херцег Нови Тања Мркајић и пјевачица Гоца Тржан, док је идентитет неколико интервјуисаних жена остао непознат.

Са аспекта родне сензибилности језика истичемо чињеницу да се у интервјуу са градоначелником, али и у његовом званичном обраћању приликом отварања Празника мимозе, истиче константна употреба именица мушког рода у множини: *гости, министри, организатори* (Транскрипт 36), док се у говору актуелног предсједника Црне Горе Јакова Милатовића биљежи паралелна форма *Новљани и Новљанке* (Транскрипт 37).

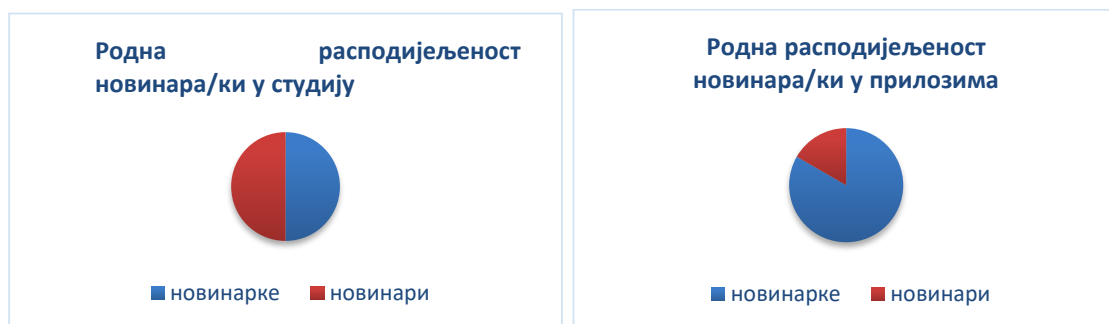
Наша баштина од 23. фебруара 2025. године обрађује материјално и нематеријално наслеђе Полимља, нарочито Бијелог Поља и Берана. У овој емисији се уочава доминација

мушких гласова, будући да углавном они говоре о историји и култури тог краја. На самом почетку историчар и хроничар Марко Радојевић живописно говори о манастиру Ђурђеви ступови, о Јасиковцу и знаменитим људима из ових предјела, Милан Бојовић из КУД-а *Коло* о играма, наступима и ношњи, а вокални солиста Чедомир Пешић о својој каријери и наступима. Једини сегмент у којем је видљива женска парадигма јесте гостовање Станојке Цане Јоксимовић, која говори о сакупљању биља и домаћим чајевима. Морамо, међутим, примијетити да се на њеној плочици за потпис налази натпис *Бијело Поље*, умјесто њеног занимања или звања. Уопштено говорећи, језик ове емисије је неутралан, јер се умногоме говорило о играма, музици и архитектури.

6.2.4. Кумулативни резултати квантитативне и квалитативне анализе

На основу анализираних корпуса, прије свега ћемо се осврнути на квантитативну заступљеност мушкараца и жена у оквиру дате три емисије. У погледу новинара и новинарки, са битним разликама у појединачној структури емисија, можемо констатовати суштинску једнакост, будући да у емисији *Наша Баштина* имамо новинарку и новинара, у емисији *Срећан дан* у тренутном саставу у студију имамо два мушкарца и једну жену, док емисију *60 минута* увијек води новинарка. Највећа дискрепанција се уочава код броја новинара и новинарки који реализују прилоге, будући да је ријеч о укупно десет жена и два мушкарца.

Док друге двије емисије имају репортере и репортерке, у емисији *60 минута* тај је посао повјерен искључиво женама, те наилазимо на прилоге Сање Марковић, Жане Јанковић и Ане Ћировић.

Слика 2: Родна расподијељеност новинара/ки у студију и у оквиру прилога

Са аспекта уређивачке структуре:

- *Нашу баштину* уређују новинари Миомир Марош и Драгана Мркић, док је редитељ Саша Терзић,
- *60 минута* уређују новинарке Ирис Јовановић, Александра Недић или Нина Бошковић, док функцију реализатора обавља Жељко Шабан,
- *Срећан дан* уређује Марина Стругар, док емисију реализује Андријана Пекић.

На основу наведеног можемо закључити да су улоге новинара равноправно расподијељене, да жене предњаче као уреднице, а мушкарци као реализатори. Међутим, најважније је напоменути да, за разлику од остале двије емисије, на одјавној шпици није истакнуто да је реализаторка емисије *Срећан дан* Андријана Пекић, већ смо тај податак добили из непосредне комуникације са менаџментом ТВ Е.

Када говоримо о броју саговорника и саговорница, биљежимо предност жена које су биле извор информација у студију и у прилозима са терена. Наиме, активно учешће у креирању ових медијских садржаја узело је 128 жена насупрот 83 мушкарца.

Слика 3: Родна расподијељеност саговорника/ца у студију и у оквиру прилога

Други сегмент овог истраживања се односи на тему разговора, са акцентом на степен присуства или одсуства дискурса о родним питањима. Као што се закључује из претходних сегмената анализе, теме обрађене у овим емисијама умногоме обухватају различите сфере умјетности, а као извори су више заступљене жене, њих 33, у односу на мушкарце, њих 23. Са друге стране, када је у питању очување културне баштине, бројнији су мушкарци него жене, те је активно учешће у овом дијелу обрађеног корпуса узело 13 мушкараца и седам жена. Анализа разговорних дискурса насталих обрадом осталих тема, које, између осталог, обухватају здравље, екологију, комуникације, спорт и медије, указује на прилично уравнотежену заступљеност мушкараца и жена.

Анализа датих медијских садржаја је такође указала на појаву феномена обраде једног броја тема искључиво из женске перспективе и чињенице да се одређене сфере повјеравају искључиво женама. Наиме, у оквиру ових емисија имамо једну адвокатицу и пет разговора са укупно четири психолошкиње, док ниједан мушкарац није имао улогу извора у овим доменима. Адвокатица Мирјана Пајковић је у студију говорила о разводу и алиментацији, уз посебан фокус на права дјете и економски сегмент који смо издвојили у оквиру Транскрипта број 2. Психотерапеуткиња Ана Бошковић разграничава термине психолог, психијатар и психотерапеут, са циљем разбијања стигме психичких болести, са акцентом на владајућа увјерења у Црној Гори. Надаље психолошкиња и психотерапеуткиња Стела Бурзановић у двије засебне емисије говори о прихватању негативних емоција током празника, а нарочито након случаја масовног убиства на Цетињу. Психолошкиња Марија Бабић говори о препознавању и адекватној реакцији на различите видове вршњачког насиља, које представља ескалирајући проблем у Црној Гори у последње вријеме, док психолошкиња и психотерапеуткиња Биљана Андријашевић објашњава процес реадaptације дјете на одлазак у школу или вртић након зимског распуста.

Сљедећа тема у којој се знатно више чује женска перспектива јесте здравље жена, иако је ова тема обрађена само у оквиру два прилога емисије *60 минута*. У овом прилогу, емитованом 10. децембра 2024. године, који се односи на пројекат *Before Time*, о превенцији рака грлића материце говоре: епидемиолошкиња Института за јавно здравље Марија Раичевић, Алан Медић из Завод за јавно здравство Задар, Татјана Немед Блажић у име Завода за јавно здравство Хрватске и Кристина Беванда из Дома здравља Мостар. У другом прилогу Сања Лекић, директорица Института за онкологију Клиничког Центра Црне Горе, такође говори о раку грлића материце, али и ХПВ вакцини за превенцију ове болести.

Коначно, нашу пажњу је привукла и чињеница да су жене у сваком прилогу о припремању хране, па у оквиру *Наше баштине* Љиљана Вујовић говори о гастрономској понуди Бара, Марина Перковић о баклавама и осталим посластицама које презентује у студију, а Даринка Адић о паштровачким специјалитетима, међу којима истиче куглофе и руштуле. У импровизованој кухињици у студију емисије *Срећан дан* новинарка Јелена Ћетковић и виолинисткиња Верица Чуљковић спремају храну према сопственим преференцама. На исти начин је у потпуности повјерена женама и сфера домаће радиности, која се афирмише у оквиру емисије *Наша баштина*. Представљају се Неђељка Нена Раичевић и Нада Драшковић, које се баве производњом природних сапуна, Драгица Перовић, која везе, плете и хекла, власница Етно музеја Исмета Адић као и Стојанка Цана Јоксимовић, која говори о сакупљању биља и природним чајевима. Једини мушкарац који је је презентовао свој ручни рад у овом студију је Добрислав Томовић из Берана, а који је говорио о процесу израде самара, гусала, рала и кошница.

Коначно, будући да је родна (не)равноправност суштинска тема овог рада, морамо констатовати недовољну присутност питања која се тичу рода, иако се у овим емисијама забавног карактера обрађују теме које се углавном односе на културу и актуелна друштвена дешавања. Наиме, у оквиру ових тридесет емисија, само је један кратки прилог посвећен родним питањима, у којем Амила Растодер разговара са Милицом Милошевић (у емисији *Срећан дан* емитованој 10. 2. 2025. године). Догађај *Визија лидерки* је организован на Универзитету Доња Горица поводом Дана жена у науци, а Милошевић подробно објашњава процесе које имплицира развој лидерских капацитета, односно карактеристике и компетенције лидерки у савременом добу. Милошевић наглашава важност иницијалног васпитања и образовања у деконструкцији стереотипних улога, уз обавезне системске промјене. Надаље, за све лидерке круцијални су повезивање преко друштвених мрежа и организације разних догађаја, са циљем размјене знања и искустава на формалном и неформалном нивоу. Насупрот конструктивном разговору и конкретним идејама, којима обилује овај интервју, примјећујемо да новинарка саговорницу Милошевић ипак представља ријечју *предавач*, док на њеној плочици за потпис пише *мр Милица Милошевић, УДГ*.

Осим тога, такође у емисији *Срећан дан*, емитованој 20. 2. 2025. године, на питање водитеља о њеном ставу о стереотипној конструкцији *човјек-жена*, о којој је већ било ријечи, млада панелисткиња Андреа Жмукић одговара да ова језичка конструкција уопште нема негативну конотацију. Штавише, она истиче да је перципира као комплимент, јер означава *јакo моћну жену, која заправо може све постићи*. Упркос чињеници да је ово изолован примјер, који указује на индивидуална идеолошка и културна увјерења, свакако је индикативан са аспекта социолингвистике.

Питање родно сензитивног језика је још један од основних фокуса овог истраживања, али и сегмената на којима почива теоријски темељ цјелокупног рада. Генерално говорећи, своја запажања у погледу родне сензитивности језика датог медијског дискурса можемо сублимирати у неколико увида. Прије свега, евидентан је значајан напредак у погледу употребе именица у женском роду за професије и занимања жена које су дио емисија чији мониторинг смо вршили. Поред именица чија је употреба већ устаљена, истичемо и примјере оних за које се надамо да ће ускоро бити дио дискурзивне праксе овдашњег становништва: *кустошкиња, музеолошкиња, преткиња, боркиња, психотерапеуткиња, едукаторка*.

Надаље, кад год се исказ односи на групу људи, у којима се налазе и мушкарци и жене, именице су готово без изузетка употријебљене у мушком роду у облицима множине: *наставници, колеге, умјетници, чланови, гости, студенти и сл.* Поједини примјери се односе на коришћење паралелних форми, које су углавном употријебљене у почетним реченицама официјалног обраћања, али ишчезавају у каснијем току (раз)говора (*Транскрипти* 17, 23 и 37).

Међутим, када се прилог или обраћање односи искључиво на жену/жене, неизоставна је употреба именица женског рода, нарочито у иницијалном представљању гошће и истицању њеног занимања. Генерално говорећи, а као што смо истакли приликом анализе појединачних емисија, употреба родно сензитивног језика није конзистентна ни континуирана, већ се углавном односи на појединачне примјере употребе женског рода за именице којима се означава занимање или професија дате жене.

Коначно, као засебан феномен истичемо недовољну видљивост жена, која се у овом корпусу манифестује у неколико облика. Прије свега, иако видимо њихов лик и чујемо њихово мишљење о одређеним питањима, идентитет једног броја жена остаје потпуно непознат, будући да их новинари и/или репортери не представе. Ова појава се не односи само на гошће, већ и на репортерке, па се у неколико случајева реализује прилог непознате новинарке. У неким прилозима видимо њен лик, у неким само чујемо њен глас, али до краја емисије ни визуелно ни аудитивно не добијамо податак о идентитету дате новинарке. Неки од примјера су интервјуи репортерки са фронтменом *Ансамбла Тоћ* (*Срећан дан*, 29. 1. 2025) и са Калиопи (*Срећан дан*, 13. 2. 2025) као и квиз који је неформално назван „Или-или“, који је новинарка спровела са чак четири јавне личности: Мирзом Селимовићем, Марком Луисом (Louis), Катарином Грујић и Маријом Микић. У једном случају је новинар најавио да ће наредни прилог реализовати *Адела*, мада њено презиме остаје непознато, будући да током интервјуа са пјевачем Кнезом није имала своју плочицу за потпис (*Срећан дан*, 20. 12. 2024).

Плочице за потпис су посебно привукле нашу пажњу, јер се на њима уочава цијели дијапазон различитих облика: пуни облици именица за називе звања и титула, скраћени облици или потпуна оmissија, а који указују на степен (не)видљивости одређеног пола/рода. Ми смо у раду вишеструко скренули пажњу на ове облике, будући да смо запазили, на примјер, да се у обрађеном корпусу за жене чешће него за мушкарце користи скраћеница *дир.* (директор/ица) и да је у више примјера истакнута само институција којој припадају, а не и њихова функција у оквиру ње, а детаљнију анализу остављамо за нека будућа истраживања.

6.3. Синтеза резултата медијског мониторинга

На основу спроведеног мониторинга медијских садржаја, који је обухватио тридесет емисија са три телевизијска емитера у Црној Гори, могу се издвојити неколико кључних налаза који се односе на заступљеност актера, тематизацију родних питања и степен родне сензитивности језика у медијском дискурсу.

Прије свега, квантитативна анализа актера медијског дискурса показује да су жене и мушкарци у појединим емисијама релативно равномјерно заступљени као гости и саговорници, посебно у форматима који укључују више учесника и панел дискусије. Међутим, упркос формалној присутности оба пола, уочљиви су бројни облици симболичке или институционалне неправедности, као што су недовољно представљање саговорница (изостављање имена или функције), анонимност новинарки у појединим прилозима или наглашавање институције умјесто професионалне позиције женских саговорница. Ови примјери указују на суптилне облике медијске невидљивости жена у јавном простору.

Анализа тематског дискурса показује да родна питања нису у фокусу већине анализираних медијских садржаја, већ се појављују углавном спорадично и у контексту специфичних тема, као што су положај жена на селу, лидерство жена, жене у СТЕМ областима, здравље жена или економско оснаживање. Иако су ове теме присутне, оне се углавном јављају као сегменти ширих разговора о друштвеним проблемима, а не као централни предмет систематске јавне дебате. Овај налаз упућује на закључак да родна равноправност у

анализираном телевизијском дискурсу није континуирано тематизована, већ се третира као једна од бројних друштвених тема.

Најизраженији резултати истраживања односе се на језички аспект медијског дискурса, гдје је уочена доминантна употреба генеричког мушког рода. Иако се у појединим ситуацијама јављају облици родно осјетљивог језика (нпр. употреба назива занимања у женском роду или паралелних форми), таква пракса је углавном недоследна и често се комбинује са традиционалним језичким обрасцима. Посебно је уочљиво да се у професионалним и институционалним контекстима често користе мушки облици именица чак и када се односе на жене, било у представљању саговорница, било у њиховом властитом говору.

Поред тога, у дискурсу анализираних емисија идентификовани су и културни стереотипи и традиционални когнитивни модели, који се огледају у коментарима о *традиционалним* родним улогама, повезивању женског идентитета са породицом и домаћинством или у генерализацијама о интересовањима и животним изборима жена и мушкараца. Иако овакви искази нису доминантни, њихово присуство указује на то да медијски дискурс у одређеној мјери репродукује постојеће друштвене обрасце и стереотипе.

Укупно посматрано, резултати истраживања показују да телевизијски медији у Црној Гори показују извјесне помаке ка већој видљивости жена у јавном дискурсу, али да родна осјетљивост медијског језика и наративних оквира још увијек није систематски успостављена. Практична примјена принципа родно осјетљивог језика остаје недоследна, а родна перспектива у тематском дискурсу најчешће има периферну, а не централну улогу.

7. ИСТРАЖИВАЊЕ – УПИТНИЦИ ЗА КРЕАТОРЕ/КРЕАТОРКЕ И КОНЗУМЕНТЕ МЕДИЈСКИХ САДРЖАЈА

У другом дијелу истраживања анкетирали смо двије групе – креаторе/креаторке медијских садржаја које смо анализирали и њихове гледаоце/гледатељке. С обзиром на то да нам је циљ био добијање увида у различите перспективе питања родне равноправности у медијским садржајима³⁵, спровели смо двије засебне анкете са различитим питањима.

Прва анкета намијењена је конзументима медијских садржаја, а корпус за ово истраживање представљају одговори 296 испитаних становника Црне Горе. Уводни дио анкете односи се на пол, године старости и степен образовања, и те варијабле се користе као параметри за детаљнију компарацију одговора. Овом анкетом испитивали смо ставове гледалаца/гледатељки о 33 именице за звања и занимања жена, забиљежене приликом мониторинга трију емисија у оквиру медијског дискурса или на плочицама за потпис. Именице су наведене редосљедом којим су биљежене приликом мониторинга емисија, а контекст је намјерно изостављен, како не би сугестивно утицао на одговоре, мада се такав концепт испитивања оставља отвореним за нека будућа истраживања. За одговоре смо употребили опцију вишеструког избора путем Ликертове скале, па су испитаници на питање *Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви следећи изрази* за сваку појединачну именицу могли да одговоре одабиром једног од три понуђена одговора: *потпуно, дјелимично или нимало*.

Друга анкета односила се на третман родне перспективе у оквиру медијских кућа које су емитовале емисије које смо пратили, а из угла медијских актера који су директно учествовали у њиховој припреми и реализацији. Анкета је била анонимна, састојала се од десет питања, док су одговори били отвореног типа, у форми дугог одговора. Фокус је био на питањима (не)постојања родно осјетљиве политике, образовања из те области, интеграцији родних тема и родно осјетљивог језика, уз посебан осврт на личне ставове о потенцијалном утицају третмана родних питања у медијским садржајима на ставове јавног мњења.

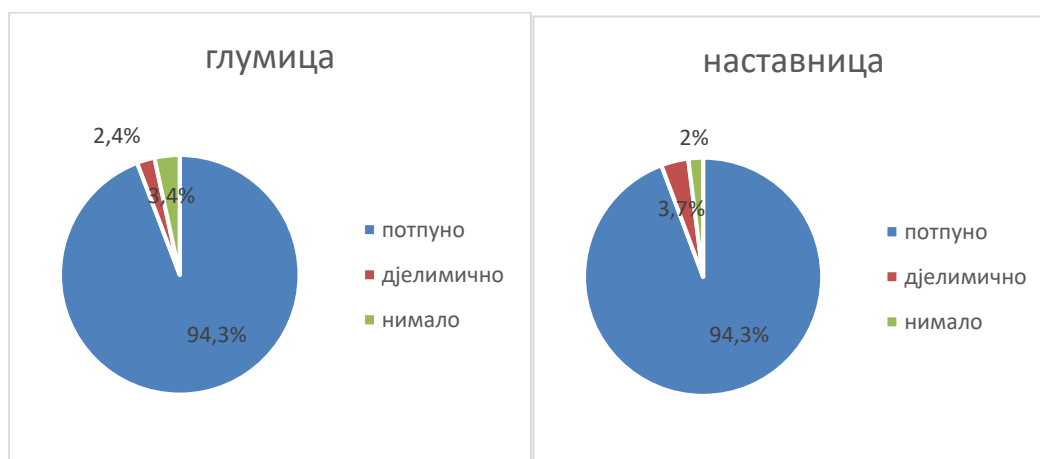
7.1. Анализа одговора упитника за кориснике медијских садржаја

За почетак анализе одговора конзумента медијских садржаја, истаћи ћемо карактеристике испитаника, будући да су то параметри према којима ћемо касније вршити компарацију одговора који су се процентуално истакли. Од укупно 296 анкетираних 72,6% су жене (односно њих 215), а 27,4% мушкарци (81 испитаник). Половина анкетираних има између 20 и 40 година старости (50%), 39,9% има између 40 и 60 година, а тек 10,1% има између 60 и 80 година. Када је ријеч о степену образовања, 66,2% испитаних има високо образовање, односно завршен факултет, академију или високу школу. Око једне трећине учесника, тачније 32,1%, има завршену средњу школу, тј. гимназију, стручну или умјетничку школу. Пет испитаних, непуних 2% од укупног броја, завршило је само основну школу.

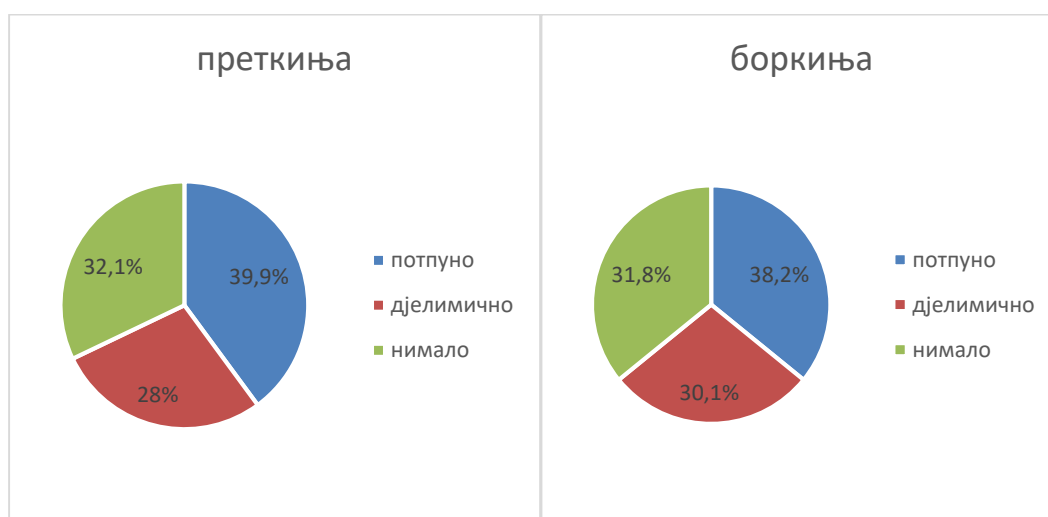
Када је ријеч о анализи ставова према наведеним именицама у женском роду, најупечатљивији утисак оставио је податак да је чак преко 90% укупног броја испитаних одређени број именица означило потпуно прихватљивима и то именице: *глумица* и *наставница* 94,3%, *пјевачица* и *умјетница* 93,6%, *саговорница* 92,2% и *водителјка* 91,9%. Насупрот њима,

³⁵ Анкете су креиране и прослеђиване путем *Google Forms*-а. Оба упитника су била анонимна, а сви одговори су били обавезни. Упитници се налазе у Прилогу 2, а доступни су на следећим линковима: https://docs.google.com/forms/d/1_1rgOXqouwZvc4CC_YCBB65DogfxeWEKXqzy-LmT1o/edit за креаторе/креаторке медијских садржаја и https://docs.google.com/forms/d/1Iobt0NvwEnc_g-0mpOMJmFvhVgsLrwkC2-LsM9yPHsA/edit за гледаоце/гледатељке.

уочили смо да за око трећину испитаних слједеће именице нијесу нимало прихватљиве: *преткиња* 32,1%, *боркиња* 31,8% и *музеолошкиња* 30,1%.

Слика 4: Именице са највећим процентом одговора потпуно прихватљив

Слика 5: Именице са највећим процентом одговора нимало прихватљив

7.1.1. Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви слједећи изрази у односу на пол

Приликом анализе ставова о ријечима обухваћеним овом анкетом, имали смо за циљ да остваримо увид у начин на који мушкарци и жене у Црној Гори перципирају дате именице у женском роду и да истакнемо најупечатљивије подударности и/или разлике.

Анализа одговора жена које су учествовале у овој анкети показује да преко 90% њих одређене именице сматра потпуно прихватљивим, међу којима предњаче именице *глумица* и *наставница* (94%), *умјетница* и *саговорница* (93%), те *пјевачица* (92,6%) и *водителјка* (91,2%). Другим ријечима, од укупно 215 жена, око 200 њих је ове ријечи означило као потпуно прихватљиве свом језичком осјећају. Око трећине испитаних жена је дјелимично

прихватљивим окарактерисало ријечи *боркиња* (33%) и *музикотерапеуткиња* (30%), *херитолошкиња* и *преткиња* (30,7%), док је незнатно мањи проценат жена исте ријечи оцијенио нимало прихватљивим свом језичком осјећају и то: *боркиња* (29,3%), *музеолошкиња* (28,8%) и *преткиња* (28,4%). У овој групи налази се и ријеч *херитолошкиња*, коју је 22,3% испитаних жена означило нимало прихватљивом.

При анализи одговора мушкараца такође увиђамо да је преко 90% испитаника један број ријечи класификовало као потпуно прихватљиве, међу којима предњачи ријеч *пјевачица* са 96% укупног броја одговора, затим ријечи *глумица*, *наставница* и *умјетница* са 95,1%, те *водителјка* са 94% и *саговорница* са 90,1%. Знатно нижи проценти забиљежени су код одговора *дјелимично прихватљив*, међу којима је највиши проценат 32,1%, који представља удио учесника анкете који су рекли да је ријеч *кустошкиња* дјелимично прихватљива њиховом језичком осјећају, док је 30% учесника исти одговор дало за ријечи *херитолошкиња* и *етнолошкиња*. Када је ријеч о именицама које су испитаници окарактерисали као нимало прихватљиве, истиче се ријеч *преткиња*, која није нимало прихватљива за језички осјећај чак 42% испитаних мушкараца. У овој групи налазе се и именице *боркиња* (38,3%), *магистрица* (34,6%), *музеолошкиња* (33,3%) и *антрополошкиња* (32,1%).

Наведени подаци указују на то да се одговори корисника медијских садржаја у Црној Гори не разликују битно у односу на њихов пол, нарочито када је ријеч о именицама које су означили потпуно прихватљивим свом језичком осјећају. Ријечи које је преко 90% испитаних сврстало у ову категорију су идентичне у одговорима и мушкараца и жена, иако је њихов редосљед диспаратан. Насупрот томе, код ријечи означених као дјелимично прихватљиве, увиђају се мање неподударности. Највећи број жена, односно 33%, је означило ријеч *боркиња* као дјелимично прихватљиву, док је исти одговор дало 22,2% мушкараца. Са друге стране, у овој групи одговора мушкараца, предњачи именица *кустошкиња* са 32,1%, док је исти одговор имало 26,5% жена. Када је ријеч о именицама које су испитаници окарактерисали као нимало прихватљиве, можемо уочити појаву истих ријечи са другачијим редосљедом. Као најбитнији податак истичемо да 42% мушкараца и 28,3% жена издваја ријеч *преткиња* као нимало прихватљиву свом језичком осјећају.

Код свих осталих именица обухваћених анкетом, које се нијесу процентуално истакле приликом квантитативне анализе података, не уочавамо битније разлике између одговора мушкараца и жена. Уколико и постоје, разликују се углавном за око 10%. Међу оваквим примјерима налазе се следеће именице и пропратни проценти:

- именицу *кореографкиња* је 71,6% жена и 60,5% мушкараца означило потпуно прихватљивом;
- исти одговор је за именицу *виолончелисткиња* дало 70,2% жена и 61,7% мушкараца;
- именицу *музикотерапеуткиња* је као нимало прихватљиву категорисало 17,6% жена и 29,7% мушкараца;
- именицу *магистрица* нимало прихватљивом, према резултатима ове анализе, сматра 20,9% жена и чак 34,6% мушкараца;
- именица *археолошкиња* је потпуно прихватљива за 66% жена и 45% мушкараца;
- 78,6% жена и 65,4% мушкараца је именицу *едукаторка* означило потпуно прихватљивом свом језичком осјећају, док ју је као дјелимично прихватљиву категорисало 15,8% жена и 27,1% испитаних мушкараца;
- именица *лидерка* је потпуно прихватљива за 84,2% жена и 75,3% мушкараца;
- 65,6% жена и 56,8% испитаних мушкараца наводи да је ријеч *епидемиолошкиња* потпуно прихватљива њиховом језичком осјећају;
- именица *менторка* је потпуно прихватљива за 89,3% жена и 77,8% мушкараца;

- именица *херитолошкиња* је потпуно прихватљива за 47% жена и 37% мушкараца, а нимало прихватљива за 22,3% жена и 33,3% мушкараца;
- 56,3% жена и 42% мушкараца је именицу *антрополошкиња* означило потпуно прихватљивом свом језичком осјећају, док ју је као нимало прихватљиву категорисало 18,6% жена и 32,1% испитаних мушкараца.

На основу свега наведеног можемо закључити да код свих ријечи код којих постоји разлика у одговорима мушкараца и жена, жене предњаче у одговорима који означавају потпуно прихватљиве именице, док је проценат мушкараца већи код одговора који дате именице категоришу као дјелимично или нимало прихватљиве.

Дакле, анализом свих одговора *нимало прихватљив* у односу на осам постављених критеријума (који укључују пол, старосну доб и образовање) уочили смо да је рекордни резултат управо проценат мушкараца који су као такву категорисали ријеч *преткиња* (42%). Питање евентуалне корелације ових података са патријархатом и снажним коријенима културног наслеђа у црногорском друштву и језику остављамо отвореним.

7.1.2. Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви следећи изрази у односу на године старости

Анализа одговора према старосној доби показала нам је да преко 90% испитаника који имају између 20 и 40 година издваја следеће ријечи као потпуно прихватљиве: *глумица* и *наставница* (92,6%), *пјевачица* (91,9%), *саговорница* (91,2%) и *водителка* (90,5%). Овој групи, са незнатно мањим бројем одговора, припадају и именице *умјетница* (89,9%) и *професорица* (89,2%). Највише испитаних је изабрало одговор *дјелимично прихватљив* за именице *херитолошкиња* (31,8%) и *музеолошкиња* (29,7%), затим именице *боркиња* и *антрополошкиња* (27%), те именице *преткиња* и *кореографкиња* (26,3%). Коначно, највећи број испитаних у овој подгрупи означио је именице *боркиња* (35,8%) и *преткиња* (35,1%) нимало прихватљивима.

У следећој анализираној групи су одговори испитаника који имају између 40 и 60 година, а који су у проценту изнад 90% потпуно прихватљивим оцијенили следеће именице: *умјетница* (96,6%), *глумица* и *наставница* (обје по 94,9%), *пјевачица* (94,1%) и *водителка* (92,3%). Међу ријечима које су дјелимично прихватљиве језичком осјећају припадника ове групе истичу се *музикотерапеуткиња* (35,6%) и *боркиња* (33,9%), а као нимало прихватљиве именице *музеолошкиња* (29,7%), *преткиња* (28,8%) и *боркиња* (27,1%).

Група анкетираних која има између 60 и 80 година разликује се од двије претходно анализираних по унифицираности одређеног броја одговора. Наиме, свих 30 учесника је чак пет ријечи класификовало као потпуно прихватљиве свом језичком осјећају и то: *пјевачица*, *умјетница*, *глумица*, *наставница* и *саговорница*. Морамо истаћи и да је 29 од 30 испитаника као потпуно прихватљиве означило именице *професорица*, *директорица*, *чланица* и *водителка*, а 28 њих је исти одговор дало за именице *лидерка*, *научница* и *менторка*. Додаћемо и запажање да је за три четвртине испитаних особа чак 20 именица (од укупно 33) потпуно прихватљиво. У овој старосној групи су учесници као дјелимично прихватљиве истакли именице: *преткиња* и *музикотерапеуткиња* (обје по 36,7%) и *кустошкиња* (33,3%), а међу нимало прихватљивима се истичу именице *херитолошкиња* (33,3%), *боркиња* и *преткиња* (обје по 30%).

Наведени подаци указују на то да старосна доб испитаних не утиче значајно на то које именице су означили потпуно прихватљивим, с обзиром на евидентну подударност именица које су се истакле у све три старосне групе, са мањим одступањима у њиховом распореду. Ријеч је о низу именица које обухватају следеће: *глумица*, *наставница*, *пјевачица*,

саговорница, водитељка, умјетница, професорица, директорица, чланица. Међутим, запазили смо дискрепанцу одговора који се односе на именицу *виолончелисткиња*, те истичемо податак да је 76,2% особа које имају између 40 и 60 година и 76,7% особа старости између 60 и 80 година рекло да им је ова ријеч потпуно прихватљива, док је исти одговор дало 59,5% лица која имају између 20 и 40 година.

Анализом именица које су дјелимично прихватљиве испитанима у односу на њихову старосну доб, највеће разлике уочили смо код сљедећих именица:

- *музикотерапеуткиња*, коју је око трећина испитаника старосне доби између 40 до 60 и између 60 и 80 година означило дјелимично прихватљивом свом језичком осјећају (односно 35,6% и 36,7%), док је исти одговор дала тек четвртина особа које имају од 20 до 40 година (25%).
- *психотерапеуткиња*, код које смо евидентирали већи проценат одговора особа средње старосне доби (28,8%) у односу на оне млађе и старије од њих (18,9% особа од 20 до 40 година и 20% лица од 60 до 80 година).

Испитаници све три старосне групе исти скуп ријечи су окарактерисали као нимало прихватљив, док су и проценти њихових одговора прилично уједначени. Међутим, код анализе одговора одређених ријечи дошли смо до занимљивих података, те издвајамо именицу *магистрица*. Уочили смо да је проценат одговора обрнуто пропорционалан старосној доби којој испитаници припадају, будући да ју је као нимало прихватљиву означило 6% особа које имају између 60 и 80 година, 21% особа старости између 40 и 60 година и чак 31,1% лица у старосној групи од 20 до 40 година. Имајући у виду да смо већ истакли чињеницу да су особе које припадају старосној групи од 60 до 80 година знатан број ријечи означиле потпуно прихватљивим, подразумејева се да је проценат именица који су они окарактерисали као нимало прихватљиве врло низак. Упркос чињеници да је ријеч о недовољном броју испитаника за доношење децидираних закључака, морамо се запитати да ли је очекиван или пак изненађује податак да управо најстарији испитаници имају највиши степен језичког осјећаја за родну сензибилност наведених именица.

7.1.3. Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви сљедећи изрази у односу на степен образовања

Особе са високим образовањем, које чине најбројнију групу према степену образовања у оквиру овог истраживања, као именице које потпуно одговарају њиховом језичком осјећају означиле су: *пјевачица, наставница и глумица* (свака од њих 94,9%) и *умјетница* (93,4%). Скоро трећина испитаних истакла је да су именице *етнолошкиња* (31,1%) *херитолошкиња* (30,1%), *боркиња* (29,6%) и *антрополошкиња* (29,1%) дјелимично прихватљиве њиховом језичком осјећају. Именице *боркиња* и *преткиња* највећи број испитаних у овој групи истакли су као нимало прихватљиве, односно 34,7% и 33,2%.

Анализа одговора испитаника који имају средње образовање показује да чак 96,8% њих као потпуно прихватљиве свом језичком осјећају истиче именицу *саговорница*, а 94,7% је овај одговор дало за именице: *водитељка, умјетница* и *наставница*. Међу именицама које су означили као дјелимично прихватљиве највећи проценат одговора је забиљежен за именицу *музикотерапеуткиња* (38,9%), *кустошкиња* (35,8%), *преткиња* (31,6%) и *боркиња* (30,5%). Од укупног броја испитаника у овој групи, 30,5% је навело да именица *преткиња* није нимало прихватљива њиховом језичком осјећају, њих 28,4% је исти одговор дало за именицу *херитолошкиња* и 27,4% за именицу *етнолошкиња*.

Последња подгрупа, особе које имају само основно образовање, броји свега пет лица, па закључке морамо интерпретирати са посебним опрезом. Њихови одговори су сасвим

усаглашени када су у питању ријечи *виолинисткиња*, *водителјка*, *пјевачица*, *глумица* и *научница*, будући да је свих пет особа оцијенило да су наведене ријечи сасвим прихватљиве њиховом језичком осјећају. Међутим, када су преостале ријечи у питању, оваква једнообразност је изостала, па је по троје испитаних дјелимично прихватљивим означило ријечи *кореографкиња*, *психотерапеуткиња*, *кустошкиња* и *херитолошкиња*. Једино ријеч *координаторка* није нимало прихватљива за двије особе, док је већи број ријечи неприхватљив за по једну особу: *магистрица*, *археолошкиња*, *едукаторка*, *умјетница*, *боркиња*, *преткиња*, *херитолошкиња*, *музеолошкиња*, *антрополошкиња* и *етнолошкиња*.

Компарацијом преосталих одговора дошли смо до следећих запажања која се односе на битне разлике у одговорима од стране испитаника различитог степена образовања:

- именица *психотерапеуткиња* је потпуно прихватљива за 60,2% особа са високим образовањем и за 71,6% са средњим образовањем, док је дјелимично прихватљива за језички осјећај 25,5% високообразованих и 15,8% особа са средњим образовањем;
- 49% високообразованих и 64,2% особа са средњим образовањем наводи да је ријеч *магистрица* потпуно прихватљива њиховом језичком осјећају;
- именица *кустошкиња* је дјелимично прихватљива за 23,5% особа са високим и 35,8% особа са средњим образовањем;
- именица *економистикиња* је потпуно прихватљива за 63,8% испитаних лица која су високообразована и 76,8% лица са завршеном средњом школом;
- 44,9% особа са високом школом навело је да је њиховом језичком осјећају именица *етнолошкиња* потпуно прихватљива, док је исти одговор дало 57,9% лица са средњим образовањем.

Наведене анализе показују да у свим примјерима код којих се уочава различит проценат у одговорима који се односе на потпуно прихватљиве именице, он је увијек већи код одговора особа са средњом школом. Овакви подаци могу указивати на то да особе са завршеном средњом школом имају већи степен сензибилности према одређеном броју именица обухваћених овим истраживањем, што може подразумевати већу освијешћеност по питању родне сензибилности језика.

7.2. Анализа одговора упитника за креаторе/креаторке медијских садржаја

Упитник за креаторе/креаторке медијских садржаја, као што је претходно наведено, конципиран је тако да испитаници имају могућност да одговоре на дата питања у виду дуже форме, чиме смо им омогућили да детаљније прокоментаришу родно осјетљиве политике у медијским кућама чији су дио, као и слободу да искажу сопствено мишљење о овом питању. Упитник су попунили по три особе из сваке телевизијске куће (РТЦГ, ТВ Прва и ТВ Е) које су директно учествовале у припреми и реализацији емисија чији смо садржај анализирали (уредници/уреднице, водитељи/водителјке, реализатори/реализаторке). Анкету је, дакле, попунило девет особа, од чега четири мушкарца и пет жена.

Уводним питањем хтјели смо утврдити да ли одабране медијске куће имају јасно дефинисану родно осјетљиву политику и како се врши њена имплементација, односно да ли су и у којој мјери запослени упознати са њом. Одговори на ово питање варирају и неријетко су опозитни, чак и код запослених у истој медијској кући. Међутим, стиче се утисак да испитаници нијесу сасвим упознати са концептом родно осјетљиве политике у медијима, нити њеним (не)постојањем у медијским кућама у којима су запослени, имајући у виду да су одговори углавном неодређени или сувише општи. Наиме, осим одговора: *Мислим да нема или нијесам упозната с њом ако постоји*, наилазимо и на непотпун одговор: *Да, задовољавајуће* и донекле несигуран *Рекао бих да има, а њена имплементација се у највећој мјери врши при*

једнакој расподјели радних мјеста и за жене и за мушкарце. Афирмативни одговори укључују објашњења која се односе на: постојање родно осјетљиве политике у виду опште препоруке, једнаке могућности за све или њену имплементацију путем пројеката са родно осјетљивим садржајем. Најопсежнији одговор на ово питање иде у прилог тези да испитаници парадигму родно осјетљиве језичке политике не познају у потпуности или је лимитирају на неколико њених аспеката, као што су родно осјетљив језик и заступљеност родних тема у медијским садржајима. У складу са тим, лице запослено у ТВ Прва навело је сљедеће: *Моја медијска кућа се свакако промовише као медиј који покрива друштвене теме и има емисије које укључују питања која се тичу друштвених група и родних питања, али нијесам сигуран да има јасно документоване интерне уредничке политике или процедуре која експлицитно кажу да се у емисијама користи родно осјетљив језик. Дакле, не кажем да нема, али нијесам сасвим сигуран.*

У сљедећем питању, које се надовезује на претходно, акценат је стављен на лични став према степену ефикасности примјене родно осјетљиве политике. Одговори испитаника углавном су позитивни, па испитаници истичу како се она спроводи путем сљедећег низа активности: *тема које се обрађују, избора гостију, догађаја који се прате, пажљиво осмишљених емисија, истих радних задатака за оба пола, као и намјере да се у свим сегментима, како уредничким, тако и емитованим, води рачуна о родној равноправности.* Само једна особа одговорила је *Не знам*, а међу осталим одговорима афирмативног и оптимистичног тона, истиче се и дипломатско становиште особе из ТВ Прва: *У свакодневном раду и организационој култури, професионалне способности су једини критеријум вредновања.*

Сљедећа два питања односила су се на (не)постојање обука о родно осјетљивом приступу медијима и образовања из области родно осјетљивих језичких политика у медијским кућама у којима су испитаници запослени. На питање *Да ли су сви запослени у Вашој медијској кући прошли неку врсту обуке о родно осјетљивом приступу медијима*, четири анкетиране особе су одговориле како нијесу сигурни или не знају, док су остали навели како запослени нијесу похађали никакву обуку о родно осјетљивом приступу медијима. Наилазимо чак и на мишљење да је такво стање и у другим медијима. Из одговора на питање о могућности или пак обавези континуираног образовања у области родно осјетљивих медијских политика, сазнајемо да су учесници наше анкете готово једногласно одговорили негативно. Наиме, само једна женска особа, која је запослена у ТВ РТЦГ, другачије је одговорила, али имајући у виду да се у одговору не наводе детаљи или објашњења, принуђени смо да кратки одговор *Да* прихватимо без могућности детаљније интерпретације.

На питање *Да ли је обрада родно осјетљивих тема у медијском садржају регулисана посебним документом* сви испитаници су одговорили негативно, рекли су да не знају или да им није познато, мада је једна особа истакла да се ове теме обрађују у емисијама. Усудићемо се на закључак да евентуално непостојање документа којим се регулише обрада родно осјетљивих тема у све три медијске куће као и податак да са тим нијесу упознати креатори медијског садржаја ствара алармантну атмосферу. Остаје отворено питање по којим критеријумима и параметрима се заправо врши обрада ових тема, а да то није индивидуална процјена медијских актера.

Учесници су имали опречне одговоре на питање да ли су обавезни да у свој медијски садржај интегришу родне теме, укључујући питање родне равноправности. Троје испитаника одговорило је потврдно, али без пропратног објашњења. Остатак испитаника појаснио је да нијесу обавезни, осим у моралном и етичком смислу и да то свакако раде у складу са својим осјећајем, односно кад процијене да је важно или неопходно. Једна особа, запослена у ТВ Прва, истакла је сљедеће: *Одлуке о темама доносим на основу њихове актуелности,*

друштвене важности и новинарске вриједности. Родну равноправност не посматрам као наметнуту тему, већ као саставни дио објективног извјештавања о стварности.

За разлику од неусклађености одговора на претходно питање, скоро сви испитаници су потврдно одговорили на питање које се тиче једнаке заступљености жена и мушкараца у улогама гостију у студију и саговорника у прилозима, иако нијесу одговорили на који начин се та (квантитативна и квалитативна) заступљеност регулише. Наиме, само једна особа је навела да се та врста евиденције не води, док су сви остали истакли да сматрају да су оба пола подједнако заступљена, наглашавајући да пол не представља круцијални критеријум за одабир саговорника, већ се он врши на основу степена квалификованости и адекватности за обраду теме и процјену уредника/уреднице. Међу одговорима истичемо исказ особе мушког пола из ТВ Е која је навела да су у његовој емисији жене заступљеније, али и одговор мушке особе из редакције ТВ Прва која наводи: *Не знам тачан проценат, али заступљеност у гостовањима је приближно једнака. Када су у питању политички садржаји, може се рећи да су доминантно присутни мушкарци, али у нешто мањем проценту има и жена. Када се ради о забавном садржају и осталим садржајима, проценат је приближно једнак.* Овакво становиште потврђује стеротипну подјелу на мушке и женске теме у црногорском друштву, о чему смо претходно говорили.

Једно од најважнијих питања у овом упитнику односи се на утицај који медијске куће врше на кориснике медијских садржаја, приликом обраде родних питања. Док су двије особе биле суздржане и рекле да не знају одговор на постављено питање, остали учесници су одговорили како су те двије парадигме међусобно повезане. Испитаници су образложили како на гледаоце и њихове ставове, понашање и систем вриједности директно утичу *ставови гостију, подаци којима располажу и лично искуство саговорника.* Надаље, навели су да је разумљиво и ако се особе једног пола осјећају дискриминисаним услед фаворизовања супротног пола, али и истакли како медији имају значајну улогу у информисању и формирању знања о овим темама. У складу са тим је и одговор једне мушке особе из РТЦГ, која је своје мишљење формулисала на сљедећи начин: *Претпостављам да имају утицај у смислу да ствари које су на нашим просторима биле на страну патријархата и биле јасно дефинисане као „мушке“, теме и „мушки“ послови, на овај начин презентовања једнакости уводи и другу страну у „нормалне“ токове па и ширим масама то постаје пракса.* Коначно, особа запослена у ТВ Прва је у свом одговору потврдила једну од основних тврдњи на којима се темељи овај рад, изјављујући сљедеће: *Медији су огледало друштва, али и алат за његову трансформацију.*

Последња два питања односе се на употребу родно осјетљивог језика у медијском извјештавању. Првенствено, хтјели смо да сазнамо да ли је и на који начин регулисана употреба родно осјетљивог језика у медијском садржају који се пласира, али и да испитамо личне ставове о утицају на језик гледалаца. Анализом одговора на питање о начину на који се регулише употреба родно осјетљивог језика долазимо до закључка да ни у једној од три телевизије не постоји документ са том функцијом или испитаници нијесу упознати, будући да је само једна особа одговорила потврдно. Из осталих одговора сазнајемо да се родно осјетљив језик сматра општом препоруком медијског извјештавања, али да се његова употреба ослања на *став презентера или жеље саговорника да буду потписане у женском роду.* Конкретнији и детаљнији одговор којим се потврђује начин употребе родно осјетљивог језика је дала учесница истраживања из ТВ Прва, која је навела сљедеће: *Основно правило редакције је да се све функције, звања и занимања потписују у природном роду особе о којој је ријеч. То значи да у потписима, у насловима и текстовима користимо облике попут: директорица, уредница, новинарка, министарка, правница, докторица, председница.*

Коначно, питали смо креаторе/креаторке медијских садржаја да ли сматрају да начин на који медијски актери третирају и употребљавају родно осјетљив језик има утицаја на конзументе медијских садржаја. Свих девет учесника у анкети је потврдно одговорило, иако

одговори варирају од симплифицираног *да* до минуциозних објашњења према којима континуирана изложеност родно сензитивном језику временом може прерасти у личну језичку праксу. Тако је учесник анкете, мушкарац из уредништва ТВ Е сликовито објаснио како *смо научили да можемо рећи и анестезиолошкиња или дерматолошкиња, умјесто анестезиолог и дерматолог, на примјер, и то никога не боли. Макар не би требало.*

Са друге стране, учесник анкете из РТЦГ навео је како је неопходно уважавати родне улоге, мада постоји и број учесника у програму који не инсистирају на томе. Нажалост, с обзиром на чињеницу да је испитивање вршено у писаној форми, нијесмо били у могућности да питамо зашто је уопште потребно инсистирати на родно осјетљивом језику и да ли се мушки род именица користи на нечије инсистирање. Истаћи ћемо и коментар који показује другачији угао сагледавања ове проблематике. Наиме, како закључујемо из одговора испитаника из ТВ Прва, борба са стереотипима и предрасудама по питању родно осјетљивог језика је врло комплексна и понекад регресивна. Како он наводи: *Када публика чује и види потпис у женском роду, добија јасну слику о томе колико су жене присутне у свим сферама друштва. То руши предрасуду да су одређена занимања мушка. У пракси се повремено срећем са ситуацијом да саме гошће траже да буду потписане у мушком роду (нпр. психолог умјесто психолошкиња). Тада уважавам жељу саговорнице.*

Приликом компаративне анализе одговора свих запослених у РТЦГ, увиђа се усклађеност код већине одговора, а изузетак су питања континуираног образовања у области родних политика и обавезе интегрисања родних тема. Испитани запослени из ТВ Прве једино нијесу сагласни да ли у њиховој медијској кући постоји јасно дефинисана политика родне равноправности, будући да њихови одговори варирају од негативног до објашњења како се она заправо спроводи. Учесници анкете из ТВ Е дали су различите одговоре на питање о обавези да у свој медијски садржај integriшу родне теме, укључујући питање родне равноправности, будући да је једна особа афирмативно одговорила, а двије су навеле да нијесу обавезне, али да то свакако раде.

Анализа одговора у односу на пол вршена је само за питања која се тичу ставова и мишљења, с обзиром на то да се сва остала односе на фактичко стање. На питање *Да ли сматрате да начин на који медијске куће третирају родна питања има утицаја на конзументе медијских садржаја* четири жене су одговориле потврдно, док је тек једна рекла како нема одговор. Одговори мушкараца су исти. Надаље, наилазимо на један одговор који одступа, јер је један мушкарац одговорио да тренутно нема одговор. Све жене и сви мушкарци који су узели учешће у овом истраживању сматрају да начин на који медијски актери третирају и употребљавају родно осјетљив језик има утицаја на конзументе медијских садржаја.

7.3. Синтеза резултата анкетног истраживања о перцепцији и примјени родно осјетљивог језика у медијима

Други дио истраживања заснива се на анкетном испитивању двије групе актера медијског простора у Црној Гори: конзумента медијских садржаја и креатора медијског дискурса. Циљ овог дијела истраживања био је да се, са двије комплементарне перспективе, сагледају ставови о родно осјетљивом језику, степен његове друштвене прихватљивости и институционални оквири његове примјене у медијској пракси.

Резултати анкете међу конзументима медијских садржаја показују да значајан број именица у женском роду које означавају занимања и друштвене функције испитаници сматрају потпуно прихватљивим са становишта језичког осјећаја. Највиши степен прихватљивости забиљежен је код именица које су већ дуго присутне у језичкој употреби, као што су: *глумица, наставница, пјевачица, умјетница, саговорница и водитељка*, што указује на

стабилизовану употребу традиционалних фемининатива. Насупрот томе, одређене именице, посебно оне новијег или рјеђе коришћеног облика, као што су *преткиња*, *боркиња* и *музеолошкиња*, дио испитаника сматра дјелимично или потпуно неприхватљивим, што указује на извјесну језичку резервисаност према новим или мање уобичајеним облицима.

Компаративна анализа одговора показује да пол испитаника не утиче значајно на перцепцију најприхватљивијих облика, јер су мушкарци и жене готово идентично оцјењивали именице које су означене као потпуно прихватљиве. Ипак, уочљиво је да жене у нешто већем проценту оцјењују фемининативе као потпуно прихватљиве, док мушкарци чешће бирају одговоре који указују на дјелимичну или потпуну неприхватљивост.

Анализа резултата у односу на старосну доб показује релативно висок степен подударности између различитих генерацијских група, јер све три старосне категорије као најприхватљивије издвајају исти скуп именица. Занимљив налаз представља чињеница да су најстарији испитаници у појединим случајевима показали чак и већи степен прихватања фемининатива него млађе генерације, што доводи у питање уобичајену претпоставку да је родно осјетљив језик примарно генерацијски условљена појава.

Сличан образац уочава се и у анализи одговора према степену образовања. Иако су разлике релативно мале, уочено је да испитаници са средњим образовањем у нешто већем проценту оцјењују одређене именице као потпуно прихватљиве, док високообразовани испитаници нешто чешће показују резерву према појединим облицима.

Други дио анкете, који је био усмјерен на креаторе медијских садржаја, пружа увид у институционални и професионални контекст третмана родне перспективе у медијима. Резултати показују да међу запосленима у анализираним телевизијским кућама не постоји јасна и уједначена свијест о постојању формализованих политика родне равноправности, нити су испитаници у потпуности упознати са евентуалним интерним документима који регулишу ову област.

Поред тога, већина испитаних медијских актера навела је да у њиховим редакцијама не постоје систематске обуке или континуирани програми образовања из области родно осјетљивог приступа медијима. Исто тако, испоставило се да у анализираним медијским кућама не постоје посебни документи који регулишу начин обраде родних тема или употребу родно осјетљивог језика у медијском извјештавању, већ се та пракса најчешће заснива на индивидуалној процјени новинара и уредника.

Упркос томе, већина испитаника истиче да се у пракси настоји обезбиједити релативно равноправна заступљеност жена и мушкараца као гостију и саговорника у медијским садржајима, те да се избор учесника најчешће заснива на критеријуму стручности и релевантности за одређену тему. Истовремено, поједини одговори указују на постојање стереотипне подјеле на „мушке“ и „женске“ теме, посебно у политичком и јавном дискурсу.

Највећи степен сагласности међу испитаницима забиљежен је код питања о утицају медија на обликовање јавног мњења. Сви учесници анкете сагласни су да начин на који медији третирају родна питања и користе родно осјетљив језик може утицати на језичке навике и ставове публике, јер континуирана медијска употреба одређених језичких облика постепено доприноси њиховој друштвеној нормализацији.

У цјелини посматрано, резултати анкетног истраживања показују да у црногорском друштву постоји релативно висок степен прихватања фемининатива који су већ укоријењени у језичкој пракси, али и извјесна резервисаност према новијим или мање уобичајеним облицима. Истовремено, институционални оквир примјене родно осјетљивог приступа у

медијима још увијек није довољно систематизован, те се његова примјена у великој мјери ослања на професионалну етику и индивидуалне ставове медијских актера.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Приликом обраде различитих аспеката ове тематике употребљавали смо постулате критичке социолингвистике, когнитивне социолингвистике и критичке анализе медијског дискурса, будући да питање родне равноправности доводи у нераскидиву везу (црногорско) друштво, језик и културу. Стога, степен родне (не)равноправности приказали смо у националној легислативи са акцентом на (не)равноправност у медијима, коју је могуће сагледати кроз начин на који жене говоре и како се о њима говори, теме које се у медијима обрађују, али и начин на који се остварује медијски дискурс, уз анализу степена родне сензитивности црногорског језика.

Општи циљ ове дисертације јесте да укаже на родну (не)равноправност у црногорском друштву и црногорским медијима, који се међусобно преплићу и условљавају, те да истакне поља која треба унапређивати, као и то да понуди рјешења која могу водити до постепеног побољшања тренутног стања. Централна хипотеза овог рада односи се на тврдњу да положај жене у друштву директно утиче на квалитет и квантитет њене заступљености у медијским садржајима, а да се медијска репрезентација жене рефлектује на њен даљи третман у друштву и језику, ако имамо у виду кључну улогу коју медији играју у формирању, очувању или деконструкцији родних идеологија.

Осим основне хиптезе, поставили смо и неколико специфичних, које смо уз интердисциплинарни приступ и потврдили:

- Постоји значајна дискрепанција између нормативно-правне и реалне парадигме по питању родне равноправности у Црној Гори, што смо доказали упоредивши низ међународних декларација, резолуција, конвенција и релевантних националних закона са реалним стањем родне равноправности, који је представљен у документима и публикацијама као што су: *Индекс родне равноправности*, *Жене и мушкарци у Црној Гори*, *Женско предузетништво у Црној Гори*, *Социо-економски положај жена у Црној Гори*, итд;
- Подаци из ових публикација, уз анализу Правописа и Рјечника, потврђују да се црногорско друштво још увијек није ослободило патријархалних оквира, већ га и даље обликују стереотипи, предрасуде и традиционална родна дихотомија, која се огледа у друштвеним, политичким, економским и културним неједнакостима;
- Улога медија у промоцији родних питања је круцијална, будући да они допиру до свих чланова друштва и имају далекосежне последице на перцепцију реалности, ставове и мишљења конзумента медијских садржаја. Стога можемо истаћи да су креатори/креаторке медијских садржаја и својеврсни носиоци друштвених промјена;
- Промјена перцепције жене у медијима, путем одабира тема, начина извјештавања и њене видљивости у сферама које се традиционално сматрају *мушким*, директно би утицала на постојећи когнитивно-културни модел везан за жену у Црној Гори, што би резултирало промјеном њеног статуса у друштву;
- Повећање степена родне сензитивности језика у медијском дискурсу временом би довело и до родно сензитивније употребе језика како у лингвистичким, тако и нелингвистичким круговима јавног мњења. Другим ријечима, константна изложеност родно осјетљивом језику би постепено мијењала и лингвистичке праксе корисника медија, што директно утиче на бољу перцепцију жене у медијском свијету;
- Степен личне освијешћености медијских актера и актерки рефлектује се на начин на који они представљају одређени проблем и говоре о њему, при чему првенствено мислимо на родну перспективу и употребу родно сензитивног језика, будући да ова питања углавном нијесу формално дефинисана, већ су умногоме питање личног осјећаја и избора.

Истраживање које смо спровели указало је на различите аспекте парадигме родне неравноправности у Црној Гори, са посебним акцентом на неједнак третман у медијском дискурсу, па ћемо истаћи најбитније закључке из сва три сегмента истраживачког корпуса:

- Приликом мониторинга тридесет емисија емитованих на три различита ТВ канала истраживање смо вршили у складу са критеријумима: *ко* (ко је извор вијести), *шта* (тема вијести) и *како* (родна сензитивност језика), па су и наши закључци формиран у складу са њима. Мониторинг потврђује да су жене заступљене у менаџменту, уређивачким структурама медијских кућа и у улози извора информација. Са друге стране, увиђамо да су теме у којима се чују женски гласови сведене само на умјетност, здравље жене, бригу о породици и домаћинству и сл. Евидентно је и одсуство родних тема, будући да тек један прилог у емисији *Срећан дан* има родну конотацију (догађај *Визија лидерки* организован на Универзитету Доња Горица поводом *Дана жена у науци*). Када је ријеч о родној сензибилности језика, забиљежена је недоследна употреба именица у женском роду за звања и занимања жена и већи број примјера употребе генеричког мушког рода;
- На основу резултата истраживања које смо спровели са креаторима/креаторкама медијских садржаја чији мониторинг смо вршили, закључујемо да се ни у једној од три медијске куће не спроводи јасно дефинисана медијска политика и да испитаници нијесу прошли обуку нити имају могућност или пак обавезу континуираног образовања у области родно осјетљивих медијских политика. Осим тога, дошли смо до сазнања да испитаници нијесу сигурни да ли је обрада родно осјетљивих тема у медијском садржају регулисана посебним документом и да су одлуке о интеграцији родних тема и употреби родно осјетљивог језика делегиране њиховом осјећају и процјени. Надаље, испитани креатори/креаторке медијских садржаја су углавном сагласни са тврдњом да начин на који се родна питања третирају у медијима и степен употребе родно сензитивног језика директно утичу на кориснике медија, односно њихове ставове и језичке праксе;
- Одговори упитника за кориснике медијских садржаја показују да не постоје битније разлике у одговорима жена и мушкараца приликом оцјењивања колико су одређене ријечи прихватљиве њиховом језичком осјећају, па је највећи проценат као потпуно прихватљиве издвојило слједеће именице: *глумица*, *наставница*, *умјетница*, *саговорница*, *пјевачица* и *водителјка*, а као нимало прихватљиве именице: *боркиња*, *преткиња*, *музеолошкиња*. Приликом анализе одговора у односу на старосну доб, уочили смо разлике код именица *музикотерапеуткиња*, *психотерапеуткиња* и *виолончелисткиња*, а као најупечатљивији закључак истичемо висок степен родне сензибилности језика испитаника који имају између 60 и 80 година. Коначно, највећи степен сензибилности за дате именице су, на основу резултата овог упитника, показале особе са средњим образовањем.

Све наведене закључке можемо посматрати као полазну тачку за даља промишљања и истраживања. У раду смо поставили више питања и критичких коментара који завређују даљу пажњу и проматрање, па ћемо додати само још пар битних запажања. У погледу међусобне условљености и повезаности језика, друштва и културе, погодно би било да смо били у могућности да све учеснике у анкети питамо зашто су одређене ријечи прихватљиве или неприхватљиве њиховом језичком изразу. Питање *зашто* би такође требало поставити медијским актерима када за означавање занимања или звања особе женског пола употребе именицу мушког рода или скраћеницу, као и жене које о себи и другим женама говоре у мушком роду. Вјерујемо да би одговори на ова и слична питања све учеснике овог истраживања навели на преиспитивање. Управо ова истраживања и њихови резултати требало би да нас наведу на разматрање које дискриминаторне праксе репродукујемо, можда и несвјесно, а које можемо мијењати у корист цијелог друштва.

Коначно, надамо се да ће наведено истраживање све испитанике и испитанице, али и особе којима овај рад буде доступан, позвати на буђење свијести и сензибилитета о родној равноправности и неједнаком третману у ширем смислу, али и битности медијске писмености и критичког приступа медијским садржајима.

9. ОГРАНИЧЕЊА И ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

Иако је ово истраживање настојало да интердисциплинарним приступом освијетли сложен однос између родне равноправности, медијског дискурса и језичких пракси у Црној Гори, потребно је указати и на одређена ограничења која су могла утицати на обим и домете добијених резултата.

Најприје, ограничење истраживања односи се на обим анализираног медијског корпуса. Мониторинг је обухватио тридесет телевизијских емисија емитованих на три канала, што представља релевантан, али ипак ограничен узорак у односу на укупну медијску продукцију у Црној Гори. Шири корпус, који би укључивао већи број медија, различите жанрове медијских садржаја, као и дужи временски период праћења, могао би омогућити свеобухватнију слику родне репрезентације у медијском простору.

Друго ограничење тиче се структуре и обима анкетног узорка. Иако су у истраживање били укључени креатори медијских садржаја и корисници медија, што омогућава увид у различите перспективе, детаљнији и разноврснији узорак испитаника допринио би већој репрезентативности резултата. Поред тога, анкетни упитници су се превасходно заснивали на квантитативном приступу, што значи да су поједини одговори остали без дубљег образложења. На примјер, у истраживању није било могуће систематски испитати разлоге због којих испитаници одређене језичке облике сматрају прихватљивим или неприхватљивим, што би могло пружити драгоцјене увиде у когнитивне и културне механизме који стоје иза језичких ставова.

Додатно ограничење представља чињеница да су одређени аспекти родно осјетљивих медијских политика анализирани превасходно кроз изјаве медијских актера и актерки, а не кроз детаљну анализу интерних докумената медијских кућа или институционалних процедура. Систематско испитивање организационих пракси и формалних политика у медијским институцијама могло би допринијети потпунијем разумијевању начина на који се родна питања интегришу у медијску продукцију.

Имајући у виду наведена ограничења, будућа истраживања могла би се усмјерити у више праваца. Прије свега, пожељно је проширити медијски корпус и укључити различите типове медија, као што су штампани медији, интернет портали и друштвене мреже, који у савременом медијском окружењу имају све већи утицај на формирање јавног мњења. Такође би било корисно спровести дугорочна лонгитудинална истраживања која би омогућила праћење промјена у медијској репрезентацији жена током дужег временског периода.

Посебно значајан правац будућих истраживања односи се на примјену квалитативних метода, као што су дубински интервјуи или фокус групе са медијским радницима и корисницима медија. Овакви приступи могли би омогућити детаљније разумијевање мотивација, ставова и когнитивних образаца који обликују употребу родно осјетљивог језика и избор медијских тема.

Коначно, будућа истраживања могла би се више усмјерити и на испитивање утицаја медијског образовања и обука у области родне равноправности на професионалне праксе новинара и уредника, као и на анализу потенцијалних ефеката медијских политика које би систематски интегрисале родну перспективу у медијски дискурс. На тај начин би се омогућило не само боље разумијевање постојећег стања, већ и формулисање конкретних препорука за унапређење родне равноправности у медијском простору.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Анима, Центар за женско и мировно образовање. (2009). *Стање женских људских права у Црној Гори: Како то виде жене и мушкарци*. Котор
- Барбариић, Д. Бошњак, А. & Галић, Д. (2024). *О политичкој коректности*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Banja Luka College. <https://library.fes.de/pdffiles/bueros/sarajevo/21645.pdf>
- Блабергс, 1980: Blaubergs, M. S. (1980). *An analysis of Classic Arguments Against Changing Sexist Language*. *Woman's Studies Int. Q.* 3, 135–147.
- Блумберг, 2007: Blumberg, R. L. (2007). *Gender Bias in Textbooks: A Hidden Obstacle on the Road to Gender Equality in Education*. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155509e.pdf>
- Бојановић, К. Влаховић Андријашевић, М. & Аџић, М. (2018). *Приручник за локалне медије о (не)дискриминацији, Локални медији против дискриминације*. Подгорица: НВО Женска акција.
- Бошковић Марковић, В. (2025) *Утицај медијског дискурса на употребу родно осетљивог језика у Републици Србији* у В. Ђорђевић, Ј. Јовановић, М. Николић, С. Новокмет (ур.), *Српски јавни дискурс, Зборник радова с националног научног скупа с међународним учешћем Јавни дискурс у Србији, одржаног 1. новембра 2024. у Институту за српски језик САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 11–23.
https://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_book/2025/isj_pdrs_sjd/isj_pdrs_sjd-2025-ch1.pdf
- Валерстеин, 1974: Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press.
- Ван дер Лист, 2007: Van der Leest, K. (2007). *Ородњавање Устава : одредбе о родној равноправности у одабраним уставима* у Дробњак, Н. (ур.), (2008), *Како ороднити устав, анализа устава из родне перспективе*, Канцеларија за родну равноправност Владе Црне Горе, Подгорица
- Венгер, 1998: Wenger, E. (1998). *Communities of practice: learning as a social system*, Systems Thinker. <https://www.wenger-trayner.com>
- Венгер, Мекдармт & Снајдер, 2002: Wenger, E. McDermott, R. & Snyder, W. (2002). *Cultivating Communities of Practice: A Guide to Managing Knowledge*, Harvard Business School Press.
- Болерстин, 1874: Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press.
- Влада Црне Горе, (2017). *План активности за постизање родне равноправности 2017-2021, са Програмом спровођења за период 2017-2018*. <https://www.gov.me/cyr/dokumenta/75eb5b10-d38e-43ad-8ab3-185080f0c3e4>
- Влада Црне Горе, Министарство правде, (2012), *Закон о родној равноправности Црне Горе*. <https://www.gov.me/dokumenta/81018a45-4270-4b3b-82a4-02434240860d>

- Водак и др, 2009: Wodak, R. de Cillia, R. Reisigl, M. Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Вуковић, Н. & Рашчанин, И. (2021), *Насиље над женама у политици*, Женска политичка мрежа и УНДП. <https://www.undp.org/cnr/montenegro/publications/istrazivanje-o-nasilju-nad-zenama-u-politici>
- Гвоздановић, Ј. (2010). *Дискурси о родној равноправности у језику* у: Васић, В. (ур.) *Дискурс и дискурси - Зборник у част Свенки Савић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 225–230.
- Генерална Скупштина Уједињених нација, (1948). Универзална декларација о људским правима. https://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf
- *Глобални медијски мониторинг пројекат 2005.* (енгл. *Global Media Monitoring Project, Who Makes the News*). <https://genderopendata.org/dataset/the-global-media-monitoring-project-gmmp-all-reports>
- *Глобални медијски мониторинг пројекат 2020.* (енгл. *Global Media Monitoring Project, Who Makes the News*). <https://genderopendata.org/dataset/the-global-media-monitoring-project-gmmp-all-reports>
- Глушица, Р. (2011). *О рестандардизацији црногорског језика* у: *Studi slavistici: rivista dell'associazione italiana degli Slavisti*: VIII, 271-278, Firenze University Press
- Д'Андраре, 1987 : D'Andrade, R. (1987.) *A Folk Model of the Mind*. in: Quinn, N. (eds.): *Cultural models in language and thought*. Cambridge, New York, Newrochelle, Melbourne, Sydney: Cambrigde University Press, 112–150
- Деили, 2005: Daly, M. (2005). *Gender Mainstreaming in Theory and Practice*. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 12: 433–450.
- Дробњак, Н. & Стриковић, С. (2017), Родни аспект на локалном нивоу – приручник за локалне службенике/це и намјештенике/це, радни документ
- Дробњак, Н. & Бајић, С. (2015), *Коментар закона о родној равноправности*. Министарство за људска и мањинска права и ОЕБС. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/297506.pdf>
- Дробњак, Н. (ур.) (2007). *Родна равноправност у општинама*. ОЕБС и Влада Републике Црне Горе, Генерални секретаријат Канцеларија за родну равноправност, Подгорица.
- Дробњак, Н. (ур.) (2008). *Како ороднити устав, анализа устава из родне перспективе*, Канцеларија за родну равноправност Владе Црне Горе, Подгорица
- Ђукановић, В. (2006). *Неколико реалних проблема који се јављају у вези с употребом родно сензуалног српског језика* у Дробњак, Н. (ур.) *Он је рекла, Употреба родно-сензитивног језика*, Канцеларија за равноправност полова, Подгорица
- Европска комисија (енгл. European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion), (1998), *One hundred words for equality – A glossary of terms on equality between women and men*, Publications Office.

- Европски институт за равноправност полова (енг. European Institute for Gender Equality - EIGE) и Европска Унија (2013). Пекинг+20: *Акцијска платформа, Подручје J: Жене и медији*. eige.europa.eu.
- Екерт & Мекконел-Џенит, (1999). Eckert, P. & McConnell-Ginet, S. (1999). *New Generalizations and Explanations in Language and Gender Research u: Language in Society* 28, Cambridge University Press, SAD, 185–201.
- Елезовић, С. & Комар, О. (2022). *Значај и улога Скупштине у остваривању родне равноправности, Књига добродошлице за нове посланике и посланице*. Организација за европску безбједност и сарадњу (ОЕБС), Подгорица
- Заштитник грађана, (2010). *Упутства за стандардизовани недискриминаторни говор и понашање*. <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Upustvo-Zastitnika-gradjana-za-nediskriminatorne-standarde.pdf>
- Зековић, Б. (2023). *Дијалогом против сексизма, дискриминације и говора мржње према женама и девојкама*. СОС телефон за жене и дјецу жртве насиља, Подгорица.
- Ивековић, Р. (2010). *Друштвени расцеп и политика пола/рода у*: Васић, В. (ур.) *Дискурс и дискурси - Зборник у част Свенки Савић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 151–169.
- Јарић, В. & Н. Радовић. (2010). Београд. Речник родне равноправности, 102 појма родне равноправности за 102 године освајања женских људских права. <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Recnik-rodne-ravnopravnosti>
- *Језик и родна небинарност | Да се зна | Правна и психолошка подршка ЛГБТ+ особама*, : <https://dasezna.lgbt>.
- Камерон, 1995: Cameron, D. (1995). *Verbal Hygiene, The politics of Language*. Routledge, London & New York.
- Камерон, 2003: Cameron, D. (2003). *Gender and Language Ideologies*. pp. 447-468 u: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (eds). *The Handbook of Language and Gender*. Blackwell Publishing Ltd
- *Кодекс новинара/новинарки Црне Горе*, (2015). <http://www.osce.org/fom/255576?download=true>
- Колин, М. & Чичкарић. Љ. (2010). Економска и политичка партиципација жена у Србији у контексту европских интеграција, Београд: Институт друштвених наука. https://www.academia.edu/23919883/PARTICIPACIJA_%C5%BDENA_U_SRBII_U_KO_NTEKSTU_EVROPSKIH_INTEGRACIJA
- Конференција *Родна равноправност као сегмент људских права новог црногорског устава*, (2006). Будва. <http://www.minmanj.gov.me/organizacija/aktivnosti-odjeljenje-za-rodne-ravnopravnosti/>
- Конференција *Родно засновано насиље и правда*, (2024). Програм Уједињених нација за развој (УНДП) у Црној Гори и Врховно државно тужилаштво Црне Горе, Подгорица
- Котер, 2015: Cotter, C. (2015). *Discourse and Media. The Handbook of Discourse Analysis* (second edition), ed. D. Tannen, H. E. Hamilton & D. Schiffrin, 795-821. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1111/j.1467-971X.2008.00544.x>

- Кузмановић Јовановић, А. (2012). *Анализа постојећих норми за родно осјетљив приступ медијима*, стр. 41-90 у Филиповић, Ј. & Кузмановић Јовановић, А. 2012. *Водич за родно осетљив приступ медијима у Србији, Препоруке и досадашња пракса*, Београд: Управа за родну равноправност Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.
- Кузмановић Јовановић, А. (2013). *Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије*. Чигоја штампа. Београд.
- Лејкоф, 1973: Lakoff, R. (1973). *Language and Woman's Place*, *Language in Society*, Vol. 2, No. 1 Cambridge University Press, 45–80.
- Мандић, М. и А. Кузмановић Јовановић (2023). *Критичке студије дискурса у*: Ивковић, М. и Ж. Радинковић (ур.). *Приручник критике, Институт за филозофију и друштвену теорију*, Београд, 495–537.
- Мандић, М. и Ј. Териман (2025). *Прокрустова постеља Закона о родној равноправности: Родно осетљив језик у правном и јавном дискурсу у* Матијевић, Т. и М. Ресановић (ур.), *Сви се плаше рода: актуелна оспоравања и употребе појма у Србији*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 161–223.
- Марин, Ф. (2018). *Let's Speak Gender – 10 Principles on Gender-Sensitive Communication*, United Nations Development Programme (UNDP), : <https://www.undp.org/content>
- Мекалејни, 2003: McElhinny, B. (2003). *Theorizing Gender in Sociolinguistics and Linguistic Anthropology*, pp. 21-43 у: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (eds.), *The Handbook of Language and Gender*, Blackwell Publishing Ltd
- Мијушковић, С. (2006). Уводни текст за радионицу с новинаркама *Жене то могу у медијима*
- Мијушковић, С. (2006). Уводни текст за радионицу с новинаркама *Жене то могу у медијима*, у Дробњак, Н. (ур.) *Он је рекла, Употреба родно-сензитивног језика*, Канцеларија за равноправност полова, Подгорица
- Мијушковић, С. (2013). *Регистар занимања, звања и титула жена, Прилог употреби родно осјетљивог језика у сфери јавне комуникације*, Министарство за људска и мањинска права, Ођељење за послове родне равноправности, Цетиње.
- Министарство за људска и мањинска права и УНДП у Црној Гори. 2011. *Женско Предузетништво у Црној Гори*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/me/Zensko-preduzetnistvo.pdf>
- Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Одјељење за послове родне равноправности, (2013). *Равноправност у међународним документима*
- Министарство за људска и мањинска права Црне Горе. 2018. *Жене и мушкарци у Црној Гори*, Подгорица
- Министарство културе и медија, (2020). *Закон о електронским медијима*. Службени лист Црне Горе, број 46/10, 82/20 Подгорица, : <http://www.ministarstvokulture.gov.me>
- Министарство културе и медија, (2020). *Закон о медијима*. Службени лист Црне Горе, бр. 82/20. Подгорица. <https://www.gov.me/dokumenta/101e4ce0-3a5e-4c04-a81a-5287551a6a82>

- Министарство културе и медија, (2023), *Медијска Стратегија Црне Горе 2023–2027, са пратећим Акционим планом за период 2023–2024. годину*.
<https://www.gov.me/dokumenta/b7e6dde8-74a2-4ce7-b58c-376a85ed0416>
- Министарство људских и мањинских права, (2022). *Национална стратегија родне равноправности 2021–2025. године са Акционим планом 2021–2022. године*.
<https://www.gov.me/dokumenta/26b0c8cc-3890-426e-a275-a29e1ff69648>
- Министарство просвјете и науке Црне Горе, (2009), *Правопис црногорског језика и рјечник црногорског језика, Правописни рјечник*, Подгорица.
www.gov.me/files/1248442673.pdf
- Министарство просвјете, науке и иновација, (2022). *Закон о високом образовању Црне Горе*. Интернет издање. <http://www.ucg.ac.me/zakti/zakon.pdf>.
- Министарство рада, запошљавања и социјалног дијалога. (2007). *Породични закон*, Службени лист Републике Црне Горе, број 1/2007
- Министарство финансија. (2010). *Закон о заштити од насиља у породици*, Службени лист бр. 46/2010. <https://wapi.gov.me/download-preview/072eb204-b885-43e2-8d30-3931bda88cef?version=1.0>
- Министарство правде. (2010). *Закон о забрани дискриминације*. Службени лист Црне Горе, број 46/10. Подгорица. <http://www.sluzbenilist.me>
- Миријам – Вебстер, *Mirriam-Webster*, Рјечник енглеског језика, : <https://www.merriam-webster.com/>
- Мироу, 2011: Miroiu, M. (2011). *Guidelines for Promoting Gender-Inclusive Curriculum in Higher Education* u: Grünberg (ed.) *From Gender Studies to Gender IN Studies*, UNESCO, 229–246. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000211220>
- МОНСТАТ, Управа за статистику, (2023). *Индекс родне равноправности у Црној Гори*.
<https://www.monstat.org/uploads/files>
- Народна скупштина Републике Србије (2021). *Закон о родној равноправности Србије*
<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/52/3/reg>
- ОЕБС & Агенција за електронске медије (2023). *Медијска писменост – Дјеца, родитељи и медији у Црној Гори, Извјештај*. <https://amu.me/wp-content/uploads/2022/12/Medijaska-pismenost-%E2%80%93Djeca-roditelji-i-mediji-u-Crnoj-Gori-CIP-Final.pdf>
- Офдерхајд, 1992: Aufderheide, P. (1992). *Media Literacy: From a Report of the National Leadership Conference on Media Literacy* u: Kubey, R. 1997 *Media Literacy Around the World*
- Павелс, 2003: Pauwels, A. (2003). *Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism* in: J. Holmes & M. Meyerhoff (eds.), *The Handbook of Language and Gender*, Blackwell Publishing Ltd, 550–570.
- Патон, 2015: Patton, M.Q. (2015). *Sampling, Qualitative (Purposeful)*. In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, G. Ritzer (Ed.).
<https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeoss012.pub2>

- Пејовић, Д. (2016). Родно огледало медија у Црној Гори. Подгорица: УНДП и Министарство за људска и мањинска права Црне Горе
- Пирс, 1987: Pearce, D. (1978). *The Feminization of Poverty: Women, Work, and Welfare*. Urban and Social Change Review.
- Пекиншка декларација и Платформа за акцију, (1995) *Четврта свјетска конференција о женама*.
http://www.e-jednakost.org.rs/kurs/kurs/download/pekinska_deklaracija.pdf
- Перовић, С. (2006). *Језик и род у Он је рекла*, употреба родно-сензитивног језика, Канцеларија за равноправност полова Владе Републике Црне Горе.
- Пешикан, М. Јерковић, Ј. & Пижурица, М., (2013). *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Пикит & Вилкинсон, 2009: Pickett, K. & R. Wilkinson. (2009). *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London: Allen Lane.
- Радибратовић, Е. (2020). *Родна дихотомија у дискурсу дигиталних медија*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/data/cobib/32190473/ubsm?format=detail>.
- Радибратовић, Е. (2024). *Одобрена у Србији. Жена, мајка, министар(ка). Ултимативни медијски водич за жене (и мушкарце) у 21. веку*, Београд: Службени гласник.
- Ражнатовић, В. (2021). *Плодови крша* у Ристовић, Ј. (ур.) *Култура, обичаји и језик националних заједница у Црној Гори*, Грађанска Алијанса, Подгорица.
- Савић, С. (2004). *Жена скривена језиком медија: кодекс несексистичке употребе језика*. Нови Сад: Футура публикације. http://www.e-jednakost.org.rs/site/wp-content/uploads/2015/05/Kodeks_Svenka.pdf
- Савић, С. (2009). *Род и језик* у: Савић, С, Чанак, М, Митро, В. & Штасни, Г. *Род и језик*, Футура публикације и Женске студије и истраживања, Нови Сад
- Савјет Европе (2020). *Родна равноправност и медији* (енгл. *Gender Equality and Media, Analytical Report: Gender Equality Commission, Steering Committee on Media and Information Society*). <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/gender-and-media>
- Савјет Европе, (1950). *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, (енгл. *European Convention on Human Rights*), Стразбур. https://www.echr.coe.int/d/convention_eng#main-content
- Савјет Европе, (1988). *Декларација о једнакости жена и мушкараца* (енгл. *Declaration on Equality of Women and Men*)
- Савјет Европе, (2003). *Измијењена и допуњена Европска повеља о партиципацији младих у локалном и регионалном животу*, Стразбур
- Савјет Европе, (2005). *Конвенција о борби против трговине људима*, Варшава
- Савјет Европе, (2009). *Једнакост између жена и мушкараца* (енгл. *Equality Between Women and Men*)

- Савјет Европе, (2010). *Седма Конференција министара одговорних за једнакост између жена и мушкараца* (енг. *7th Council of Europe Conference of Ministers Responsible for Equality Between Women and Men*), Стразбур
- Савјет Европе, (2011). *Конвенција о спрјечавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, Истанбул. www.coe.int/conventionviolence
- Савјет Европе, (2013). *Препорука комитета министара државама чланицама о родној равноправности и медијима* (енг. *Recommendation of the Committee of Ministers to member States on Gender Equality and Media*)
- Савјет Европе, (2019). *Препорука чланица о спречавању и борби против сексизма*
- Свим, Малет & Стејндер, 2004: Swim, J. K. Mallet, R. & Stangor, C. (2004). *Understanding Subtle Sexism: Detection and Use of Sexist Language*: Sex Roles 51, 117–128.
- Сејдиновић, Н. & Љубић, Т. (2014). *Основе медијске писмености*. Независно удружење новинара Србије, Удружење новинара Србија, Независно друштво новинара Војводине, Асоцијација независних електронских медија, Асоцијација локалних независних медија *Local press*
- Силашки, Н. (2010). *Концептуализација лепоте - Критичка анализа медијског дискурса упућеног женама* у: Васић, В. (ур.) *Дискурс и дискурси - Зборник у част Свенки Савић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 323–336.
- Симић, Р. Станојчић, Ж. Остојић, Б. Ћорић, Б. & Ковачевић, М. (1993). *Правопис српског језика са рјечником*, Унирекс, Никшић
- Станић, Д. и С. Срето (ур.) (2021). *Зборник Матице српске* Зборник Матице српске Положај српског језика у савременом друштву: Изазови, проблеми, решења, Нови Сад
- Стевановић, М. (2019). *Родно осетљив језик у медијској пракси у Србији*, Универзитет у Новом Саду, Асоцијација центара за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије, https://www.researchgate.net/publication/337220571_Gender_Sensitive_Language_in_Media_Practice_in_Serbia
- Стевановић М. (2025). *Родно осетљив језик од периферног језичког питања у Југославији до централног интердисциплинарног у земљама српскохрватског језичког простора*. Језик и друштвене науке у контакту. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.14975860>
- Стојановић, П. (1975). *Имовинско-правни положај црногорске жене у браку у Историјски записи*, година XXVIII, књига XXXII. <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2021/10/STOJANOVIC-Imovinsko-pravni-polozaj-crnogorske-zene.pdf>
- Стриковић, С. & Нелевић, Н. (2013). *Мониторинг – родна осјетљивост црногорских медија*, Министарство за људска и мањинска права, Одјељење за послове родне равноправности
- Тепавчевић, И. (2018). *Један поглед на положај жена у Црној Гори у XIX и почетком XX вијека*, Часопис за науку о језику и књижевности, бр. 21, 237–247.

- Томовић, Н. (2014). *Политички активизам жена у Црној Гори, Центар за мониторинг и истраживање*, Подгорица. https://cemi.org.me/wp-content/uploads/2018/02/Politicki_aktivizam_zena_u_Crnoj_Gori.pdf
- Териман, Ј. & Милутиновић Бојанић, С. (2016). *Родно васпитање и образовање: (Не)могући дијалог*, Центар за етику, право и примењену филозофију, Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду, : <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs>
- Уједињене Нације, (2000). Резолуција Савјета безбједности Уједињених нација 1325 – жене, мир и безбједност: <https://digitallibrary.un.org/record/426075?v=pdf>
- Уједињене нације, (1966). *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* (енгл. *International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR*)
- Уједињене нације, (1966). *Међународни пакт Уједињених Нација о економским, социјалним и културним правима* (енгл. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – ICESCR*)
- Уједињене нације, (1979). *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена* (енгл. *The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*). <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>
- Уједињене нације, (1985). *Свјетска конференција о женама*, енг. *Report of the World Conference to Review and Appraise the Achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace*, Њујорк, : <https://digitallibrary.un.org/record/113822?v=pdf#files>
- Уједињене нације, (1993). *Декларација о елиминацији насиља према женама* (енгл. *Declaration on the Elimination of Violence against Women*), : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>
- Уједињене Нације, (2000). *Миленијумска декларација* (енгл. *United Nations Millennium Declaration*). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration>
- Уљаревић, М. и др. (2013). *Социо-економски положај жена у Црној Гори*, Европски покрет у Црној Гори, IPSOS , Подгорица и Београд
- УНЕСКО, (2012). *Родно осјетљиви индикатори за медије* (енгл. *Gender Sensitive Indicators for Media, Framework of Indicators to Gauge Gender Sensitivity in Media Operations and Content*). Париз.
- УНЕСКО, (2015). *Информацијска и медијска писменост, Смјернице за политику и стратегију*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373593>
- УНЕСКО, (2009). *Getting the Balance Right, Gender Equality in Journalism*, Brussels: International Federation of Journalists.
- УНИЦЕФ, (2014). *Црна Гора и ромска насеља у Црној Гори, Истраживање вишеструких показатеља 2013.* <https://www.unicef.org/montenegro/sites/unicef.org.montenegro/files>

- Уставотворна скупштина Црне Горе, (2007). *Устав Црне Горе*, Подгорица. <http://gov.me/>
- Ферклаф, 1898: Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Language in Social Life Series. https://www.researchgate.net/profile/Norman-Fairclough/publication/49551220_Language_and_Power/links/54db76260cf233119bc62bc2/Language-and-Power.pdf
- Филиповић, Ј. & Кузмановић Јовановић, А. (2012). *Водич за родно осетљив приступ медијима у Србији, Препоруке и досадашња пракса*, Београд: Управа за родну равноправност Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.
- Филиповић, Ј. (2009). *Моћ речи: огледи из критичке социоллингвистике*, Задужбина Андрејевић, Филолошки факултет Београд.
- Филиповић, Ј. (2009б). *Родно осетљиве језичке политике: Теоријске поставке и методолошки поступци*, Филолошки факултет Универзитета у Београду. https://www.academia.edu/4024923/rodno_osetljive_jezicke_politike.
- Филиповић, Ј. (2011). *Род и језик* у: И. Милојевић & С. Марков (ур.), *Увод у родне теорије* (енгл. *Introduction to Gender Theories*). Нови Сад: Mediterran Publishing, 409–423.
- Филиповић, Ј. (2018). *Моћ речи: огледи из критичке социоллингвистике*, (друго издање), Задужбина Андрејевић, Филолошки факултет Београд.
- Халперн, Ј. М. (2006). *Српско село, Друштвене и културне промене у сеоској заједници 1952 – 1987*, Етнолошка библиотека, посебна издања, књига бр. 2, Београд: генеалошки центар.
- Хобс, 1998: Hobs, R. (1998). The Seven Great Debates in Media Literacy Movement, *Journal of Communication*. https://www.academia.edu/2866616/The_seven_great_debates_in_the_media_literacy_movement
- Холмс & Мејерхоф, 1999: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (1999). *The Community of Practice: Theories and Methodologies in Language and Gender Research*, *Language in Society* 28, Cambridge University Press, SAD, 173–183.
- Хофтстад, 2010: Hofstede, G, Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations. Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for survival*. New York, Chicago, San Francisco, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, New Delhi, San Juan, Seoul, Singapore, Sydney, Toronto: McGraw Hill.
- Цветинчанин Кнежевић, Х. & Лалатовић, Ј. (2019). *Приручник за употребу родно осетљивог језика*, Центар за женске студије, Београд.
- Чиргић, А. (2011). *Црногорски језик у прошлости и садашњости*, Институт за црногорски језик и књижевост, Подгорица.
- Џил, 2007: Gill, R. (2007). *Postfeminist Media Culture: Elements of a Sensibility*. *European journal of cultural studies*, 10 (2). pp. 147-166. https://www.researchgate.net/publication/251319362_Postfeminist_media_culture_Elements_of_a_sensibility

ПРИЛОЗИ

Прилог А - Транскрипти дијелова емисија чији мониторинг смо вршили

СРЕЋАН ДАН, ТВ Е

Транскрипт 1 (датум: 12. 12. 2024. вријеме: 20.16)

Сања Головић: *И, наравно да подржавам, овај, да плес није, значи, само примарно за дјевојчице и за тинејџерке, за жене. Просто, плес је једна универзална, универзална ствар, исто као и музика, исто као и неко књижевно дјело, као филм, као било шта. Али, ето, опет... Мислим, и то иде можда неком спором динамиком, али то исто иде напријед. Овај, некад је то било потпуно табу тема, уколико неки дјечак жели да се бави плесом, данас већ није таква слика. Нема их пуно, да се разумијемо одмах, у свијету плеса, макар кад је у питању Плесни Савез, али их макар има.*

Транскрипт 2 (датум: 12.12. 2024. вријеме 59.19)

Јелена Божовић: *Ту је интересантно управо, ево када говоримо и о овом осветничком чину, па и о уцјенама, читала сам много тога и на овим форумима, када жене кажу да када се она одлучи, рецимо, на тај...да ће поднијети захтјев за развод брака, да је онда углавном супруг уцјењује управо тиме: Узећу ти дјецу, управо због те финансијске ситуације.*

Мирјана Пајковић: *Јесте, јесте, то је чињеница, и ја се увијек трудим да жене охрабрим да не дозволе да буду изманипулисане тим економским моментом, зато што ту је и држава. Дакле, и држава треба да помогне мајкама које можда у једном тренутку не могу да достигну један ниво економске стабилности. Наравно да је тај економски моменат битан, али он не смије да буде пресудан да мајка и дијете бораве у једном некавалитетном амбијенту, јер сложићете се са мном да сами ти економски услови некада нису баш гарант мира у дому, гарант неког пријатног амбијента у којем дијете одраста.*

Транскрипт 3 (датум: 16. 1. 2025. вријеме: 34.06)

Ненад Гогић: *Мислим да овом темом, прије свега, би ми требало, као родитељи, да се бавимо, јер некако и даље на овим нашим просторима присутне су предрасуде и стереотипи везано управо за ову тему коју сте ви покренули кроз ваш пројекат и некако тај однос једнакости према свима без обзира на, на пол...Овдје смо некако често, када се помене ова тема, увијек нам је прва асоцијација нам буду Роми, или буду нам људи другачије сексуалне оријентације, или људи који припадају некој другој националности. Чини ми се и вјерујем да би ми, као родитељи, требало доминантно да се тиме бавимо да код наше дјеце развијемо тај осјећај, осјећај за једнакост, јер и даље, нажалост, код нас имамо ситуацију да богата дјеца се друже с богатом дјецом, а сиромашна дјеца са сиромашном. И за то нису крива наша дјеца, него су криви родитељи, јер управо све те аршине функционисања прије свега вучемо из породице.*

Транскрипт 4 (датум: 29.1. 2025. , вријеме 3.48)

Павле Влаховић: *Не знам колико зна Катарина, Ненад чини ми се да да, Елена је студент медицине, а притом и модел, али ево да се вратимо некако глуми. Рекла си негдје, у неком интервјуу, да је то заправо твоја највећа неостварена жеља, да играш у неком филму или серији. Колико је реално да у будућности будеш на неком кастингу?*

Елена Мијатовић: *Тако је. Па сад, све зависи колико ће обавезе да ми пруже ту прилику, зато што, ето, као што сте поменули, ја сам студент и некако сам се највише ка тој страни базирала. Овај, а што се тиче моделинга, то јесте стварно моја љубав. Некако одмалена волим да се намјештам, да позирам и да некако будем на пистама.*

Павле Влаховић: *А то је некако сан свих дјевојчица у неком периоду, чини ми се. Само је питање колико се ко томе посвети на прави начин.*

Транскрипт 5 (датум: 29. 1. 2025. вријеме: 1.18.55)

Павле Влаховић: *Оно што мене занима, Ђурђа, јесте да си ти као дјевојчица почела да се бавиш музиком. Сад, у задње вријеме, задњих можда двије-три године, си онако посвећена неком соло издању, соло каријери. Колика је, заправо, одговорност? Која је разлика?*

Ђурђа Петровић Пољак: *Па, јесте, стварно. Заиста се бавим од малих ногу, а тек сам се сад, ових задњих можда двије-три године одважила да нешто, овај, да мало иступим и у том ауторским дијелу, да имам, да стварам своје пјесме, да не будем препозната и позната само као неки кавер пјевач.....*

Она (Кристина Ковач) је заиста композитор од великог интегритета, јер се она не удвара, она се не удвара публици, она ствара и то је оно што је потпуно феноменално код ње. И има визију, апсолутну визију, коју, рецимо, ја као извођач нисам у том тренутку имала. Шта, како, она одмах пјесма и како то треба визуелно да изгледа. Потпуна визија.

Транскрипт 6 (датум: 3. 2. 2025. вријеме: 15.50)

Павле Влаховић,: *Алиса, оно што мене интересује: за које звање можемо рећи, за коју брану, да је твоја примарна; да ли управо дизајн ентеријера или архитектура?*

Алиса Османагић: *Ја сам магистар архитектуре. Међутим, бавим се дизајном ентеријера.*

Транскрипт 7 (датум: 10. 2. 2025. вријеме: 1.01.19)

Амила Растодер: *Повезивање жена лидерки може заиста бити од великог значаја за позитивне промјене и напредак у једној земљи. Па, како можемо најефикасније остварити мрежу жена које су у бизнису, а које пружају подршку једна другој?*

Милица Милошевић: *Пре свега, када говоримо о повезивању жена и у бизнису, наравно, и у другим областима, оно је изузетно важно, јер управо једна другој крчимо пут, и омогућавамо и инспиришемо и тако даље. Један од начина је свакако, да кажем, било који вид менторског програма или рада. Осносно, да кажем, лидерке одликује то да деле своје способности, своја знања, да подстичу друге да проналазе своје сопствене потенцијале, могућности, да унапређују знања, и управо било који вид, да кажем, те неке менторске подршке и сарадње*

искуснијих лидерки са онима које су на почетку каријере, талентованим појединцима и младим девојкама је нешто где видим, да кажем, највећи допринос у њиховом повезивању. Такође, ту је, да кажем, било која врста професионалног умрежавања путем друштвених мрежа, као што је то LinkedIn и стварања одређених заједница, да ли су то жене у бизнису, СТЕМ женске групе, и тако даље, где просто дељењем искуства оне имају прилику да се повезују, да се поистовете, да се инспиришу искуством других.

Транскрипт 8 (датум: 10. 2. 2025. вријеме 1.03.26)

Амила Растодер: *Управо сте споменули и СТЕМ. Међутим, они и даље имају неравноправну заступљеност полова. Које стратегије могу осигурати већи број жена на руководећим положајима?*

Милица Милошевић: *Наравно, иако бележи се одређени, да кажем, тренд повећања жена у СТЕМ областима, ја морам да кажем да је и даље тај број изузетно мали у односу на потенцијал, ако само знамо информацију да само ЕУ тражи милион стручњака из СТЕМ области. То је, да кажем, велики потенцијал за развој младих девојака. Такође, ја, кад поменете то питање, не могу а да не помислим на свој универзитет, Универзитет Доња Горица, где заиста постоји тај дух где се осећа да имате поверење као жена да можете да заузмете лидерску позицију, обзиром да већина лидерских позиција на нашем универзитету управо припада женама.*

Када говоримо о начинима, што се тиче СТЕМ области, како можемо, овај, да кажем, да натерамо, односно да приволимо, женске особе да буду, да кажем, део тих области. Свакако, корен тог проблема тражим, односно тече од васпитања до образовања, преко неких, да кажем, политика корпоративних, али до одређених државних иницијатива. Када говоримо о образовању, било која врста иницијативе, формирање кампова, такмичења, СТЕМ програма образовања, које ће управо подстаћи младе девојчице да се образују и да се заинтересују за те области, су јако важни у нашим школама и на свим образовним нивоима. Али морам рећи да такође, оно што је јако важно, а што се негде занемарује је тај приступ од раног детињства где, сложите се, се сусрећемо са тиме да постоје ти неки родни стереотипи које су, рецимо, то играчке којима девојчице треба да се играју. Дакле, сложите се да, када говоримо о играчкама којима девојчице треба да се играју, то су обично оне које развијају осећај неке емпатије, бриге, и тако даље, да ли су то кухиње, сетови за фризирање, докторски сет, и тако даље, док, када говоримо о дечацима, то су обично играчке и игре које развијају логику размишљања, као што су лега коцке, роботи, и тако даље. Самим тим дечацима се негде у најранијем узрасту ствара самопоуздање у тим неким областима, док девојчице некако као да се асоцирају да нису за те области већ од тог раног узраста. Тако да, мислим да, и у том неком смислу, и васпитање нас као родитеља, свакога ко има децу, а посебно женску децу, треба да буде усмерено управо на развоју свих могућности и потенцијала једнако, како за дечаке тако и за девојчице.

Када говоримо о неком даљем кораку, да кажем, када уђу уопште у компаније, у организације неке, мислим да је ту јако важно да постоје заиста праве политике, да кажем, које су засноване на равноправности, да се женама омогућавају флексибилност у послу, можда продужено породичко одсуство, дакле, да постоје заиста равноправне могућности када је у питању напредовање тих жена и када је у питању њихово запошљавање. Дакле, да ли да се смањи пристрасност, јер мислим да смо сведоци да, без обзира што те политике понекад постоје на папиру, да нису заправо спроведене на прави начин и да и даље постоје изазови у радном окружењу за сваку жену која, да кажем, ради. И, наравно, на државном нивоу, било која врста иницијатива, било које врсте, да кажем, грантова, стипендија, које би се могле..стратегија и политика где могу заједно универзитет и индустрија и Влада да раде на

доношењу таквих одлука и неких политика и стратегија, које би управо дале подстрек младим девојкама да просто се у тим областима и опробају.

Транскрипт 9 (датум: 13. 2. 2025. вријеме:1.37.10)

Срђа Лубарда: *Тридесетшесто издање (Montenegro Fashion Week) почиње, овај, седмог априла, кад ће бити свечано отварање у The Capital Plaza, а онда већ од осмог до десетог априла имамо три вечери у оквиру Верде комплекса. Имамо велики број модних дизајнера, домаћих и иностраних, и овог пута званично име Blanc Fashion Week. Имаћемо и радионице, имаћемо...већ смо кренули са једним конкурсом за младе дизајнере, да учествују у некој наградној игри. Објавили смо тај конкурс, на нашим страницама је. Сви могу да се пријаве, да направе одјевни комад инспирисан флашом Blanc-а, тако да је то нешто што је такође интересантно, а опет дајемо подршку младим, талентованим дизајнерима.*

Транскрипт 10 (датум: 20. 2. 2025. вријеме: 2.08)

Павле Влаховић: *С обзиром да си ти оснивачица НВО Дама, школица лијепих манира је ту, примарно економисткиња, мало онако из прикрајка спомиње то звање и занимање, а осим свега тога правиш домаће пите, и бавиш се таке ур-от. Прије свега тога, како, како успијеваш и да ли ти је организација заправо јача страна?*

Милица Којичић: *Ја кажем оно што ми је најбитније, ја сам мама, тако да мислим да је то најбитнија женска улога. Овај, поред тога сам и супруга, а онда све то, овај, остало.*

60 МИНУТА, ТВ ПРВА

Транскрипт 11 (датум: 10. 12. 2024. вријеме: 25.58)

Марија Раичевић: *Овај пројекат паралелно води двије активности, из примарне и секундарне превенције. Као што знате, у склопу примарне превенције рака грлића материце, ради се ХПВ вакцинација, у склопу секундарне превенције скрининг на рак грлића материце. Искористићу ову прилику да кажем да су обје ове активности доступне и бесплатне грађанима Црне Горе.*

Транскрипт 12 (датум: 20. 12. 2024. вријеме: 33.23)

Ана Ћировић: *Ево, за почетак, шта Вас је мотивисало за једну овакву изложбу?*

Весна Бошковић: *Па видите, потреба да се афирмише и промовише, овај, графичка умјестност у Црној Гори, јер просто тај сегмент недостаје на умјетничкој сцени Црне Горе.*

Ана Ћировић: *Шта можемо чути о овој изложби?*

Весна Бошковић: *Па, видите..сами концепт је грађен на начин да обухвати све генерације, почев од умјетника који су постали дио историје и оставили иза себе значајна графичка дјела, значи преко, овај, умјетника који су афирмисани, до самих студената. Морам поменути и*

госте из Француске, почасног професора, овај, парижке академије. То је концепт који ће опстајати и у свим будућим, да кажем, изложбама, односно, ова изложба је традиционална и прва традиционална изложба графике у Црној Гори, тако да ћемо следеће године већ ширити оквире када су у питању излагачи, а већ оне друге године сматрамо да је потребно да ова изложба прерасте у међународну смотру графике. Први сегмент изложбе, како сам рекла, који припада умјетницима који су оставили најубједљивији печат када је у питању графичка умјетност, су умјетници Миодраг Дадо Ђурић, Миле Грозданић, Ђељош Ђокај и Јаков Ђуричић. Кад су у питању афирмисани умјетници, ја сам гледала да, поред графичара, позовем и умјетнике који дјелују и на другим пољима умјетности, као што је рецимо мултимедијални умјетник, овај, Димитрије Поповић. Он се, знамо, активно бавио графиком. Па, рецимо, концептуални умјетник Милија Павићевић, ту је и Вељо Станишић, Марија Каписода и други графичари.

Ана Ђировић: Постоји ли нека тема, можда, која повезује све њих?

Весна Бошковић: Па видите, ја не бих рекла да постоји тема, него напосто жеља и интересовање да се људи, поред графичара, људи, односно, савремени умјетници Црне Горе су једноставно изразили жељу да се и убудуће баве графиком и управо што сам поменула неопходност оснивања графичког центра која би окупљала, у првом реду и графичаре и могућност да се размјенјују искуства и са регионом и свијетом, кад су у питању актуелности и тенденције у оквиру ове области. Сви грађани могу себи приуштити једно умјетничко дјело у форми графичког отиска. Како је случај у региону и свијету, и ова изложба је продајног карактера, тако да позивам грађане да дођу, обиђу, а притом су цијене промотивне, управо због афирмације графичке умјетности у Црној Гори.

Ана Ђировић: До када је ова поставка актуелна?

Весна Бошковић: Изложба „Црногорска графика малог формата“ је отворена до 15. јануара 2025. год. Тако да, нека изволе посјетиоци да обиђу и да се, по први пут, да кажем сретну са оволиким бројем графичких отисака, односно дјела у једном простору.

Транскрипт 13 (датум: 25. 12. 2024. вријеме: 6.46)

Милена Котлица: Жене на селу могу остварити додатну подршку уколико су носиоци пољопривредних газдинстава. Самим тим негдје осигуравају останак на селу, затим економску самосталност, такође и негдје унапређење квалитета живота у цјелини. Кроз програм развоја пољопривреде и руралних подручја, приликом аплицирања на јавне позиве, жене апликанткиње имају додатне бодове. Значи, приликом рангирања, десет бодова више имају жене које су носиоци пољопривредних газдинстава, и такође десет бодова више уколико је жена млађа од 40 година.

Транскрипт 14 (датум: 20. 1. 2025. вријеме: 6.20)

Инес Јовановић: Рак грлића материце може се спријечити. Једна од превентивних метода је скрининг програм, који се у Црној Гори спроводи од 2016. а за који, ипак, многи не знају. Са нама је лекар Института за јавно удравље, докторка Ивана Никчевић Ковачевић.

Транскрипт 15 (датум: 28. 1. 2025. вријеме: 20.48)

Александра Недић: *Одмах за Вас морамо рећи да сте, иначе, и чланице организационог тима и предсједнице Комисије за родну равноправност џудо савеза у Црној Гори. Па да видимо колико су жене, на почетку, равноправне са мушкарцима када је ријеч о овом спорту.*

Сања Ликовић Биговић: *Хвала Вам на позиву. Па јесу, оно што се каже, у суштини, посебно у задњих пар година имамо, мало више истицано, што се тиче џудо спорта, оног које гледамо и залажемо се испред Комисије за родну равноправност да укључимо што више џурица у џудо спорту. Треба времена да би се дошла та нека равноправна линија. Што се тиче тим неким нашим активностима, џурице онако осјећају ту неку равноправност, што се тиче, овај, џудо спорта и дјечака у џудо спорту.*

Александра Недић: *Па, је ли сувишно питање ако поставим- ко је бројнији?*

Сања Ликовић Биговић: *Па, бројнији су тренутно мушкарци. Иначе, иначе у свијету, овај, џудоа, бројнији су мушкарци, али из године у годину онако се повећава тај број учесница, џудискиња у џудо спорту.*

Транскрипт 16 (датум: 28. 1. 2025. вријеме: 41.55)

Маша Вујадиновић: *Кад нису моји наступи, концерти, трудим се, с обзиром да је то Њујорк, да и посјетим друге концерте, чујем свјетске музичаре. То је стварно њепота и чар Њујорка што у малим клубовима гдје стаје, оно педесетак људи, можете да чујете неког легендарног музичара, који вам је био узор цијелог живота и онда је као само ту испред вас и то је стварно предивно, тако да, трудим се да будем активна у том смислу колико могу. Имам јако лијепу заједницу људи са Берклија, са којима се онако држим, тако да, то ми много значи, подржавамо једни друге, радимо заједно и за сад је све како треба.*

Александра Недић: *За сада јесте, али шта ће се десити, можда, некада у будућности, с обзиром на то да имамо представника на Еуросонгу? Ти си некада представљала нашу земљу, када је ријеч о дјечјој еуровизији. Да ли некада себе у будућности видиш можда на том такмичењу?*

Маша Вујадиновић: *Апсолутно да. Мени је то било предивно искуство, мислим, вјероватно је јако другачије, дјечја еуровизија и ова одрасла, али дефинитивно. Мислим, пуно пута ми је то падало на памет и некад са мојом сестром Милицом, која је исто музичар, прокоментаришемо као - могле бисмо неки дует да направимо за то. Али није, досад се није нашло вријеме, али, надам се, можда чак и следеће године нешто организујемо за то.*

Транскрипт 17 (датум: 5. 2. 2025. вријеме: 25.56)

Варја Ђукић: *Оно што је предрагоцјено, мислим да је та нека врста готово упитаности моје, а вјерујем и осталих мојих колегиница и колега и свих нас у овом тиму, како се, како ће се у публици, како ћемо у публици осјетити овај, сада нови ниво игре и представе.*

Транскрипт 18 (датум: 5. 2. 2025., вријеме: 41.49)

Дјечак: *Ја мислим, стварно, да треба да се да и да се помогне Мији зато што је баш из наше школе, зато што је ученик наше школе и ја сам стварно поносан на ово, зато што сви хоће да помогну.*

Дјевојчица: *Мија је стварно добар другар и, ево колико..осам година је већ ишла с нама у школу, дружили смо се фино и баш је лијепо било с њом. Ево, стигла је та болест, како..скупићемо донацију, то ће све да се скупи и дако се то излијечи.*

Транскрипт 19 (датум: 12. 2. 2025. вријеме: 20.40)

Сања Марковић: *Претходе ли припреме неке, у смислу посебног режима исхране и чему прибојегаваш, данима пред пут, рецимо?*

Снежана Фатић: *Па, суштина је, када сам ја у питању, с обзиром да знате да сам ја нутрициониста, ја углавном живим тај живот. Тако да мени нису потребне радикалне промјене, како бих се ускладила и припремила за такав један изазов. Али, у сваком случају да је потребно и ту мало, наравно, очистити организам, радити детоксикацију, добро се хидрирати, сјајно се кроз сан припремити, због тог мелатонина који ће држати тај имуни систем итд. Када све то увежемо, онда ми не можемо имати проблем.*

Транскрипт 20 (датум: 12. 2. 2025. вријеме: 24.28)

Александра Недић: *Колико су чајеви здрави? Када је алтернативна медицина довољна, а када не треба игнорисати медикаменте у лијечењу? О томе је за Прву говорила специјалиста опште медицине, др Радмила Шехић.*

Транскрипт 21 (датум: 21. 2. 2025. вријеме: 22.06)

Инес Јовановић: *И Ви сте професор на Природно-математичком факултету. Шта ова награда значи за једног наставника, за једног предавача?*

Невена Мијајловић: *Ја мислим да ова награда је вишеструко корисна. Дакле, овом наградом прво требамо да вратимо просвету на ниво који је некад, на ком је некад била. Некад је било престижно бити просвјетни радник, бити наставник. Тада је то, можда, било нацјењеније занимање у цијелом граду. Сви су знали ко су добри наставници, они су обликовали будуће генерације на прави начин, Данас, нажалост, није таква ситуација. Дакле, данас, нажалост, највише се прича о неким лошим стварима у просвјети, вршњачком насиљу, насиљу између..насиљу које ученици испољавају пут наставника. Наставници су изгубили тај углед који су некад имали.*

Инес: *Самим тим и вољу, вјерујем.*

Невена Мијајловић: *Тако је.*

Транскрипт 22 (датум: 27. 2. 2025. вријеме: 11.30)

Данило Вујановић: *Наравно, бићу транспарентан. Многи грађани Пљеваља ме зову и прије пресуде и после доношења пресуде, нарочито данас када знамо да је Елзани првостепена успјела и сви су заинтересовани да крену њеним стопама, након правоснажности првостепене пресуде. С друге стране, велико интересовање и из других градова, какви су Никшић, Подгорица и Бијело Поље, за које знамо да постоји одређено прекорачење загађујућих честица у ваздуху. Али, грађане ових мјеста бих свакако позвао на опрез. Треба знати да су Пљевља у веома специфичној ситуацији, да мјерна јединица у Пљевљима постоји од 2009. године, значајно дуже него што је нпр. у Бијелом Пољу, те је, у односу на остале градове, загађеност ваздуха у Пљевљима неупоредиво интензивнија. То показују подаци и статистика ИЈЗ, према којем 20% грађана који умру природном смрћу у Пљевљима заправо умиру од последица загађеног ваздуха. А сваки Пљевљак може очекивати да ће његов живот бити скраћен за најмање тридесет мјесеци. Дакле, говоримо о једном проблему који превазилази границе Црне Горе. Пљевља су дуго била на врху листе најзагађенијих градова Европе. Свакако, моја пажња и концентрација апсолутно је посвећена Пљевљацима, нарочито мојим клијентима и њиховом здрављу.*

НАША БАШТИНА, РТЦГ

Транскрипт 23 (датум: 8. 12. 2024. вријеме: 1.01.55)

Драгана Мркић: *Желим да чујем још Вашу поруку за предстојећу нову годину. Дакле, за грађане и грађанке Бара и за гледаоце наше емисије Баштина, с обзиром да се она доста гледа и у дијаспори.*

Душан Раичевић: *Свакако. Ви сте споменули само дио манифестације које општина Бар организује. Биће и много фестивала и лијепих догађаја, по којима ће се Бар сигурно препознавати и у наредном периоду. Али, оно што јесте заиста јединствена прилика, то је да свим мојим суграђанима и суграђанкама али и свим вашим гледаоцима пожелим, прије свега, добро здравље и породични мир. Напоменућу овога пута и ту породичну слогу која нам и те како недостаје. Заборавили смо у овим турбулентним временима да је стуб нашег друштва управо снажна и јака породица и надам се да ћемо у наредним годинама сви заједно радити управо на јачању породице као основне ћелије нашег друштва.*

Транскрипт 24 (датум: 8. 12. 2024. вријеме: 35.47)

Љиљана Вујовић: *Медитеранска клима и сам положај Бара умногоме нам је помогао да многобројно воће и поврће расте овдје, а богаами и жене које су кућу носиле на својим леђима, још од давнина, кад није било, овај, ни миксера ни свих ових помагала, тако да би било греота да се ми данас жалимо, ако се сјетимо наших преткиња које су све ово на неки другачији, мало тежи начин стварале..*

Транскрипт 25 (датум: 15. 12. 2024. вријеме: 59.33)

Јелена Шофранац: *Тачно. Дом старих Подгорица отворен је 14. децембра 2022. године, тако да смо ми већ заправо у припремама прославе другог рођендана. Трудићемо се да буде богат садржај, како за наше кориснике, тако и за све оне који су на било који начин допринијели*

током ове двије године да побољшамо квалитет живота наших корисника. За ове двије године успјели смо да достигнумо цифру од тренутно двеста четрдесет људи који су на смјештају. У питању су три одјељења која функционишу - одјељење геријатрије, палијативне његе и деменције. Оно што очекујемо у наредном периоду, наравно када се за то стекну адекватни услови, су одјељење психогеријатрије. Дом мислим да је помјерио границе, у смислу..и сами корисници ће вам то најчешће рећи, можда да смо покушали, а донекле и успјели да измијенимо неке ставове и предрасуде када су у питању начин живота код нас и заправо људи се опредјељују за дом данас, не само због здравственог стања него често и да би били са својом генерацијом и да би, на крају крајева, имали квалитетнији живот у виду различитих друштвених активности које за њих организујемо.

Миомир Марош: Да би баштинили праве вриједности, као што је и Наша Баштина, можемо то повезати. Колико капацитета има? Па можда, ето, да нам кажете нешто о томе.

Јелена Шофранац: Укупан капацитет дома је двеста четрдесет и седам. Самим тим што имамо тренутно двеста четрдесет корисника, дакле, близу смо испуњавања свих капацитета које имамо. Оно што нам недостаје да бисмо успјели то да остваримо јесте, наравно, недостајући кадар, када су у питању медицински радници и вриједно радимо на томе, наравно у сарадњи са надлежним министарством да се то управо и ријеши.

Транскрипт 26 (датум: 15. 12. 2024. вријеме: 1.02.06)

Јелена Шофранац: Истакла бих да, поред услуге смјештаја, ми заправо пружамо услугу исхране, која подразумијева три obroка дневно и двије ужине. Након тога, оно што је нашим корисницима јако важно су услуге бриге и његе, тако да имамо велики број медицинских сестара и његоватељица које су им стално на располагању, три љекара опште праксе, шест љекара специјалиста, који долазе по потреби код нас, а најчешће једном недјељно и физиотерапеута са којим су, чини ми се, највише задовољни, зато што имају и групне и индивидуалне третмане.

Транскрипт 27 (датум: 7. 1. 2025. вријеме: 7.07)

Драгана Мркић: Вукане, на који начин су се одвијали божихни празници на Двору Петровића?

Вукан Ражнатовић: Па, као што знамо, овај, прије Божића, наравно, био је Бадњи дан, односно Бадње вече. Обичај на Цетињу био је, прије него што свака кућа на Цетињу наложи бадњак, да то прво се обави у Књажев двор, касније Краљев. Низ тадашњу Катунску улицу, данашњу Његошеву, бадњак су носили Мартиновићи и један Бориловић. Поново се враћемо на Горски вијенац. Затим су у Књажев двор, поред тога што је било шенлечење, које је било пропратни ритуал сваког налагања, биле и топовске сале. Мање-више ритуали и обичаји на Двору су били као и у свакој црногорској кући. Међутим, на потпуно височију разину. Сјутрадан, након литургије, књаз, касније краљ, би са балкона, односно његов перјаник, дозивао већином главаре да га посјете, а и он је сам ишао у посјете сенаторима, као млађи, а касније његови престолонаследници, односно престолонаследник и млађи синови посјећивали би министри и друге главаре. Тако да видимо да се владарска породица није много разликовала од свакодневног становништва. Али, међутим, било је то далеко званичније и далеко богатије него у остале црногорске куће.

Транскрипт 28 (датум: 19. 1. 2025. вријеме: 25.25)

Љубинка Кликовац: *Па, ми смо радили ту неколико техника. Значи, радили смо шаблоне, значи дас маса се у шаблонима изливала и онда смо то преко са акрилним бојама украшавали. Имамо и рижин папир, исто се ради. Дакле, лијеplење, рижин папир, преко тога се ради..*

Драгана Мркић: *Је ли то има да се набави код нас, рижин папир?*

Љубинка Кликовац: *Па, поручујемо. Углавном, Андријана се потрудила да нам обезбиједи сав материјал који нам је требао. То је, углавном, све Андријана обезбиједила. Сналазила се.. Нема све код нас да се купи.*

Драгана Мркић: *Ево, господин Бараћ из ТО Никишић је рекао да је тамо био недавно, овај, сајам врло значајан. Да ли се и ви негдје појављујете на овим сајмовима, овако са својим радовима?*

Љубинка Кликовац: *Па не, ми смо тек почели, уназад тек два мјесеца. То је аматерски, ми то радимо за нашу душу, то није ништа професионално.*

Драгана Мркић: *Па, онако све почне из хобија, па можда да се појавите на неком сајму.*

Транскрипт 29 (датум: 19.01.2025. вријеме: 1.09.20)

Миомир Марош: *Хвала и вама, драги наши гледаоци што гледате Баштину из овог нашег дивног амбијента. Ја ћу најавити једну причу о проблемима и изазовима у црногорском музичком фолклору, нарочито у раду са дјецом. Говорили су учесници округлог стола Боје традиције, који је недавно одржан у Тивту. Чуло се да већина ансамбала не његује традиционални начин извођења црногорских пјесама и игара, који изворно не познају инструменталну пратњу. Прича Невенке Мацан.*

Невенка Мацан: *Ријетки чувају изворни начин пјевања акаpела, а још рјеђе се данас изводе традиционална црногорска кола, само уз пјесме играча, без инструменталне пратње.*

Транскрипт 30 (датум: 2. 2. 2025. вријеме: 4.06)

Драгана Мркић: *А задовољство нам је да су са нама и ученици и наставници ОШ Анто Ђедовић из Бара. Имају добар разлог да их представимо.*

Миомир Марош: *Баш тако. За дан школе, који се поклапа са Његошевим даном, ученици и наставници су спремили богат програм, а дио ће нам показати данас.*

Драгана Мркић: *Фолклор играју наставници и ученици, нешто касније ћемо видјети то. А ту су нам дјеца која су у хору и они који лијепо сликају.*

Транскрипт 31 (датум: 2. 2. 2025. вријеме: 7.30)

Миомир Марош: *Колико школа има ђака? Колики је Шушањ у том смислу?*

Милош Пантовић: *Па, тренутно имамо око осамсто педесет ученика, с тим што је специфичност школе да имамо велики број страних држављана. Тренутно триста тридесет и осам ученика странаца имамо, што је негдје преко трећине укупног броја ученика. Можемо рећи и да смо на неки начин интернационална школа, јер имамо ученика, поред дјеце из Русије, Бјелорусије и Украјине, и из многих других земаља, као што су Француска, Енглеска, Турска, Њемачка, чак из неких мањих земаља као што је Израел или..*

Драгана Мркић: *Како рјешавате те језичке баријере? Како организујете наставу?*

Милош Пантовић: *Па, ја се ту захвљујем и поздрављам моје колеге наставнике који улажу изванредне напоре, ванредне напоре да би успјели некако да помогну тој дјеци да што прије савладају језик, под број један, а онда и да се уклопе и адаптирају у нову школску средину и да прихвате нове навике, правила понашања...*

Драгана Мркић: *Онако, још да нам кажете, свака школа има и успјешне ученике. Чиме се ви то можете похвалити? Имате ли неке награде на такмичењима?*

Милош Пантовић: *Имамо бројне награде. Ево сад што је..нешто што је најсвјежије, јесу дјеца која су победила у свом узрасту на такмичењу у роботизици, на нивоу Црне Горе, постигла.. поред тога што су били први, освојили су довољан број бодова да би могли да учествују на Свјетској роботичкој олимпијади, која се одржавала у Измиру, у Турској, тако да смо ту јако поносни на менторку Весну Чабаркапу и дјецу која су успјела. Тим се звао Виридис и успјели су да оду на једно такво значајно такмичење, овај, свјетског ранга. Тамо су остварили значајан резултат и веома смо поносни на тај, на тај њихов успјех.*

Транскрипт 32 (датум: 2. 2. 2025. вријеме: 35.50)

Филип Инић: *Докторка Данка Лаић Михаиловић докторирала је етнологију на теми везаној за гусле и дала велики научни допринос том традиционалном пјевању.*

Објавила је књигу „Свадебни обичаји и песме Црногораца у Бачкој” као и велики број радова и студија у научним и стручним часописима. Изучавала је историју, која је неизоставни дио пјевања уз гусле. Дио те историје су и гуслари - Петар Перуновић Перун и Момчило Лутовац, а наша саговорница објашњава и како изгледа новија историја гусала.

Транскрипт 33 (датум: 9. 2. 2025. вријеме: 7.45)

Душан Медин: *То је све било ово што је финални производ, рађен протеклих годину дана. Вишемјесечна теренска истраживања, заједно са годпођом Букановић, госпођом Љиљаном Гавриловић, професорком докторком етнологије из Београда и херитолошкињом и музеолошкињом. Исто тако и са нашим млађим колегиницама кустоскињама будванског музеја - Љубицом Радовић Миличић, Милицом Радовић, које су велику улогу у обради материјала етнографског имале на нашем пројекту, те госпођом Татјаном Рајковић. Видите, широк је тим, и наравно са Давором Седларевићем, који је на цијелом овом пројекту имао тај један посебно комплексан задатак, а то је да изради и први пут на сцени презентујемо, захваљујући том његовим раду, игре из Пашировића, заједно са пјесاماма. Мада, пјесме чујемо да су већ некако живе и чувају се..*

Транскрипт 34 (датум: 9. 2. 2025. вријеме: 43.23)

Миомир Марош: *Да кажемо која је улога кустоса...Ви сте етнолошкиња антрополошкиња, али има вјероватно и других струка, али сте и кустос, и у овом пројекту, а и иначе, када су у питању ношње?*

Љубица Радовић Миличић: *Па, што се тиче конкретно овог пројекта, веома је важна, зато што, када се истражује одјевно наслеђе, наравно да су музеји и музејске институције мјесто одакле и треба започети то истраживање.*

Транскрипт 35 (датум: 15. 2. 2025. вријеме: 16.30)

Невенка Мацан: *Ове године, на салону конципираном под називом Искуство пејзажа, представило се четрдесет и четворо црногорских и регионалних умјетника. Циљ селекторке Петрице Дулетић је био да, у оквиру одабране теме, сједини дјела умјетника који се баве традиционалним приказима пејзажа и оних који га интерпретирају у апстрактним, надреалним или концептуалним формама.*

Петрица Дулетић: *Критеријум по којем сам вршила селекцију умјетника подразумијевао је оне који не третирају пејзаж само као визуелни мотив, већ га истражују као сложено искуство. У савременом контексту, то су умјетници чији радови истражују пејзаж у свијетлу савремених питања попут – климатских промјена, еколошке свијести, губитка природних простора, урбанизације.*

Транскрипт 36 (датум: 15. 2. 2025. вријеме: 1.21.03)

Стеван Катић: *Уважени предсједниче државе, потпредсједниче Владе, министри у Влади Црне Горе, поштовани представници дипломатског кора, представници градова пријатеља и побратима Херцег Новог, драги гости,*

Желим вам свима добродошлицу на 56. Празник мимозе, највећу и највеселију фешту током фебруара у региону, фешту којом славимо пријатељство, живот и радујемо се сваком добру.

Захваљујемо се свим организаторима, учесницима, домаћинима, медијима, свима који ову фешту чине посебном. Желим вам свима угодан боравак у Херцег Новом, осјећајте се као код своје куће и дођите нам поново. Проглашавам 56. по реду Празник мимозе отвореним. Хвала вам!

Транскрипт 37 (датум: 15. 2. 2025. вријеме: 1.23.18)

Јаков Милатовић: *Поштовани предсједниче општине Херцег Нови, господине Катићу, уважени посјетиоци, драге Новљанке и драги Новљани, драги пријатељи,*

Задовољство ми је што сам овдје данас са вама, на свечаном отварању 56. Празника мимозе, једног од најпрепознатљивијих и најдуговјечнијих фестивала, не само на нашем приморју, већ и у цијелој Црној Гори.

Прилог Б: Упитник за креаторе/креаторке медијских садржаја

Поштовани/поштована,

Овај упитник се спроводи у оквиру истраживања за израду докторске дисертације чија је тема *Родне идеологије у савременом црногорском друштву – кроз анализу телевизијског дискурса* на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Упитник је намијењен уредницима/уредницама и водитељима/водитељкама емисија чији садржај смо пратили и анализирали за потребе овог рада. Прикупљени подаци ће се користити искључиво у научно-истраживачке сврхе.

Унапријед се захваљујем на Вашем времену и доприносу овом истраживању.

Јелена Станојевић

Медијска кућа: _____

Пол:

- ☐ женски
- ☐ мушки

1. Да ли Ваша медијска кућа има јасно дефинисану родно осјетљиву политику и како се врши њена имплементација?
2. Да ли сматрате да се у Вашој медијској кући родно осјетљива политика ефикасно имплементира и на који начин се спроводи евалуација тог процеса?
3. Да ли су сви запослени у Вашој медијској кући прошли неку врсту обуке о родно осјетљивом приступу медијима? Уколико је одговор позитиван, молим да наведете коју/е.
4. Да ли запослени у Вашој медијској кући имају могућност или пак обавезу континуираног образовања у области родно осјетљивих медијских политика?
5. Да ли је обрада родно осјетљивих тема у медијском садржају регулисана посебним документом? Уколико је одговор позитиван, молим да наведете који.
6. Да ли сте обавезни да у свој медијски садржај интегришете родне теме, укључујући питање родне равноправности?
7. Да ли су жене и мушкарци подједнако заступљени као гости у студију и саговорници у прилозима и на који начин се та (квантитативна и квалитативна) заступљеност регулише?
8. Да ли сматрате да начин на који медијске куће третирају родна питања има утицаја на конзументе медијских садржаја? Молим да образложите свој одговор.

9. Да ли је и на који начин регулисана употреба родно осјетљивог језика у вашем медијском садржају?
10. Да ли сматрате да начин на који медијски актери третирају и употребљавају родно осјетљив језик има утицаја на конзументе медијских садржаја? Молим да образложите свој одговор.

Прилог В: Упитник за конзументе медијских садржаја

Поштовани/поштована,

Ова анкета се спроводи у оквиру истраживања за израду докторске дисертације, чија је тема *Родне идеологије у савременом црногорским друштву – кроз анализу телевизијског дискурса* на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Анкета је анонимна. Намијењена је медијским конзументима и њиховим личним ставовима по питању датих именица у женском роду, које смо евидентирали приликом мониторинга одређеног медијског садржаја. Прикупљени подаци ће се користити искључиво у научно-истраживачке сврхе.

Унапријед се захваљујем на Вашем времену и доприносу овом истраживању.

Јелена Станојевић

пол:

- ☐ женски
- ☐ мушки

године старости:

- ☐ 20 – 40
- ☐ 40 – 60
- ☐ 60 – 80

степен образовања:

- ☐ основно образовање
- ☐ средње образовање (гимназија, стручна или умјетничка школа)
- ☐ високо образовање (факултет, академија, висока школа)

Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви сљедећи изрази:

- професорица
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало
- директорица
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало
- кореографкиња
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало
- адвокатица

- потпуно
- дјелимично
- нимало
- виолончелисткиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- музикотерапеуткиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- психолошкиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- психотерапеуткиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- магистрица
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- археолошкиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- кустошкиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- виолинисткиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- чланица
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- водитељка
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- едукаторка
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- пјевачица
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало

- умјетница
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- лидерка
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- економисткиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- глумица
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- епидемиолошкиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- докторка
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- боркиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- научница
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- преткиња
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- координаторка
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- менторка
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- наставница
 - потпуно
 - дјелимично
 - нимало
- саговорница
 - потпуно
 - дјелимично

- ☐ нимало
- херитолошкиња
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало
- музеолошкиња
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало
- антрополошкиња
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало
- етнолошкиња
 - ☐ потпуно
 - ☐ дјелимично
 - ☐ нимало

Прилог Г: Анализе одговора корисника медијских садржаја

Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање *Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви следећи изрази у односу на пол*

ријечи из истраживачког корпуса	женски пол	мушки пол
професорица	потпуно: 193 дјелимично: 17 нимало: 5	потпуно: 72 дјелимично: 8 нимало: 1
директорица	потпуно: 189 дјелимично: 19 нимало: 7	потпуно: 72 дјелимично: 8 нимало: 1
кореографикиња	потпуно: 154 дјелимично: 42 нимало: 19	потпуно: 49 дјелимично: 21 нимало: 11
адвокатица	потпуно: 173 дјелимично: 27 нимало: 15	потпуно: 62 дјелимично: 13 нимало: 6
виолончелисткиња	потпуно: 151 дјелимично: 42 нимало: 22	потпуно: 50 дјелимично: 17 нимало: 14
музикотерапеуткиња	потпуно: 107 дјелимично: 70 нимало: 38	потпуно: 37 дјелимично: 20 нимало: 24
психолошкикиња	потпуно: 146 дјелимично: 42 нимало: 27	потпуно: 51 дјелимично: 17 нимало: 13
психотерапеуткиња	потпуно: 139 дјелимично: 47 нимало: 29	потпуно: 49 дјелимично: 21 нимало: 11

магистрица	потпуно: 113 дјелимично: 57 нимало: 45	потпуно: 37 дјелимично: 16 нимало: 28
археолошкиња	потпуно: 142 дјелимично: 44 нимало: 29	потпуно: 44 дјелимично: 21 нимало: 16
кустошкиња	потпуно: 106 дјелимично: 57 нимало: 52	потпуно: 35 дјелимично: 26 нимало: 20
виолинисткиња	потпуно: 161 дјелимично: 30 нимало: 24	потпуно: 56 дјелимично: 16 нимало: 9
чланица	потпуно: 188 дјелимично: 13 нимало: 14	потпуно: 72 дјелимично: 5 нимало: 4
водителјка	потпуно: 196 дјелимично: 12 нимало: 7	потпуно: 76 дјелимично: 3 нимало: 2
едукаторка	потпуно: 169 дјелимично: 34 нимало: 12	потпуно: 53 дјелимично: 22 нимало: 6
пјевачица	потпуно: 199 дјелимично: 6 нимало: 10	потпуно: 78 дјелимично: 0 нимало: 3
умјетница	потпуно: 200 дјелимично: 11 нимало: 4	потпуно: 77 дјелимично: 2 нимало: 2
лидерка	потпуно: 181 дјелимично: 22 нимало: 12	потпуно: 61 дјелимично: 12 нимало: 8

економисткиња	потпуно: 151 дјелимично: 44 нимало: 20	потпуно: 51 дјелимично: 22 нимало: 8
глумица	потпуно: 202 дјелимично: 4 нимало: 9	потпуно: 77 дјелимично: 3 нимало: 1
епидемиолошкиња	потпуно: 141 дјелимично: 47 нимало: 27	потпуно: 46 дјелимично: 22 нимало: 13
докторка	потпуно: 188 дјелимично: 16 нимало: 11	потпуно: 71 дјелимично: 7 нимало: 3
боркиња	потпуно: 81 дјелимично: 71 нимало: 63	потпуно: 32 дјелимично: 18 нимало: 31
научница	потпуно: 186 дјелимично: 18 нимало: 11	потпуно: 66 дјелимично: 12 нимало: 3
преткиња	потпуно: 88 дјелимично: 66 нимало: 61	потпуно: 33 дјелимично: 17 нимало: 34
координаторка	потпуно: 181 дјелимично: 24 нимало: 10	потпуно: 62 дјелимично: 14 нимало: 5
менторка	потпуно: 192 дјелимично: 15 нимало: 8	потпуно: 63 дјелимично: 17 нимало: 1
наставница	потпуно: 202 дјелимично: 8 нимало: 5	потпуно: 77 дјелимично: 3 нимало: 1

саговорница	потпуно: 200 дјелимично: 11 нимало: 4	потпуно: 73 дјелимично: 6 нимало: 2
херитолошкиња	потпуно: 101 дјелимично: 66 нимало: 48	потпуно: 30 дјелимично: 24 нимало: 27
музеолошкиња	потпуно: 96 дјелимично: 57 нимало: 62	потпуно: 31 дјелимично: 23 нимало: 27
антрополошкиња	потпуно: 121 дјелимично: 54 нимало: 40	потпуно: 34 дјелимично: 21 нимало: 26
етнолошкиња	потпуно: 112 дјелимично: 53 нимало: 50	потпуно: 35 дјелимично: 24 нимало: 24

Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање *Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви следећи изрази у односу на године старости*

ријечи из истраживачког корпуса	20 – 40 година (148 особа)	40-60 година (118 особа)	60 – 80 година (30 особа)
професорица	потпуно: 132 дјелимично: 11 нимало: 5	потпуно: 104 дјелимично: 13 нимало: 1	потпуно: 29 дјелимично: 1 нимало: 0
директорица	потпуно: 130 дјелимично: 11 нимало: 7	потпуно: 102 дјелимично: 15 нимало: 1	потпуно: 29 дјелимично: 1 нимало: 0
кореографкиња	потпуно: 89 дјелимично: 39 нимало: 20	потпуно: 87 дјелимично: 21 нимало: 10	потпуно: 27 дјелимично: 3 нимало: 0
адвокатица	потпуно: 114 дјелимично: 19 нимало: 15	потпуно: 94 дјелимично: 18 нимало: 6	потпуно: 27 дјелимично: 3 нимало: 0
виолончелисткиња	потпуно: 88 дјелимично: 33 нимало: 27	потпуно: 90 дјелимично: 19 нимало: 9	потпуно: 23 дјелимично: 7 нимало: 0
музикотерапеуткиња	потпуно: 68 дјелимично: 37 нимало: 43	потпуно: 60 дјелимично: 42 нимало: 16	потпуно: 16 дјелимично: 11 нимало: 3
психолошкиња	потпуно: 98 дјелимично: 29 нимало: 21	потпуно: 77 дјелимично: 25 нимало: 16	потпуно: 22 дјелимично: 5 нимало: 3
психотерапеуткиња	потпуно: 94 дјелимично: 28 нимало: 26	потпуно: 72 дјелимично: 34 нимало: 12	потпуно: 22 дјелимично: 6 нимало: 2
магистрица	потпуно: 70	потпуно: 60	потпуно: 20

	дјелимично: 32 нимало: 46	дјелимично: 33 нимало: 25	дјелимично: 8 нимало: 2
археолошкиња	потпуно: 89 дјелимично: 31 нимало: 28	потпуно: 75 дјелимично: 28 нимало: 15	потпуно: 22 дјелимично: 6 нимало: 2
кустошкиња	потпуно: 63 дјелимично: 39 нимало: 46	потпуно: 61 дјелимично: 34 нимало: 23	потпуно: 17 дјелимично: 10 нимало: 3
виолинисткиња	потпуно: 104 дјелимично: 21 нимало: 23	потпуно: 88 дјелимично: 20 нимало: 10	потпуно: 25 дјелимично: 5 нимало: 0
чланица	потпуно: 125 дјелимично: 10 нимало: 13	потпуно: 106 дјелимично: 7 нимало: 5	потпуно: 29 дјелимично: 1 нимало: 0
водителјка	потпуно: 134 дјелимично: 8 нимало: 6	потпуно: 109 дјелимично: 6 нимало: 3	потпуно: 29 дјелимично: 1 нимало: 0
едукаторка	потпуно: 108 дјелимично: 30 нимало: 10	потпуно: 90 дјелимично: 21 нимало: 7	потпуно: 24 дјелимично: 5 нимало: 1
пјевачица	потпуно: 136 дјелимично: 3 нимало: 9	потпуно: 111 дјелимично: 3 нимало: 4	потпуно: 30 дјелимично: 0 нимало: 0
умјетница	потпуно: 133 дјелимично: 10 нимало: 5	потпуно: 114 дјелимично: 3 нимало: 1	потпуно: 30 дјелимично: 0 нимало: 0
лидерка	потпуно: 114 дјелимично: 21 нимало: 13	потпуно: 100 дјелимично: 11 нимало: 7	потпуно: 28 дјелимично: 2 нимало: 0
економисткиња	потпуно: 98	потпуно: 78	потпуно: 26

	дјелимично: 30 нимало: 20	дјелимично: 32 нимало: 8	дјелимично: 4 нимало: 0
глумица	потпуно: 137 дјелимично: 4 нимало: 7	потпуно: 112 дјелимично: 3 нимало: 3	потпуно: 30 дјелимично: 0 нимало: 0
епидемиолошкиња	потпуно: 86 дјелимично: 36 нимало: 26	потпуно: 77 дјелимично: 28 нимало: 13	потпуно: 24 дјелимично: 5 нимало: 1
докторка	потпуно: 127 дјелимично: 14 нимало: 7	потпуно: 107 дјелимично: 4 нимало: 7	потпуно: 25 дјелимично: 5 нимало: 0
боркиња	потпуно: 55 дјелимично: 40 нимало: 53	потпуно: 46 дјелимично: 40 нимало: 32	потпуно: 12 дјелимично: 9 нимало: 9
научница	потпуно: 122 дјелимично: 18 нимало: 8	потпуно: 102 дјелимично: 11 нимало: 5	потпуно: 28 дјелимично: 1 нимало: 1
преткиња	потпуно: 57 дјелимично: 39 нимало: 52	потпуно: 51 дјелимично: 33 нимало: 34	потпуно: 10 дјелимично: 11 нимало: 9
координаторка	потпуно: 119 дјелимично: 18 нимало: 11	потпуно: 102 дјелимично: 14 нимало: 2	потпуно: 22 дјелимично: 6 нимало: 2
менторка	потпуно: 123 дјелимично: 20 нимало: 5	потпуно: 104 дјелимично: 10 нимало: 4	потпуно: 28 дјелимично: 2 нимало: 0
наставница	потпуно: 137 дјелимично: 6 нимало: 5	потпуно: 112 дјелимично: 5 нимало: 1	потпуно: 30 дјелимично: 0 нимало: 0
саговорница	потпуно: 135	потпуно: 108	потпуно: 30

	дјелимично: 9 нимало: 4	дјелимично: 8 нимало: 2	дјелимично: 0 нимало: 0
херитолошкиња	потпуно: 63 дјелимично: 47 нимало: 38	потпуно: 56 дјелимично: 35 нимало: 27	потпуно: 12 дјелимично: 8 нимало: 10
музеолошкиња	потпуно: 58 дјелимично: 44 нимало: 46	потпуно: 56 дјелимично: 27 нимало: 35	потпуно: 13 дјелимично: 9 нимало: 8
антрополошкиња	потпуно: 72 дјелимично: 40 нимало: 36	потпуно: 66 дјелимично: 30 нимало: 22	потпуно: 17 дјелимично: 5 нимало: 8
етнолошкиња	потпуно: 71 дјелимично: 37 нимало: 40	потпуно: 57 дјелимично: 35 нимало: 26	потпуно: 17 дјелимично: 5 нимало: 8

Анализа одговора корисника медијских садржаја на питање *Да ли су и у којој мјери Вашем језичком осјећају прихватљиви следећи изрази у односу на степен образовања*

ријечи из истраживачког корпуса	високо образовање (196 особа)	средње образовање (95 особа)	основно образовање (5 особа)
професорица	потпуно: 173 дјелимично: 19 нимало: 4	потпуно: 89 дјелимично: 4 нимало: 2	потпуно: 3 дјелимично: 2 нимало: 0
директорица	потпуно: 172 дјелимично: 20 нимало: 4	потпуно: 85 дјелимично: 6 нимало: 4	потпуно: 4 дјелимично: 1 нимало: 0
кореографикиња	потпуно: 132 дјелимично: 42 нимало: 22	потпуно: 69 дјелимично: 18 нимало: 8	потпуно: 2 дјелимично: 3 нимало: 0
адвокатица	потпуно: 153 дјелимично: 33 нимало: 10	потпуно: 80 дјелимично: 5 нимало: 10	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 0
виолончелисткиња	потпуно: 137 дјелимично: 37 нимало: 22	потпуно: 61 дјелимично: 20 нимало: 14	потпуно: 3 дјелимично: 2 нимало: 0
музикотерапеуткиња	потпуно: 101 дјелимично: 51 нимало: 44	потпуно: 41 дјелимично: 37 нимало: 17	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
психолошкиња	потпуно: 129 дјелимично: 38 нимало: 29	потпуно: 65 дјелимично: 19 нимало: 11	потпуно: 3 дјелимично: 2 нимало: 0
психотерапеуткиња	потпуно: 118 дјелимично: 50 нимало: 28	потпуно: 68 дјелимично: 15 нимало: 12	потпуно: 2 дјелимично: 3 нимало: 0

магистрица	потпуно: 96 дјелимично: 51 нимало: 49	потпуно: 52 дјелимично: 20 нимало: 23	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
археолошкиња	потпуно: 120 дјелимично: 44 нимало: 32	потпуно: 64 дјелимично: 19 нимало: 12	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
кустошкиња	потпуно: 95 дјелимично: 46 нимало: 55	потпуно: 44 дјелимично: 34 нимало: 17	потпуно: 2 дјелимично: 3 нимало: 0
виолинисткиња	потпуно: 143 дјелимично: 31 нимало: 22	потпуно: 69 дјелимично: 15 нимало: 11	потпуно: 5 дјелимично: 0 нимало: 0
чланица	потпуно: 169 дјелимично: 12 нимало: 15	потпуно: 87 дјелимично: 5 нимало: 3	потпуно: 4 дјелимично: 1 нимало: 0
водителјка	потпуно: 177 дјелимично: 13 нимало: 6	потпуно: 90 дјелимично: 2 нимало: 3	потпуно: 5 дјелимично: 0 нимало: 0
едукаторка	потпуно: 143 дјелимично: 39 нимало: 14	потпуно: 76 дјелимично: 16 нимало: 3	потпуно: 3 дјелимично: 1 нимало: 1
пјевачица	потпуно: 186 дјелимично: 3 нимало: 7	потпуно: 86 дјелимично: 3 нимало: 6	потпуно: 5 дјелимично: 0 нимало: 0
умјетница	потпуно: 183 дјелимично: 9 нимало: 4	потпуно: 90 дјелимично: 4 нимало: 1	потпуно: 4 дјелимично: 0 нимало: 1
лидерка	потпуно: 159 дјелимично: 23 нимало: 14	потпуно: 80 дјелимично: 9 нимало: 6	потпуно: 3 дјелимично: 2 нимало: 0

економисткиња	потпуно: 125 дјелимично: 50 нимало: 21	потпуно: 73 дјелимично: 15 нимало: 7	потпуно: 4 дјелимично: 1 нимало: 0
глумица	потпуно: 186 дјелимично: 5 нимало: 5	потпуно: 88 дјелимично: 2 нимало: 5	потпуно: 5 дјелимично: 0 нимало: 0
епидемиолошкиња	потпуно: 120 дјелимично: 48 нимало: 28	потпуно: 64 дјелимично: 19 нимало: 12	потпуно: 3 дјелимично: 2 нимало: 0
докторка	потпуно: 176 дјелимично: 12 нимало: 8	потпуно: 80 дјелимично: 9 нимало: 6	потпуно: 3 дјелимично: 2 нимало: 0
боркиња	потпуно: 70 дјелимично: 58 нимало: 68	потпуно: 41 дјелимично: 29 нимало: 25	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
научница	потпуно: 164 дјелимично: 24 нимало: 8	потпуно: 83 дјелимично: 6 нимало: 6	потпуно: 5 дјелимично: 0 нимало: 0
преткиња	потпуно: 80 дјелимично: 51 нимало: 65	потпуно: 36 дјелимично: 30 нимало: 29	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
координаторка	потпуно: 161 дјелимично: 24 нимало: 11	потпуно: 80 дјелимично: 13 нимало: 2	потпуно: 2 дјелимично: 1 нимало: 2
менторка	потпуно: 165 дјелимично: 24 нимало: 7	потпуно: 86 дјелимично: 7 нимало: 2	потпуно: 4 дјелимично: 1 нимало: 0
наставница	потпуно: 185 дјелимично: 7 нимало: 4	потпуно: 90 дјелимично: 3 нимало: 2	потпуно: 4 дјелимично: 1 нимало: 0

саговорница	потпуно: 177 дјелимично: 13 нимало: 6	потпуно: 92 дјелимично: 3 нимало: 0	потпуно: 4 дјелимично: 1 нимало: 0
херитолошкиња	потпуно: 90 дјелимично: 59 нимало: 47	потпуно: 40 дјелимично: 28 нимало: 27	потпуно: 1 дјелимично: 3 нимало: 1
музеолошкиња	потпуно: 79 дјелимично: 54 нимало: 63	потпуно: 46 дјелимично: 24 нимало: 25	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
антрополошкиња	потпуно: 98 дјелимично: 57 нимало: 41	потпуно: 55 дјелимично: 16 нимало: 24	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1
етнолошкиња	потпуно: 88 дјелимично: 61 нимало: 47	потпуно: 55 дјелимично: 14 нимало: 26	потпуно: 2 дјелимично: 2 нимало: 1

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Јелена (Самарџић) Станојевић рођена је 17.10.1986. у Котору. Основну школу је похађала у родном Рисну, након чега је завршила језички смјер Гимназије у Котору. Високошколско образовање је успјешно завршила на Филозофском Факултету у Никшићу, на смјеру за енглески језик и књижевност. Одмах након завршених специјалистичких студија, почела је свој радни ангажман у Оксфорд школи за стране језике као предавач енглеског и италијанског језика. Магистарску тезу из области методике наставе страних језика је одбранила 2012. године. Непосредно након тога ангажована је на Факултету за медитеранске пословне студије у Тивту и Поморском факултету у Бару, гдје је осим у формалној настави са студентима, Јелена ангажована и у Центрима за обуку помораца, као предавач за поморски енглески језик.

Током докторских академских студија на Универзитету у Београду освијестила је да критичка социолингвистика представља њено најуже поље интересовања, нарочито када је ријеч односу језика у свакодневној употреби и црногорског друштва, које своје традиционалне културне моделе покушава ускладити са евроатлантским интеграцијама. Тренутно ради као координатор неколико иностраних туристичких агенција. Мајка је двоје дјеце, од шест и седам година.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Јелена Љ. Станојевић

Број досијеа: 14086д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Родне идеологије у савременим црногорским медијима – кроз критичку анализу телевизијског дискурса

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у цјелини ни у дјеловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду,

Потпис аутора

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Јелена Љ. Станојевић

Број досијеа: 14086

Студијски програм: Језик, књижевност, култура

Наслов рада: Родне идеологије у савременим црногорским медијима – кроз критичку анализу телевизијског дискурса

Ментор: проф. др Ана Кузмановић Јовановић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истовјетна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и мјесто рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду,

Потпис аутора

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Родне идеологије у савременим црногорским медијима – кроз критичку анализу телевизијског дискурса која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – дијелити под истим условима (CC BY-SA)

У Београду,

Потпис аутора
